

บทที่ ๔

วิเคราะห์สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน

ในบทนี้จะได้ศึกษาวิเคราะห์ “สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน” ว่าทุกปัญหาของชีวิตมนุษย์นั้นล้วนเกิดจากการขาดหลักยึดเหนี่ยวในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ไม่ได้รับการศึกษาอบรม พัฒนากาย วาจาและจิตใจอย่างถูกต้อง เน้นแต่การพัฒนาวัตถุอย่างเดียว ไม่ได้เน้นการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของปัจเจกบุคคลในสังคม พฤติกรรมต่างๆ ที่ประพาดหรือแสดงออกนั้น ประกอบไปด้วยพฤติกรรมทางกาย ทางวาจาและทางจิตใจที่สุจริต เป็นธรรมมุ่งเพื่อประโยชน์แก่ตน คนอื่นและไม่ก่อปัญหาหรือความเดือดร้อนแก่สังคมส่วนรวม เพราะการดำเนินชีวิตของบุคคลที่ได้รับการศึกษา อบรม พัฒนาแล้วทั้งทางด้านกาย วาจา จิตใจ สติปัญญาและคุณธรรม จริยธรรม จะมีหลักการดำเนินชีวิตที่เอื้ออำนวยให้บุคคลอื่นหรือสิ่งแวดล้อมที่ตนเกี่ยวข้องให้มีบรรยากาศที่เฟื่องฟูรู้ ถือความถูกต้อง ทำให้สังคมดำเนินไปอย่างมีความสุข ดังนั้นวิเคราะห์สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบันจึงประกอบไปด้วยประเด็นหัวข้อต่างๆ ดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์สมบัติและวิบัติตามหลักกรรมและบุญกิริยาวัตถุ ๓

พระพุทธศาสนาได้จัดหลักกรรมไว้ ๑๒ ประการ เรียกว่ากรรม ๑๒ โดยจำแนกตามหลักการของการให้ผล แบ่งออกเป็น ๓ หมวด ได้แก่

๑) หมวดที่ ๑ ว่าโดยกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล ได้แก่

- (๑) ทิฐฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบัน คือ ในภพนี้
- (๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือ ในภพหน้า
- (๓) อปรายปริยเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพต่อไป
- (๔) โอโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล

๒) หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจ คือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ได้แก่

- (๑) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด
- (๒) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน คือ เข้าสนับสนุนต่อจากชนกกรรม

(๓) อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น คือ เข้ามาบีบคั้นผลแห่งชนกรรมและอุปตัมภกรรมนั้นให้แปรเปลี่ยนทุเลาเบาลงหรือสิ้นเข้า

(๔) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน คือ กรรมแรงฝ่ายตรงข้ามที่เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดหรือหยุดไปที่เดียว

๓) หมวดที่ ๓ ว่าโดยทานปริยาย คือ จำแนกตามความแรงในการให้ผล ได้แก่

(๑) ครุกรรม กรรมหนักให้ผลก่อน

(๒) พหุลกรรมหรือ อาจิณณกรรม กรรมที่ทำมากหรือกรรมชินให้ผลรองลงมา

(๓) อาสันนกรรม กรรมใกล้ตาย ถ้าไม่มีสองข้อก่อนก็จะให้ผลก่อนอื่น

(๔) กตัตตากรรมหรือ กตัตตาวาปนกรรม กรรมสักว่าทำ คือ เจตนาอ่อนหรือมิใช่เจตนาอย่างนั้น ให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผล

ในกรรม ๑๒ ประการข้างต้น หมวดที่ ๒ กรรมให้ผลตามกิจ ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) ชนกรรม กรรมแต่งให้เกิด

(๒) อุปตัมภกรรม กรรมสนับสนุน

(๓) อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น

(๔) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน

กรรมทั้ง ๔ ประการนี้ จะให้ผลช้า ให้ผลเร็ว จะไม่ให้ผลหรือยังรอให้ผลอยู่ ต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ถ้าเหตุปัจจัยบริบูรณ์ กรรมนี้ก็ให้ผล ถ้าเหตุปัจจัยไม่บริบูรณ์ กรรมนี้ก็มิให้ผล แต่มันจะรอผล แล้วอะไร คือ เหตุปัจจัยที่จะเป็นแรงหนุนให้กรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ก่อผลขึ้น เพราะกรรมนั้นมีทั้งกุศลและอกุศล

เหตุปัจจัยที่เป็นตัวสนับสนุนให้กรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ให้ผลนั้น มีอยู่ ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) คติ คือ ที่ไปเกิด

(๒) อุปธิ คือ รูปร่าง

(๓) กาล คือ ยุคหรือสมัยที่เกิด

(๔) บโยคะ คือ ความเพียรหรือความพยายาม^๑

เหตุปัจจัย ๔ อย่างนี้เป็นตัวการที่ทำให้กรรมให้ผลช้าหรือให้ผลเร็ว หรือไม่ให้ผลในขณะนั้น กล่าวคือ

^๑มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐-๓๓.

ข้อที่ ๑ คติ หมายถึง ที่ไปเกิด ถ้าคติดีก็ไปเกิดในสวรรค์หรือไปเกิดเป็นมนุษย์ ที่เรียกว่า สุขคติ ถ้าคติไม่ดีก็จะเกิดในอบายภูมิ เช่น เกิดเป็นสัตว์นรก เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่เรียกว่า ทุกคติ

สุขคติ แปลว่า ไปที่ดี ทุกคติ แปลว่า ไปที่ไม่ดี เพราะฉะนั้น เราจะได้คติอันใดก็แล้วแต่กรรมของเรา คตินี้ คือ ที่ที่ต้องไปเกิด หรือภูมิที่เราไปเกิดนั่นเอง เป็นเหตุปัจจัยตัวหนุนอย่างหนึ่งที่ทำให้กรรมให้ผลหรือไม่ให้ผล

สุขคติ หมายถึง ภูมิที่ถือว่าไปเกิดแล้วมีแต่ความสุขสบาย สวรรค์ เช่น ขอให้วิญญาณไปสู่สุขคติ สุข แปลว่า ดี คติ แปลว่า ที่ไปเกิดของสัตว์ ดังพระบาลีว่า สุนทรา คติ สุขคติ ภูมิที่ดีชื่อว่าสุขคติ สุขคติ มี ๓ อย่าง ได้แก่^๑

๑) อคาริยปฏิบัติสุขคติ หมายถึง คฤหัสถ์ผู้ประพฤติสุจริตด้วยกุศลกรรม

๒) อนาคาริยปฏิบัติสุขคติ คือ บรรพชิตผู้ปฏิบัติคันถธุระและวิปัสสนาธุระ

๓) คติสุขคติ หมายถึง คฤหัสถ์ที่ดี บรรพชิตที่ดี ผู้ปฏิบัติชอบเมื่อถึงแก่ความตายได้ไปบังเกิดในมนุษย์โลก เทวโลก หรือ พรหมโลก^๒

สุขคติภูมิในที่นี้มุ่งเฉพาะในคติสุขคติ คือ เกิดในภูมิที่ดีมีความสุข มี ๓ ภูมิ ได้แก่

๑) กามสุขคติภูมิ มี ๗ ภูมิ ได้แก่ มนุษย์ ๑ เทวดา ๖ ชั้น

๒) รูปาวจรภูมิ มี ๑๖ ภูมิ ได้แก่ พรหม ๑๖ ชั้น

๓) อรูปาวจรภูมิ มี ๔ ภูมิ ได้แก่ อรูปพรหม ๔ ชั้น^๓

กามสุขคติภูมิ หมายถึง สุขคติที่เกิดพร้อมด้วยตัณหา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่บังเกิดในกามสุขคติภูมินั้นเนื่องมาจากกามตัณหา คือ

อาการที่อยากเห็นรูป อยากฟังเสียง อยากดมกลิ่น อยากลิ้มรส อยากถูกต้องสัมผัส ขณะที่เห็น ได้ยิน เกิดจากความยินดี ติดใจในรูป ในเสียงนั้น ที่เรียกกันว่า เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา แล้วทำกุศลกรรมเนื่องด้วยกามอารมณ์เหล่านั้น กล่าวคือ สัตว์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาได้ จะต้องเป็นไปด้วยอำนาจของทาน ศีล ภาวนาอันเป็นมหากุศลที่ได้สั่งสมไว้ในชาติปางก่อน แต่มหากุศลที่นำไปเกิดเป็นมนุษย์และเทวดายังต้องเกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓๑ ภูมิ ที่เรียกว่าสังสารวัฏ เพราะภูมิทั้ง ๓๑ ภูมินี้ จัดเป็นทุกขสัจจะ คือ มีความเกิดดับหรือเกิดแก่เจ็บตาย เป็นต้น แม้จะเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาด้วยมหากุศลก็จริง แต่ยังไม่พ้นจากทุกขสัจจะนั้นได้ ธรรมดาทุกขสัจจะจะมีขึ้นเฉยๆ โดยไม่มีสาเหตุที่จะให้เกิดขึ้นย่อมไม่ได้ จะมีปรากฏขึ้นมาได้ต้องเนื่องมาจากรากฐาน คือ สมุทัยสัจจะ สมุทัยสัจจะที่จะเป็นมูล

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๐๒.

^๓มหาภูมิภววิทยาลัทธิ, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๒, หน้า ๓๔.

รากของทุกขสัจจะที่เป็นมนุษย์และเทวดานี้ ได้แก่ กามตัณหานั่นเอง ดังพระบาลีว่า
กามสหจริตา สุขติ กามสุขติ คือ สุขติภูมิ ที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา ชื่อว่า กามสุขติ^๕

กามสุขติภูมิ มี ๗ คือ มนุษยภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ ได้แก่ จตุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงส์ภูมิ ยามาภูมิ ดุสิตาภูมิ นิมมานรตีภูมิ ปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ

ข้อที่ ๒ อุปธิ หมายถึง รูปร่างกาย ถ้าอุปธิฝ่ายกุศล ก็มีรูปร่างสวยงาม สมบูรณ์ ไม่มี
อวัยวะบกพร่อง แต่ถ้าอุปธิไม่ดี ก็มีรูปร่างกายไม่สมบูรณ์ ร่างกายบกพร่อง

ข้อที่ ๓ กาล คือ ยุคหรือสมัยที่ไปเกิด ถ้าเราเกิดในยุคที่ผู้ปกครองประกอบด้วยธรรม มี
แต่คนดี พระเจ้าแผ่นดินครองธรรม อย่างนี้เรียกว่า กาลดี ถ้าเกิดในกาลหรือยุคที่ไม่ดี เช่น เกิดในยุคที่
ประชาชนไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม นักปกครองมีแต่ความเหี้ยมโหดมีแต่ความทารุณ เกิดในยุคที่ข้าวยาก
หมากแพง เตือร้อนล้าเค็ญ อย่างนี้เรียกว่า กาลไม่ดี

ข้อที่ ๔ ปโยคะ หมายถึง การกระทำหรือความเพียร ถ้าเราเกิดมาด้วยความขยันหมั่นเพียร
ก็หนุนให้กรรมที่เราทำไว้ได้ผลไวขึ้น แต่ถ้าเรเกิดมาไม่ขยันหมั่นเพียรก็ทำให้กรรมที่เราทำไว้ไม่ก่อผล
กลับสนับสนุนกรรมชั่วให้ก่อผล^๕

เพราะฉะนั้น เหตุปัจจัย ๔ อย่าง คือ (๑) คติ (๒) อุปธิ (๓) กาล และ (๔) ปโยคะ นับว่า
เป็นตัวแปรที่สำคัญ ทั้ง ๔ อย่างนี้มันก็มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ถ้าฝ่ายดีเรียกว่าเป็น สมบัติ คือ ความ
สมบูรณ์ ถ้าฝ่ายไม่ดีเรียกว่า วิกติ คือ ความสูญเสีย ฉะนั้น มนุษย์แต่ละคนนี้จะเกิดมาได้สมบัติหรือได้
วิกติ ก็แล้วแต่กรรมของตนหนุนให้ได้รับ กล่าวคือ ถ้าได้สมบัติ ต้องได้สมบัติทั้ง ๔ อย่าง ได้แก่

๑) คติสมบัติ ความสมบูรณ์ของคติที่ไปเกิด เช่น เกิดในสวรรค์ เกิดเป็นมนุษย์ที่
สมบูรณ์ นี้เรียกว่า คติสมบัติ

๒) อุปธิสมบัติ คือ มีร่างกายสมบูรณ์ อวัยวะสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง เช่น รูปสวย รูป
หล่อ รูปงาม นี้เรียกว่าอุปธิสมบัติ

๓) กาลสมบัติ คือ เกิดในยุคที่คนมีธรรม เช่น เกิดในยุคพระพุทธเจ้า เกิดในยุคที่คำ
สอนของพระพุทธเจ้ายังอยู่ หรือในยุคที่ผู้ปกครองประกอบด้วยธรรม คนประพฤติธรรม ประพฤติดี
อย่างนี้เรียกว่า กาลสมบัติ

๔) ปโยคสมบัติ คือ เกิดมาด้วยความขยันหมั่นเพียร ประกอบแต่กรรมดี เป็นปโยค
สมบัติ^๖

^๕มูลนิธินาน มหานิราชนันท์, คู่มือศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะปริเฉทที่ ๕ วิถีมุตตสังคหะวิภาค,
พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๒.

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

สมบัติมีอยู่ ๔ เป็นฝ่ายที่ดี ซึ่งตรงข้ามกับวิบัติ วิบัติก็มี ๔ เหมือนกัน ได้แก่

๑) คติวิบัติ คือ เกิดมาเป็นคติวิบัติ เช่นเกิดในอบาย คือ เกิดในนรก เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเกิดเป็นเปรตหรืออสุรกาย

๒) อุปธิวิบัติ คือ เกิดมาร่างกายพิกลพิการ ร่างกายบกพร่อง เช่นตาบอด หูหนวก เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่า อุปธิวิบัติ

๓) กาลวิบัติ คือ เกิดในยุคที่เดือดร้อน ที่ลำเค็ญ ที่คนมีแต่ความทারণ คนไม่มีศีลธรรม ผู้ปกครองขาดคุณธรรม อย่างนี้เรียกว่า กาลวิบัติ หรือเกิดในดินแดนที่แห้งแล้ง ในยุคที่เดือดร้อน

๔) ปโยควิบัติ คือ ขี้เกียจ ไม่ทำความเพียร ไม่ทำความดี หรือการกระทำของตนทำในทางที่ชั่ว ทำในทางที่เสีย เรียกว่าการกระทำวิบัติ ปโยคะ คือ การกระทำ การกระทำวิบัติไปกระทำในทางที่ชั่ว ไม่มีศีลไม่มีธรรม อย่างนี้เรียกว่า ปโยควิบัติ

สมบัติมี ๔ วิบัติมี ๔ จึงรวมเป็น ๘ และกรรมนั้นมีทั้งกรรมฝ่ายดีและกรรมฝ่ายไม่ดี หรือกรรมชั่วมีลักษณะ ๘ ประการ กรรมดีมีลักษณะ ๘ ประการ จึงรวมเป็นกรรม ๑๖ กรรมทั้ง ๑๖ ประการนี้ ประกอบด้วย

๑) กรรมฝ่ายบาป ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) บาปกรรมบางอย่างถูกคติสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๒) บาปกรรมบางอย่างถูกอุปธิสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๓) บาปกรรมบางอย่างถูกกาลสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๔) บาปกรรมบางอย่างถูกปโยคสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๕) บาปกรรมบางอย่างอาศัยคติวิบัติ จึงให้ผล
- (๖) บาปกรรมบางอย่างอาศัยอุปธิวิบัติ จึงให้ผล
- (๗) บาปกรรมบางอย่างอาศัยกาลวิบัติ จึงให้ผล
- (๘) บาปกรรมบางอย่างอาศัยปโยควิบัติ จึงให้ผล

ฝ่ายบาป ๘ อย่าง คือ อาศัยสมบัติ ๔ อาศัยวิบัติ ๔ รวมเป็น ๘ ประการ

ข้อที่ ๑ บาปกรรมบางอย่างถูกคติสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล คือ บางคนนี้ทำบาปไว้ ทำบาปมาก แต่อาศัยที่ว่าเขาไปเกิดดีเสีย บาปกรรมตามเขาไม่ได้ ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านยกตัวอย่างว่ามีชาวประมงคนหนึ่ง แยกเบ็ดมาถึง ๕๐ ปี แต่ช่วงปลายชีวิตแก่ได้ฟังธรรมจากพระมหาเถระองค์หนึ่ง ถึงไตรสรณาคมน์ ไตรสรณาคมน์นี้มีผลมาก อย่างที่กล่าวว่า “พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ” การถึงไตรสรณาคมน์มีบุญมามาก ที่แยกเบ็ดนั้น ความจริงแก่ก็ไม่ได้ทำบุญมากเท่าไรเพราะแก่ทำมาหากินของแก่ แต่เมื่อแก่มาถึงไตรสรณาคมน์ ตายไปก็เกิดในสวรรค์ เมื่อไปเกิดในสวรรค์แล้ว บาปกรรมที่แก่ไปตกเบ็ดนั้นตามแก่ไปไม่ได้เพราะมันเกิดดีเสียแล้ว จะให้ไปตกยากได้อย่างไร ชาวสวรรค์เขาไม่มีตกยาก

เขามีแต่รุ่งเรือง เพราะฉะนั้น บาปที่เขาทำไว้ไม่รู้จะให้ผลอย่างไรเพราะไปเกิดในที่ดีเสียแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บาปกรรมบางอย่างถูกคติสมบัติห้ามเสีย ห้ามตรงไหน? ห้ามกรรมที่เคยไปตกเบ็ดไว้ แต่ถ้าแกจุดลงมาจกสวรรค์เมื่อไร ที่นี้บาปนั้นจะตามให้ผลแก่ในตอนหลัง แต่ตอนนี้บาปกรรมถูกห้ามเสียแล้ว เพราะฉะนั้น ในข้อที่ ๑ จึงบอกว่า บาปกรรมบางอย่างถูกคติสมบัติห้ามเสีย เพราะว่าเขาได้คติสมบัติ เขาเกิดในสวรรค์แล้ว บาปกรรมที่เขาตกเบ็ดไว้ตามเขาไม่ทัน แต่ว่าถ้าเขาจุดจากสวรรค์แล้ว มันก็ตามมาทีหลัง แต่ที่ว่านี้หมายถึงบาปกรรมบางอย่าง ไม่ใช่ทุกอย่าง อย่าคิดว่าทุกอย่าง

ข้อที่ ๒ บาปกรรมบางอย่างถูกอุปัชฌาย์ห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล เช่น บางคนทำชั่วเอาไว้ เป็นกรรมชั่วบางอย่าง แต่เขาเกิดมาเป็นคนรูปงาม รูปหล่อ เช่น บางคนเกิดมามีภรรยาจริง เกิดมากับกรรมไม่ดีของเขาจึงยากจน แต่เขารูปสวย รูปหล่อ เพราะฉะนั้น เมื่อเขาได้อุปัชฌาย์อย่างนี้ แม้จะเป็นทาสรับใช้เขา แต่เนื่องจากรูปสวย รูปงาม รูปหล่อ นายจึงไม่ค่อยใช้งานมากเพราะว่ารูปต้องใจนาย บางคนประกวดนางสาวไทยยังได้ แม้อยู่ต่างจังหวัดแท้ๆ เพราะรูปสวยรูปงาม ก็ได้รับยกย่องให้มีงานดี ให้มีอะไรดีทั้งๆ ที่เขาทำกรรมไม่ดีไว้ เขาเกิดมาลำบาก แต่ว่ารูปงามเขาดี เมื่อมีรูปงามดีก็ได้อะไรดี ได้อะไรดี เพราะว่าอุปัชฌาย์ห้ามกรรมชั่วของเขาไว้

ข้อที่ ๓ บาปกรรมบางอย่างถูกกาลสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล คือ คนบางคนทำชั่วบางอย่างไว้ เขาไปเกิดในยุคที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ผู้ปกครองประกอบด้วยธรรม เขาก็อยู่ดีมีความสุขเพราะไปเกิดในยุคนั้น ในยุคที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ในกาลที่รุ่งเรือง เช่น เกิดไปพบพระพุทธเจ้า พบพระพุทธศาสนา ก็บุญของเขาทั้งๆ ที่กรรมชั่วบางอย่างของเขามีอยู่ แต่ตามเขาไม่ทันเวลานั้น เนื่องจากเขาไปได้กาลสมบัติที่ดี

ข้อที่ ๔ บาปกรรมบางอย่างถูกปโยคสมบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล คือ ความเพียรหรือการกระทำที่ดี บางคนนั้นเกิดในตระกูลที่ยากจนข้นแค้นลำบากเพราะกรรมชั่วที่เคยทำไว้ แต่เขาขยันหมั่นเพียร ตั้งใจศึกษาปฏิบัติ สร้างตัวด้วยความขยันหมั่นเพียรจริงๆ เมื่อเขามีความขยันหมั่นเพียรมากจนความจนก็ลดน้อยลง เพราะความขยันหมั่นเพียรหรือปโยคตัวนี้ห้ามไม่ให้กรรมชั่วติดตามเขามาได้ เพราะฉะนั้น ในข้อที่ ๔ จึงบอกว่า บาปกรรมบางอย่างถูกปโยคสมบัติห้ามเสีย คือถูกความเพียร การกระทำที่ดีห้ามเสีย

ข้อที่ ๕ บาปกรรมบางอย่างอาศัยคติวิบัติ จึงให้ผล เช่น บางคนทำกรรมชั่วไว้ พอไปเกิดเป็นสัตว์นรกก็ให้ผลทันทีเลย เพราะคติไม่ดีก็ให้ผลทันทีเลย หรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ถูกฆ่า ถูกแทง ถูกเสียเลย เพราะเขาไปได้คติวิบัติแล้ว เหมาะพอดี

ข้อที่ ๖ บาปกรรมบางอย่างอาศัยอุปนิสัย จึงให้ผล คือ เขาเกิดมารับกรรมที่ตัวประกอบ เช่น มีโรคภัยไข้เจ็บบ้าง กรรมยิ่งซ้อนเข้าไปอีกเพราะร่างกายไม่ดี

ข้อที่ ๗ บาปกรรมบางอย่างอาศัยกาลวิบัติ จึงให้ผล คือ บางคนพอไปเกิดในยุคที่ข้าวยาก หมดแพง ยุคที่พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองไม่ประกอบด้วยธรรมก็ถูกทรมานยิ่งขึ้น หรือได้รับความเดือดร้อนยิ่งขึ้น บาปกรรมที่เขาทำไว้ก็ให้ผลทันทีที่เขาเกิดในยุคที่เป็นกาลวิบัติ

ข้อที่ ๘ บาปกรรมบางอย่างอาศัยปัจจัยวิบัติ จึงให้ผล คือ ความเพียร การกระทำ ถ้าทำชั่วทำไม่ดี กรรมที่ตัวเองเคยทำชั่วหนักอยู่แล้ว ก็ก่อทุกข์หนักเข้าไปอีก อย่างบางคนเกิดมามากจนขึ้น แค้นแล้วยังสูบบุหรี่เข้าอีก ยังกินเหล้าเมายาอีก ยังขี้เกียจอีก ดังนั้น บาปกรรมบางอย่างที่เขาเคยทำไว้ได้อาศัยปัจจัยวิบัติจึงให้ผล ทำให้ผู้นั้นได้รับบาปกรรมนั้นได้ง่าย^๗

กรรมที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมดนั้น ๘ ประการนี้เป็นฝ่ายบาปกรรม

๒) กรรมฝ่ายบุญ ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) บุญหรือกรรมดีบางอย่างถูกคติวิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๒) กรรมดีบางอย่างถูกอุปนิสัยวิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๓) กรรมดีบางอย่างถูกกาลวิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๔) กรรมดีบางอย่างถูกปัจจัยวิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล
- (๕) กรรมดีบางอย่างอาศัยคติสมบัติ จึงให้ผล
- (๖) กรรมดีบางอย่างอาศัยอุปนิสัย จึงให้ผล
- (๗) กรรมดีบางอย่างอาศัยกาลสมบัติ จึงให้ผล
- (๘) กรรมดีบางอย่างอาศัยปัจจัยสมบัติ จึงให้ผล^๘

ข้อที่ ๑ กรรมดีบางอย่างถูกคติวิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ทรงทำกรรมดีไว้มากเหมือนกัน นอกจากที่ทรงทำกรรมชั่วไว้ ถ้าพระองค์ไม่ไปฆ่าพ่อ คือ ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดา พระองค์คงไปเกิดในสวรรค์แน่ แต่การฆ่าพ่อนี้บาปกรรมหนัก เป็นเหตุให้พระองค์ต้องไปตกนรก เมื่อตกนรกแล้ว กรรมดีที่พระองค์เคยทำไว้มาก เช่น ทรงอุปถัมภ์สังคายนาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ทรงถึงพระรัตนตรัย ทรงฟังธรรม แต่บุญเหล่านั้นไม่อาจจะตามให้ผลได้เมื่อพระองค์ไปตกนรก เพราะอะไร เพราะไปเกิดอยู่ในนรกเสียแล้ว เพราะฉะนั้นกรรมดีบางอย่างถูกคติวิบัติห้ามเสียจึงไม่ให้ผล

^๗พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **แก่นธรรมเพื่อชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕.

^๘เค. เอ็น. ชยติลเลเก, **จริยศาสตร์แนวพุทธ**, สุขะวณ พลอยซุม, แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓.

ข้อที่ ๒ กรรมดีบางอย่างถูกอุบิวัตติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล เช่น บางคนเกิดเป็นลูกกษัตริย์ แต่ว่าตาบอดหรือหรือบ้าใบ้ หรือหูหนวก ตามปกติก็ควรจะได้เป็นรัชทายาท แต่เนื่องจากว่ารูปร่างไม่สมประกอบเสียแล้ว เลยเป็นรัชทายาทไม่ได้ เพราะอะไร ? เพราะอุบิวัตติห้ามเสียแล้ว

ข้อที่ ๓ กรรมดีบางอย่างถูกกาลวิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล คือ บางคนทำกรรมดีไว้มาก แต่เขากลับไปเกิดในยุคที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ประกอบด้วยธรรม ผู้ปกครองทารุณโหดร้าย ไปเกิดในยุคที่ข้าวยากหมากแพง กรรมดีที่เขาเคยกระทำให้ผลเขาไม่ได้ในช่วงนั้น เพราะเขาไปเกิดในกาลวิบัติเสียแล้ว กรรมดีมีอยู่แต่ไม่ให้ผลในตอนนั้น

ข้อที่ ๔ กรรมดีบางอย่างถูกปโยควิบัติห้ามเสีย จึงไม่ให้ผล คือ บางคนทำดีเอาไว้ในชาติปางก่อน แต่ในชาติปัจจุบันไม่ทำกรรมดีกลับมาทำชั่ว เป็นคนขี้เกียจไม่เอาการงาน แม้เขาเกิดมาเป็นมนุษย์ก็จริง แต่เขาไม่ทำดีในปัจจุบัน เพราะฉะนั้น กรรมดีที่เขาเคยทำไว้ ถูกกรรมชั่ว คือ การกระทำในปัจจุบันห้ามผลที่มานในอดีตเสีย จึงไม่มีผล

ข้อที่ ๕ กรรมดีบางอย่างอาศัยคติสมบัติ จึงให้ผล เช่น บางคนทำกรรมดีไว้ ทำให้เขาไปเกิดในสวรรค์ก็สุขและรุ่งเรืองทันที หรือเกิดมาเป็นมนุษย์ก็สุขและรุ่งเรืองทันที เพราะกรรมดีของเขาหนุนอยู่แล้ว

ข้อที่ ๖ กรรมดีบางอย่างอาศัยอุปนิสัยสมบัติ หรือรูปสมบัติจึงให้ผล คือ บางคนเกิดเป็นเทวดา มีรูปสวย รูปหล่ออย่างมีความสุขมาก หรือเกิดเป็นมนุษย์ก็มีร่างกายสมบูรณ์ หวังดี สมองแจ่มใส ผิวพรรณผ่องใส เขาได้อาศัยอุปนิสัยสมบัติ ยิ่งหนุนเขามากขึ้น บางคนยิ่งสุขล้นขึ้นไปอีก

ข้อที่ ๗ กรรมดีบางอย่างอาศัยกาลสมบัติ จึงให้ผล คือ เขาเกิดในยุคของพระพุทธเจ้า หรือยุคของคนมีศีลธรรม ผู้ปกครองดี เขาก็สุข รุ่งเรืองยิ่งขึ้น เพราะกรรมดีเขามีอยู่แล้ว

ข้อที่ ๘ กรรมดีบางอย่างอาศัยปโยคสมบัติ จึงให้ผล คือ อาศัยความเพียรจึงให้ผล เมื่อเขาเกิดมาเป็นมนุษย์หรือเกิดมาเป็นเทวดาและเขาทำดีตลอด เขาไม่ทำชั่ว กรรมดีก็หนุนเขาเต็มที่ เพราะเขาอาศัยปโยคสมบัติ^๙

กรรมทั้ง ๑๖ ประการนี้ ได้แสดงให้เห็นชัดว่า กรรมที่ทำไว้บางอย่างทำไมจึงไม่ให้ผล การที่มันยังไม่ให้ผลนั้นเพราะไปอาศัยวิบัติ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งห้ามเสีย หรือคนทำชั่วบางคนทำไมจึงไม่ได้รับผล ก็เพราะไปอาศัยสมบัติ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ห้ามกรรมชั่วของเขาเสียจึงไม่ให้ผล แล้วทำไมบางคนทำดีจึงได้ไ้ ก็เพราะเขาอาศัยสมบัติ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งหนุนเขา และทำไมบางคนทำชั่ว พอทำทันทีก็ได้ผลทันที ก็เพราะอาศัยวิบัติ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งหนุนเขา เขาจึงได้ผลไ้ แต่กรรมที่ทำไว้จะต้องให้ผล เพียงแต่เร็วหรือช้าเท่านั้นเอง

^๙ พ.ร.บ. (ไทย) ๑๗/๑๑/๑๑.

การพัฒนามนุษย์มีแหล่งใหญ่อยู่ในมโนกรรม ๔ พระพุทธศาสนาถือว่า มโนกรรมมีความสำคัญที่สุด ซึ่งคนทั่วไปอาจจะถือเอาว่ากายกรรมสำคัญที่สุด ที่เชื่อกันอย่างนั้น ก็เพราะว่าสามารถเห็นการกระทำที่เกิดขึ้นต่อหน้าต่อตา เช่น การทะเลาะจนถึงการทำร้ายร่างกายกัน การยกพวกตีกัน เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมานั้นก็เป็นเพราะเรานั้นเองเป็นผู้กำหนดการกระทำนั้นๆ โดยมีจุดผลักดันมาจากจิต หรือมโนกรรม ฉะนั้น กระบวนการเริ่มต้นของการกระทำทุกอย่างย่อมมีเจตนาเป็นประธานในการทำกิจกรรมของการดำเนินชีวิตของมนุษย์เรา^{๑๐}

นอกจากเรื่องของกรรมดี-กรรมชั่วแล้ว ยังมีกรรมอีกนัยหนึ่ง โดยอธิบายถึงกรรมดำ-กรรมขาว จำแนกเป็นกรรม ๔ ประการ^{๑๑} ได้แก่

๑) กรรมดำมีวิบากดำ ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกาย วาจา ใจ อันมีความเบียดเบียนบุคคลอื่น ย่อมได้เสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียน เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว เช่น เป็นผู้ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ มีจิตประทุษร้ายต่อพระตถาคต ยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุตเท็จ ดื่มน้ำเมา

๒) กรรมขาวมีวิบากขาว ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกาย วาจา ใจ อันไม่มีความเบียดเบียนบุคคลอื่น ย่อมได้เสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียว เช่น เป็นผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติดีกในกาม จากการพุตเท็จ จากการพูดส่อเสียด จากการพูดคำหยาบ จากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่มากไปด้วยความเพ่งเล็งอยากได้ มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบ

๓) กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุงแต่งกาย วาจา ใจ อันมีความเบียดเบียนบุคคลอื่นบ้าง ไม่ความเบียดเบียนบุคคลอื่นบ้าง ย่อมได้เสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่ความเบียดเบียนบ้าง มีทั้งสุขและทั้งทุกข์ระคนกัน

๔) กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ได้แก่ เจตนาใดเพื่อละกรรมดำอันมีวิบากดำ เจตนาใดเพื่อละกรรมขาวอันมีวิบากขาว และเจตนาใดเพื่อละกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เช่น ผู้ปฏิบัติตามมรรคมองค์ ๘ ประการ เป็นต้น

พระพุทธองค์ ตรัสว่ามีสิ่งที่เรียกว่า “อารพภูชาตุ”^{๑๒} คือธาตุแห่งความริเริ่มอยู่” และผลของธาตุอันนี้ก็คือบุคคลสามารถทำ หน้าที่เป็นผู้กระทำได้ และพระองค์ตรัสว่า “อันนี้เองที่เรียกว่าปัจจัยที่เป็นเหตุของการกระทำของบุคคลที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละผู้คนที่เกิดมาในมนุษย์โลกนี้ ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัตต่าน อดตกาโร แล้วพระองค์ยังตรัสต่อไปอีกว่า ยังมีธาตุ

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), แก่นธรรมเพื่อชีวิต, อ่างแล้ว, หน้า ๓๗.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๘/๖๖.

^{๑๒} อัง ฌก.อ. (บาลี) ๓/๓๘/๑๑๘.

อื่นๆ อีกคือ ธาตุแห่งการก่อกำเนิด (นิฤกมธาตุ) ธาตุแห่งความพยายาม (ปรกมธาตุ) ธาตุแห่งพละกำลัง (ถามธาตุ) ธาตุแห่งความตั้งมั่น (ฐิติธาตุ) และธาตุแห่งความพากเพียรอย่างมั่นคง (อุปกมธาตุ) ซึ่งธาตุเหล่านี้เองที่ทำให้มนุษย์กระทำการต่างๆ ตามความเหมาะสมกับภาวะของตน และนี่ก็แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกกันว่า “เจตน์จำนงเสรี (Free Will) นั้นมีอยู่จริง เป็นสิ่งที่เราสามารถพิสูจน์ได้โดยการพิจารณาได้ด้วยสามัญสำนึกประกอบกับปัญญาของเราเองว่าเป็นจริงดังนี้หรือไม่ ซึ่งเป็นมรรคาแก่ผู้สัมมาปฏิบัติทั้งหลาย”^{๑๓}

ส่วนบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ คือ ทาน ศีล และภาวนา ทั้ง ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงวางรากฐานทางบุญ ทางธรรมให้กับอุบาสกอุบาสิกาไว้ กล่าวคือ พระพุทธองค์กำหนดแนวทางให้อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ทำทาน ถือศีล และปฏิบัติภาวนา โดยถือว่า “ภาวนา” เป็นบุญขั้นสูงสุด

ทานที่พระพุทธองค์ให้อุบาสกอุบาสิกาปฏิบัตินั้น มีหลายอย่าง โดยเฉพาะการตักบาตรตอนเช้า ถือว่าเป็นการต่ออายุพระพุทธศาสนาไปด้วย และเพื่อละความตระหนี่ ความโลภมาก แต่สำหรับพระภิกษุสงฆ์ จะมาปฏิบัติแบบนี้ก็คงไม่ได้ ไม่เช่นนั้น ตอนเช้าพระสงฆ์คงต้องผลัดกันมาตักบาตรแก่กันและกัน ดังนั้น พระพุทธองค์จึงกำหนดให้พระสงฆ์ศึกษาและปฏิบัติ เรียกว่า สิกขาบท แบ่งเป็น ๓ ส่วน ที่เรียกว่า สิกขา ๓ หรือไตรสิกขาจึงเป็นแนวทางการเจริญธรรมของพระภิกษุ ไม่ใช่สำหรับฆราวาส

บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้สามารถทำให้กิเลส คือโลภะ โทสะ และโมหะ สงบลงได้ และทำให้เกิดปัญญาสามารถกำจัดความไม่รู้หรืออวิชชา ซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสให้หมดสิ้นลงได้ และภาวนานี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยปัญญา ปัญญานั้นเกิดขึ้นได้ ๓ ทาง ดังนี้

๑) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง เช่น การฟังธรรม ฟังการอบรม ฟังการบรรยาย ฟังการอภิปราย ฟังการเสวนา ฟังการระดมสมอง การอ่านตำราหรือเอกสารต่างๆ การได้ดูได้ฟังจากสื่อต่างๆ เป็นต้น

๒) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากความคิดหาเหตุผล เช่น โยนิโสมนสิการ เป็นต้น

๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการอบรมจิต เช่น การบำเพ็ญสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น^{๑๔}

เมื่อพุทธศาสนิกชนสามารถบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการได้อย่างเต็มที่แล้ว ก็จะทำให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ๓ ประการ ได้แก่

๑) อายโกศล ความฉลาดในความเจริญ รู้ว่าควรดำเนินชีวิตให้ดีงามนั้นต้องปฏิบัติอย่างไร อยากได้สมบัติทั้ง ๔ ต้องปฏิบัติอย่างไร เป็น

^{๑๓} เคน. เอ็น. ชยติลเลเก, *จริยศาสตร์แนวพุทธ*, สุขาวณ พลอยชุม, หน้า ๗.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

เหนียวในพีชอยู่ตราบใด ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตรานั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลส ก็ย่อนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุข ประเสริฐและสูงขึ้น ซึ่งก็คือ ได้รับสมบัติ แต่ถ้าจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรกเศร้าหมองเพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ให้แก่ตนเองแล้ว ยังจะให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบความทุกข์ในชาติต่อไปอีกด้วย อันหมายถึง วิภัตินั่นเอง ส่วนสังสารวัฏ คือ ภพที่เวียนเกิดเวียนตาย การเวียนเกิดเวียนตาย อีกนัยหนึ่ง พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้เชื่อเรื่องของกฎแห่งกรรม เชื่อเรื่องผลของกรรมดี ผลของกรรมชั่ว บุคคลทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น เพราะมนุษย์เวียนเกิดเวียนตายมานับครั้งไม่ถ้วน กรรมจะเป็นตัวกำหนดว่า มนุษย์ที่ยังไม่สามารถทำกิเลสให้สิ้นไปได้ เพราะกิเลสเป็นสาเหตุของกรรม เมื่อนั้นชีวิตก็ต้องเวียนเกิด เวียนตายอย่างไม่มีวันจบสิ้น ด้วยว่ากฎแห่งกรรมจึงเป็นกระบวนการที่แสดงถึงความเป็นไปของชีวิตสัตว์ที่มีเหตุปัจจัย ดังนั้น ตามหลักของสังสารวัฏที่เนื่องด้วยหลักของกฎแห่งกรรม ก็เป็นไปตามหลักของเหตุปัจจัยเช่นกัน

๔.๒ วิเคราะห์สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายอยู่ที่ความสงบสุขทุกด้านของมวลมนุษยชาติทั้งส่วนตนและส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้คนในสังคม กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์พยายามประพฤติปฏิบัติแต่ความดี ละเว้นความชั่วของตนเองเสียก่อน เมื่อสามารถปฏิบัติได้ตามแล้ว ความสุขก็ย่อมเกิดมีแก่ตนและคนอื่นไปในตัว แต่มีข้อแม้ว่าจำเป็นต้องศึกษาและประพฤติปฏิบัติด้วยความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องว่าปัญหา คือ อะไร อะไรเป็นสาเหตุ วิธีแก้ไขเป็นอย่างไร เป็นต้น และด้วยความเพียรพยายามของตนอย่างจริงจังเท่านั้น ดังพระคาถาที่ว่า ”ธรรมเหล่าใด (ปัญหา) มีเหตุเป็นแดนเกิด (สาเหตุของปัญหา) พระตถาคต ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้”^{๑๖} เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชีวิต ทุกปัญหามีทางออก มีทางแก้ไขเสมอ แต่ปัญหาเหล่านั้นมีทั้งสาเหตุที่มาจากภายใน (ความอยาก) ของมนุษย์และภายนอกอันเป็นสิ่งแวดล้อม (สิ่งเร้า) เพราะว่าเมื่อบุคคลแต่ละคนมีพฤติกรรมทางกายและทางวาจา และทางใจที่ติงามแล้ว ชีวิตส่วนตัว ครอบครัวและสังคมส่วนรวมก็พลอยมีความสงบสุขด้วย พระพุทธศาสนาจึงต้องการให้มนุษย์ศึกษาไตร่ตรองให้เห็นผลเสีย-ผลดีของพฤติกรรมต่างๆ แล้วก็ควรพยายามแก้ไขพฤติกรรมร้ายๆ ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรมให้ดีขึ้นเป็นลำดับไปเรื่อยๆ ดังนั้น สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน พอประมวลลงได้ ดังนี้

^{๑๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๕๗.

๔.๒.๑ สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตส่วนบุคคล

สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตส่วนบุคคลนี้ ผู้วิจัยจำแนกออกเป็น ๒ ประเภทตามพุทธบริษัท ๔ จำพวก^{๑๗} ได้แก่

๑) ประเภทบรรพชิต กล่าวคือ (๑) ภิกษุบริษัท ได้แก่ พระภิกษุ พระภิกษุณี สามเณร และสามเณรีทั้งหลาย ผู้บรรพชาอุปสมบท อยู่ประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๘} หลักไตรสิกขานี้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนบรรพชิตเป็นส่วนใหญ่ ไม่มุ่งสอนฆราวาสเพราะนักบวชหรือบรรพชิตนั้นได้สละทรัพย์และเหย้าเรือน ออกบวชไม่มีทรัพย์สมบัติที่จะบริจาคนเหมือนฆราวาส โดยเฉพาะบรรพชิตในสมัยพุทธกาล เพราะก่อนออกบวชนั้นท่านได้ให้ทานหรือสละทุกสิ่งทุกอย่างให้ผู้อื่นหมดแล้วจึงออกบวชบรรพชิตไม่มีเหย้าเรือน ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ทรงย้ำเรื่องทานสำหรับบรรพชิตแต่ให้เริ่มต้นด้วยศีลแล้วขึ้นสู่สมาธิและปัญญาตามลำดับ เพื่อความสิ้นทุกข์ในที่สุด แท้ที่จริงธรรมะ ๒ หมวดนี้ สรุปลงเป็นธรรมะหมวดเดียวกัน คือ ทานรวมลงในศีล เช่น อภัยทาน กล่าวแล้ว ก็คือ ศีล ส่วนภาวนา ก็คือ สมาธิและปัญญานั้นเอง

๒) ประเภทคฤหัสถ์ กล่าวคือ (๓) อุบาสกและอุบาสิกา ได้แก่ คฤหัสถ์ผู้ชาย-ผู้หญิงทั้งหลายผู้สมทานศีล ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีลและภาวนา^{๑๙}

หลักไตรสิกขาและหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้ ก็เป็นหลักการศึกษาและปฏิบัติอันเดียวกันนั่นเอง กล่าวคือ ทานรวมลงในศีล เช่น ศีล ๕ ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปัญจเวรวิริติ การงดเว้นการก่อเวร ๕ ประการ” พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมหาทาน หรือ อภัยทาน ส่วนภาวนา ก็คือสมาธิ และปัญญานั้นเอง เนื่องจากฆราวาสยังมีทรัพย์สินสมบัติอยู่ พระพุทธเจ้าจึงสอนให้ฆราวาสประพฤติธรรมด้วยการให้ทานก่อน แล้วค่อยขึ้นสู่ศีล สมาธิ และปัญญาตามลำดับ^{๒๐}

มนุษย์ในสังคมไทยปัจจุบัน มีศรัทธาเลือนลอย กล่าวคือ คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาจริง แต่ส่วนใหญ่ไม่ เลื่อมใสอย่างมั่นคง ชาวพุทธที่นับถือพระรัตนตรัยจึงควรพึ่งตนเอง ยึดเอาพระรัตนตรัยเป็นแรงบันดาลใจ ไม่ดูถูกความสามารถของตนเอง หันไปพึ่งผีสาธเทเวศหรือสิ่งที่เหลวไหลหรือมหายาต่างๆ เช่น สัตว์ประหลาดหัวเป็นหมู หางเป็นหมา ปลาไหลเผือก เพื่อขอหวย ถูรางวัลที่

^{๑๗} อย.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๗๙.

^{๑๘} อย.ติกก. (ไทย) ๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐.

^{๒๐} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตฺโน), อนุพุทธิกถาที่ปณี ภาค ๒ การพรรณนาศีล, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเซเวน พรินต์ติ้ง กรุ๊ปจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๙-๑๐.

๑ เป็นต้น หลักการทำบุญของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันนี้สามารถพิจารณาได้ว่า การประพฤติปฏิบัติ เช่นนั้นถูกต้องตามพระธรรมคำสอนหรือไม่ก็ต้องดูจาก หลักธรรมที่จัดเป็นคุณสมบัติของ พุทธศาสนิกชนชายหญิง นั่นคือ อปริหานิยธรรม ๗ หรือ อุบาสกธรรม ๗ ประการ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสกและอุบาสิกา ได้แก่

- ๑) ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุ
- ๒) ไม่ละเลยการฟังธรรม
- ๓) ศึกษาปฏิบัติและรักษาศีล
- ๔) มีความเลื่อมใสในเหล่าพระภิกษุสงฆ์
- ๕) ไม่ตั้งจิตเพ่งโทษฟังธรรม
- ๖) ไม่แสวงหาบุญเขตพระพุทธานุภาพ
- ๗) กระทำการอุปัฏฐากต่างๆ ในพระพุทธานุภาพ^{๒๑}

ทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่สามารถพิจารณาได้ว่า พุทธศาสนิกชนคนไหนในปัจจุบันเป็นชาวพุทธแท้ ชาวพุทธที่มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนในศาสนาที่ตนนับถือ ทั้ง ๗ ข้อนั้นนับวันจะหาได้ยากยิ่งโดยเฉพาะเยาวชนคนรุ่นใหม่ และในข้อที่ ๖ นี้เอง ได้เน้นย้ำให้เห็นถึง คุณลักษณะหรือคุณสมบัติของพุทธศาสนิกชนที่ต้องการ นั่นคือ ไม่แสวงหาบุญภายนอก พระพุทธานุภาพ ฉะนั้น การไปทำบุญตามสถานที่ที่คิดว่าศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นั้นด้วยความเชื่อมั่นถึงผลบุญที่ตนจะได้รับ เป็นการประพฤติปฏิบัติที่ขัดต่อหลักธรรมข้อนี้อย่างจัง

ส่วนข้อที่ ๒ และ ข้อที่ ๓ นั้น พุทธศาสนิกชนในปัจจุบันส่วนมากได้ละเลย แต่หากเป็นวันสำคัญของศาสนาอื่นๆ เช่นวันคริสต์มาส วันวาเลนไทน์ เป็นต้น พุทธศาสนิกชนจะให้ความสำคัญมาก โดยลืมนับถือศาสนาอะไร ในวันฉัหมัสสวณะหรือวันพระ ก็นิยมเพียงการดักบาตร ถวายทาน เท่านั้น ส่วนการำบุญอื่นๆ เช่น การรักษาศีล บำเพ็ญภาวนา แพบาหาไม่ได้แล้วในเมืองใหญ่ๆ จะมีก็ตามชนบททั่วประเทศ หากพุทธศาสนิกชนจำมงคลชีวิต ๓๘ ข้อได้ กล่าวคือ

- ข้อที่ ๑๖ ธรรมจริยา การประพฤติธรรม
- ข้อที่ ๒๖ กาเลน ฌมมสฺสวณํ การฟังธรรมตามกาล
- ข้อที่ ๒๙ สมณานํ ทสฺสนํ การพบเห็นพระภิกษุสงฆ์
- ข้อที่ ๓๐ กาเลน ฌมมสากจฺฉา การสนทนาธรรม^{๒๒}

ทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็คือ คุณสมบัติของความเป็นพุทธศาสนิกชนชาย-หญิงที่ดีใน ๗ ข้อนั่นเอง แต่ พุทธศาสนิกชนส่วนมากมักคิดไปว่า มงคลชีวิต ๓๘ ข้อนั้นมันมากเกินไป ไม่อาจปฏิบัติได้ในปัจจุบัน

^{๒๑} อ.ส.ต.ด.ก. (ไทย) ๒๓/๒๗/๒๕-๒๖.

^{๒๒} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๕/๓-๔.

จึงหันไปทางให้ทานเสียเป็นส่วนมาก และมีส่วนน้อยมากที่จะเข้าใจถึงหลักการให้ทานตามทัศนะของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง ให้ตามความเชื่อ ให้ทานอย่างมกมาย เช่น ต้องทำบุญถวายสังฆทานให้ครบ ๙ วัดภายในวันเดียวจึงจะสามารถช่วยให้ชีวิตมีความสุขได้ เป็นการสเดาะเคราะห์ด้วยความเชื่อ ความหวังอันเหลวไหล โง่งมกมาย เหล่านี้เป็นต้น อันที่จริง เพียงแค่การไปฟังธรรมในวันพระเท่านั้นก็ถือว่าได้บำเพ็ญธรรมอันยิ่งใหญ่กว่าการให้ทานเสียอีก กล่าวคือ เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาจากพระภิกษุสงฆ์ พุทธศาสนิกชนจะเกิดความรู้ ปัญญาขึ้นที่ละนิดได้ ซึ่งมีอานิสงส์หรือผลที่จะได้รับอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟังมาก่อน
- ๒) ย่อมเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นในสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
- ๓) ย่อมบรรเทาความสงสัยในเรื่องต่างๆ ได้
- ๔) ย่อมทำความเห็นให้ตรง (ถูกต้อง) ได้
- ๕) จิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส^{๒๓}

อานิสงส์ที่เกิดจากการฟังธรรมนี้ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว จะพบว่า สามารถช่วยให้พุทธศาสนิกชนให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี แต่จะทำอย่างไรให้พุทธศาสนิกชนหันหน้ากลับเข้าสู่วัดเพื่อฟังธรรมให้เกิดปัญญาได้ สถาบันสงฆ์หรือสถาบันทางบ้านเมืองควรยกเอามาเป็นปัญหาที่ควรแก้ไขอย่างเร่งด่วน มิเช่นนั้น วันพระทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยที่ชาวไทยส่วนใหญ่นับถือจะว่างเปล่า ไร้ผู้คนปฏิบัติธรรม ซึ่งตรงนี้จะมัลผลต่อบ้านเมืองได้ในระยะยาว กล่าวคือ จิตใจของพุทธศาสนิกชนจะค่อยๆ ถอยห่างจากธรรมะ ความดีงาม ยึดติดแต่เครื่องรางของขลังที่ศักดิ์สิทธิ์ทางไสยศาสตร์ หมกมุ่นในการตักตวง กอบโกยผลประโยชน์ใส่ตัว พฤติกรรมก็ผิดศีลธรรมมากขึ้น ปัญหาเรื่องนี้ อย่าคิดว่าเรื่องเล็ก เพราะปัญหาที่บ่อนทำลายชาติก็เริ่มมาจากจุดเล็กๆ มิใช่หรือ สมมติว่าประชากรในประเทศไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาร้อยละ ๙๕ แต่เข้าวันฟังธรรมเพียง คน ๒ คนเท่านั้น คิดว่าสมควรแล้วหรือ ปัญหาต่างๆ ไม่อาจเกิดขึ้นได้หรือ ฉะนั้น การปฏิบัติในเรื่องบุญของพุทธศาสนิกชนอย่าหยุดอยู่เพียงขั้นทาน พุทธศาสนิกชนต้องพยายามในขั้นศีล และภาวนาต่อไป จึงจะถือว่าได้บำเพ็ญบุญครบตามพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระมหากรุณาคุณต่อสรรพสัตว์โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ เชื้อชาติ

ทานมีอานิสงส์ไปในทางร่ำรวย ศีลมีอานิสงส์ไปในทางรูปร่างสวย ไม่มีโรค ส่วนภาวนามีอานิสงส์ไปในทางเฉลียวฉลาดมีปัญญา คนเราต้องมีครบทั้ง ๓ อย่างจึงจะสมบูรณ์ เพราะถ้ารวย แต่รูปร่างอัปลักษณ์และโง่ก็ไม่ดี หรือรวย สวย แต่ไม่ฉลาดก็ไม่ดี หรือว่ารูปร่างดี แต่จนและโง่ก็ไม่ดี

^{๒๓} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๒๗๖.

เพราะฉะนั้น แต่ละคนควรจะได้บำเพ็ญทั้งทาน ศีล และภาวนาเพื่อจะได้มีครบทั้งทรัพย์สมบัติ รูปสมบัติ และปัญญาสมบัติจึงจะสมบูรณ์โดยแท้^{๒๔} สมดังพุทธพจน์ที่ว่า

ชนผู้ปรารถนาอายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความเพลินใจ พึงทำความไม่ประมาทให้มากยิ่งขึ้น บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยึดถือประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในสัมปรายภพ ผู้มีปัญญา ท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะบรรลุถึงประโยชน์ทั้งสองนั้น^{๒๕}

สรุปว่า ปัจเจกบุคคลจะสามารถดำเนินชีวิตให้มีความสุขได้นั้น ปัจเจกบุคคลแต่ละคน จำต้องมีการปฏิบัติตนตามหลักธรรมเหล่านี้เสียก่อนซึ่งพอสรุปได้เป็น ธรรมมีอุปการะมาก ๒ ประการ อันเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติเพื่อกำจัดบาปกรรมทั้งหลายให้ดับสิ้นไปจากจิตใจอย่างได้ผลที่สุด ปัจเจกบุคคลจำต้องยึดหลักธรรมที่มีอุปการะมากต่อการดำเนินชีวิตทุกด้านไม่ว่าจะดำรงเพศเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ล้วนอาศัยหลักธรรมหมวดนี้ ซึ่งมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑) สติ ได้แก่ ความระลึกได้ หมายความว่าปัจเจกบุคคลต้องเป็นผู้ไม่ประมาท และการไม่ประมาทนั้น ก็คือ ต้องมีสติอยู่เสมอ ไม่ให้เผลอ ไม่ว่าจะทำอะไรอยู่ ให้ระลึกได้เสมอว่าตนเป็นใคร อยู่ในฐานะใด มีหน้าที่อย่างไรบ้าง กำลังจะพูด จะทำอะไรแก่ตนและผู้อื่นก็ต้องมีสติว่าอย่างไรดี อย่างไม่ประมาท

๒) สัมปชัญญะ ได้แก่ ความรู้สึกตัว หมายความว่า เมื่อเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นก็ตาม ปัจเจกบุคคลแต่ละคนก็ต้อง พินิจพิจารณาใคร่ครวญด้วยสติปัญญาอย่างถี่ถ้วนถึงเหตุการณ์เหล่านั้นว่าเป็นปัญหาเพราะอะไร หนทางแก้ไขมีไหม เป็นต้น ทุกการกระทำต้องมีความรู้สึกตัวเสมอเพื่อป้องกันสิ่งต่างๆ ที่คอยจะเข้ามาชักจูงใจให้ติดเหยื่อล่อต่าง ๆ อันผ่านเข้ามาทางอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ เป็นต้น^{๒๖}

ปัจเจกบุคคลผู้ต้องการผลสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกอย่างจึงจำต้องมีหลักธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ช่วย ส่งเสริมในการปฏิบัติธรรมด้วยเพื่อป้องกันมิให้เกิดความผิดพลาดพลั้งเผลอ เสียเวลา ฉะนั้น ในเวลาที่ทำ พูด คิด การกระทำทุกอย่างต้องมีสติสัมปชัญญะคอยช่วยเหลืออยู่เสมอจึงจะทำให้ผลที่ต้องการนั้นเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้น ปัจเจกบุคคลทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทุกรูปทุกคน จำต้องสามารถทำตนให้เป็นที่พักของตนให้ได้ตามหลักนาถกรรมธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่

^{๒๔}พื้น ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙๓.

^{๒๕}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๓.

^{๒๖}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๒๔/๑๑๙-๑๒๐.

๑) ศิล ความประพจน์ดีมีวินัย ได้แก่ การดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบโดยสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา มีระเบียบวินัยและประกอบสัมมาชีพ

๒) พาหุสัจจะ การได้ศึกษาศดับมาก ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนสดับรับฟังมากในสาย วิชาที่ตนศึกษา เกิดความรู้ความชำนาญ มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง

๓) กัลยาณมิตรตตา การรู้จักคบคนดี ได้แก่ การมีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกคบคน เข้าหา ปรึกษาหรือรับคำแนะนำจากกัลยาณชน

ด้วยการขาดหลักนาถกรรมธรรมข้อที่ ๓ นี้เอง จึงเป็นสาเหตุของปัจเจกบุคคลในสังคมไม่ สามารถมีศีล หรือไม่มี กล่าวคือ เนื่องมาจากการคบเพื่อนไม่ดีมีมิตรชั่ว ถูกชักชวนไปในทางที่ผิด เช่น การปล้น ข่ม การลักขโมย ประพฤติผิดทางกาม ช่มชู้ การเสพและการค้ายาเสพติด เป็นต้น

๔) โสวัจสสตา คนว่าง่าย ได้แก่ เป็นคนไม่ตั้งมั่นกระด้าง รู้จักรับฟังเหตุผลและ ข้อเท็จจริงพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ธรรม ๒ อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม เป็นไฉน คือ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ๑ ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้าง เสื่อม ธรรม ๒ อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างวิเศษเป็นไฉน คือ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ ความเป็นผู้มีมิตรดี ๑ ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้เป็นไปในส่วนข้างเจริญ”^{๒๗}

๕) กิงกรณียะสุ ทักขตา ขวนขวายในกิจของหมู่คณะ ได้แก่ การเอาใจใส่ช่วยเหลือธุระ และกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติพี่น้อง

๖) อัมมกมตา ผู้ใคร่ในธรรม คือ รักธรรม ชอบศึกษาค้นคว้า สอบถามหาความรู้ ความจริงรู้จักพูด รู้จักรับฟัง มีความขยันหมั่นเพียร พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว หมั่นประกอบกุศลบาก บันมั่นคงในหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

๗) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร ได้แก่ มีความเพียรละความชั่ว เพียรประกอบความ ดี ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระการงาน

๘) สันตุฏฐี มีสันโดษรู้ความพอดี ได้แก่ การยินดีพอใจในลาภผลและความสำเร็จต่างๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหาได้ ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนโดยชอบธรรม หมายถึง ความ สันโดษ ความพอใจยินดี และความพอเพียงด้วยปัจจัยเครื่องบริโภคนุโภคนแก่ชีวิตตามมี ตามได้ ตาม ความเหมาะสมของตนซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

๑) ยถาลาภสันโดษ ได้แก่ ยินดีในสิ่งที่ตนแสวงหาได้มา ไม่โลภมาก

๒) ยถาพลสันโดษ ได้แก่ ยินดีตามกำลังความสามารถที่ตนหาได้

๓) ยถาสารูปสันโดษ ได้แก่ ยินดีในสิ่งที่เหมาะสมกับตน^{๒๘}

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๘๒-๓๘๓/๒๔๐.

^{๒๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลดัตถิณี แปล เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหา มกุฏราชวิทยาลัย), หน้า ๔๓-๔๔.

๙) สติ มีสติมั่นคง ได้แก่ รู้จักจดจำ ระลึกรู้ในสิ่งที่ทำ จะทำอะไรก็รอบคอบ ยับยั้งชั่งใจไม่ประมาทเป็นเหตุให้ทำกิจการงานผิดพลาดจนเกิดความเสียหาย

๑๐ ปัญญา มีปัญญา ได้แก่ มีปัญญารู้เหตุ รู้ผล รู้ชั่ว รู้ประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์มองสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาให้รู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง^{๒๙}

การรู้จักตนและคนอื่นว่าอยู่ในฐานะเช่นไร มีหน้าที่อะไร การงานอะไร ตามความเป็นจริงจึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งต่อการสร้างคุณธรรมขึ้นในตน เพราะการรู้จักตนและคนอื่นตามความจริงทำให้คนมีปัญหา สามารถพึงทำในสิ่งที่พึงทำอันจะเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นได้ หากปัจเจกบุคคลแต่ละคนสามารถได้ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักนาถนธรรมทั้ง ๑๐ ประการเหล่านี้ได้ ปัจเจกบุคคลนั้นก็ชื่อว่ามรรธมเครื่องทำที่พึงแก่ตนได้แล้ว มีกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญาเพียงพอในการปฏิบัติธรรมเพื่อกำจัดอวิชชาให้หมดสิ้นไป สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตส่วนบุคคลนี้ ยังพิจารณาได้จากเหตุการณ์ข่าวต่างๆ ในสังคมไทยปัจจุบัน เช่น การทำศัลยกรรมรูปร่าง หน้าตา เพราะต้องการให้ตนมีรูปร่างหน้าตาดี ผลที่เกิดขึ้นตามมา บางคนเสียโฉม จนกระทั่งเสียชีวิต ตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้คนในสังคมยังห่างไกลพุทธธรรม กล่าวคือ ความงามที่แท้จริงแล้ว มิใช่อยู่ที่หน้าตา แต่อยู่ที่การกระทำทางกาย วาจาและจิตใจ ดังคำกลอนโบราณที่ว่า

คนจะงามต้องงามน้ำใจ	ไซ้ใบหน้า
คนจะสวยต้องสวยกิริยา	ไซ้ตาหวาน
คนจะแก่ต้องแก่ความรู้	ไซ้อยู่นาน
คนจะรวยต้องรวยศีลทาน	ไซ้บ้านโต

สรุปว่า ผลของสมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตส่วนบุคคล ปัจเจกบุคคลจำต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนว่าสามารถฝึกได้โดยมีฐานอยู่ที่ศีล รักษากายวาจา เพิ่มพูนสติปัญญาด้วยการศึกษาปฏิบัติธรรมจนสามารถเป็นที่พึงของตนได้แล้ว แล้วนำความรู้จากการใคร่ครวญมาแบ่งปันเอื้อเพื่อเพื่อนร่วมสังคม เมื่อมีปัญหาก็สามารถที่จะแก้ไขได้

๔.๒.๒ สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตครอบครัว

ชีวิตของครอบครัวส่วนใหญ่ ต้องการมีความสุขในชีวิต ต่างก็สรรหาสิ่งของและวัตถุที่อำนวยความสะดวกสบาย และสร้างความสุขให้กับชีวิต ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับชีวิตไม่ใช่เป็นเพียงแค่อปัจจัย ๔ (อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค)^{๓๐} แต่ยังมีปัจจัยอื่นๆ อีกมากมายที่มาตอบสนองความต้องการของครอบครัว ปัญหาเมื่ออยู่ว่า การดำเนินชีวิตของครอบครัวเราคืออะไร จะดำเนินชีวิตของครอบครัวเราให้มีความสุขได้อย่างไร การที่ครอบครัวเรามีชีวิตอยู่อย่างสบาย เรา

^{๒๙} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๒๓-๒๕.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๐๖.

สามารถกำหนดชีวิตของครอบครัวเราได้ ไม่ว่าชีวิตครอบครัวจะสุขหรือชีวิตครอบครัวเราจะทุกข์ ขึ้นอยู่กับตัวเราและคนในครอบครัวมีการรักษาศีล เป็นสิ่งที่มนุษย์ควรประพฤติปฏิบัติ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเต็มที่ มีความกลมกลืนกับแนวทางปฏิบัติในสังคม ทำให้สังคมระดับครอบครัวมีความสันติสุขและเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา กล่าวคือ เมื่อปัจเจกบุคคลแต่ละคนทั้งชายและหญิงสามารถสร้างที่พึ่งให้แก่ตนได้แล้ว ต่อมาเมื่อได้อยู่ร่วมชายคา ทำการสมรสเป็นสามีภรรยาของกันและกัน มีบุตรธิดาที่จำต้องดูแลอบรมสั่งสอน ทั้งสามีภรรยา ทั้งบุตรธิดาจึงมีจำต้องร่วมปฏิบัติหลักธรรมเหล่านี้ ได้แก่ หลักฆราวาสธรรม ๔ ประการ ฆราวาสธรรม หมายถึง ธรรมะของผู้ครองเรือน เป็นหลักธรรมข้อปฏิบัติที่จะทำให้ผู้ครองเรือนทั้งหลายแต่ละครอบครัวมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างสงบสุขตามอรรถภาพ มีอยู่ ๔ ประการ^{๓๑} ประกอบด้วย

๑) สัจจะ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ต่อกัน ผู้ครองเรือนทั้งชายหญิงจำต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน เช่น สามีกับภรรยาในฐานะที่เป็นคู่ชีวิตของกันและกัน ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ไม่ผินทำชั่วทั้งปวง โดยเฉพาะคู่ชีวิตของตน ไม่คิดนอกใจ ไม่โกหกหลอกลวง มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ มีความรับผิดชอบ ดูแลสั่งสอนบุตรธิดาในประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม และสงเคราะห์ญาติพี่น้องเป็นต้น คำว่า สัจจะ นี้มีลักษณะ ๕ สถานที่ผู้ครองเรือนพึงประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

(๑) ตรงต่อหน้าที่ ได้แก่ การปฏิบัติหน้าที่ให้เต็มกำลังความสามารถของตน

(๒) ตรงต่อการทำงาน ได้แก่ การตั้งใจทำงานให้ดี มีสติสัมปชัญญะ

(๓) ตรงต่อเวลา ได้แก่ การรักษาความมั่นสัญญาที่ให้กันไว้

(๔) ตรงต่อบุคคล ได้แก่ การประพฤติดีต่อกัน

(๕) ตรงต่อความดี ได้แก่ การยึดมั่นอยู่ในคุณงามความดีของตนตลอดไป^{๓๒}

๒) ทมะ ได้แก่ ความข่มใจของตน การฝึกตนเองให้ข่มใจไม่ให้ความโลภ โกรธ หลงเข้าครอบงำได้ เช่น พยายามข่มใจไม่ให้มีเรื่องทะเลาะกันขึ้นได้ และข่มใจไม่ให้หลงมัวเมาในสิ่งไม่ดีหรือในสิ่งที่จะเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุขขึ้นในครอบครัว สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ดี ต้องข่มใจที่จะไม่ทำ จะไม่ให้เกิด เช่น ข่มใจที่จะไม่เล่นอบายมุขมีการพนัน

๓) ขันติ ได้แก่ ความอดทน ผู้ครองเรือนทุกคนต้องมีความอดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกัน อดทนต่อสิ่งที่เกิดในครอบครัวของตน อดทนต่อความยากลำบากในการประกอบอาชีพ การเลี้ยงดูบุตรหลาน อดทนต่อสิ่งที่สร้างความลำบาก เช่น เมื่อเกิดการทะเลาะกันขึ้นต้องรู้จักอดทน พร้อมทั้งพยายามที่จะจัดปัญหาการทะเลาะนั้นออกไปจากจิตใจ

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖.

^{๓๒} ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๕๘.

และอดทนต่ออำนาจกิเลส หมายถึง อดทนต่อสิ่งเร้าต่างๆ ที่น่าเกลียดเพลินยีนดีที่เข้ามาช่วย เช่น ความสนุกสนานบันเทิง การเที่ยวเตร่

๔) จาคะ ได้แก่ การเสียสละ การแบ่งปันสิ่งของๆ ตนให้แก่ผู้อื่น เสียสละความสุขส่วนตัวให้กับผู้อื่น ซึ่งเป็นผู้มีพระคุณ ผู้ที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบ ผู้ที่ด้อยโอกาส และผู้ที่มีฐานะยากจนลำบากยิ่งกว่าเรา ผู้ครองเรือนมีน้ำใจกว้างขวางเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อทุกคนที่ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันในครอบครัว ในท้องถิ่น หมู่บ้าน และประเทศชาติบ้านเมือง อีกนัยหนึ่ง เป็นการสละอารมณ์ต่างๆ ที่ไม่ดี เช่น ความทุกข์ ความผิดหวังจากการงาน ความเกิบกตเรื่องที่ก่อกลุ้มใจนั้นออกไปจากตน จากครอบครัวของตนให้ได้^{๓๓}

ถ้าผู้ครองเรือนทั้งชายและหญิงทุกคนสามารถประพฤติปฏิบัติตนตามหลักฆราวาสธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ได้แล้ว ก็สามารถครองใจของมวลสมาชิกในครอบครัวได้ และหากทุกคนในครอบครัวมีคุณธรรมทั้ง ๔ ข้อ คือมีความสัตย์ มีความจริงใจ ซื่อสัตย์ สุจริตต่อกัน รู้จักข่มจิตข่มใจไม่ให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉาริษยาเข้าแทรกซึม รู้จักข่มใจไม่ให้ลุ่มหลงในอบายมุข ตลอดจนสิ่งเสพติดทั้งมวล มีความอดทนต่อความยากลำบาก ทั้งร่างกายและจิตใจ มีความขยันขันแข็งในการหาเลี้ยงชีพ และรู้จักการให้ การเสียสละ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อบุคคลที่มีพระคุณ ลูกหลาน ญาติพี่น้องและผู้ที่ยากกว่า ครอบครัว ชุมชนและสังคมจะสงบสุข ร่มเย็นเป็นสุข ครอบครัวที่ล้มเหลวแตกแยก สังคมที่วุ่นวายเดือดร้อน หาความสุขไม่ได้ ก็เพราะบุคคลขาดฆราวาสธรรมนี้เอง ฉะนั้น ผู้ครองเรือนทั้งหลายจึงจำต้องยึดเอาหลักธรรมที่กล่าวมานี้ไปประพฤติปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัวสืบไป

สรุปว่า สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตครอบครัวในประเด็นนี้ จึงเริ่มที่ทุกคนในครอบครัวตระหนัก รับรู้ว่า ครอบครัวของตนอยู่ในฐานะอะไร รายรับ รายจ่ายเป็นอย่างไร สมาชิกทุกคนมีร่างกายปกติสมบูรณ์ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ช่วยกันประกอบกิจการงานต่างๆ ตามบทบาทหน้าที่ของตนๆ ซึ่งก็หมายความว่า การได้สมบัติและหลีกเลี่ยงจากวิบัติในทัศนะพระพุทธศาสนานั้นเอง สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตครอบครัว เป็นเรื่องที่สมาชิกทุกคนต้องปฏิบัติร่วมกันเพื่อความผาสุก ความเจริญมั่นคงของครอบครัวของตน

๔.๒.๓ สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรม

สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติธรรมนี้ เมื่อผู้คนในสังคมแก่งแย่งแข่งขันแสวงหาสิ่งต่างๆ แล้ว ก็พลอยทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ตนแสวงหามาได้ ทำให้จิตใจเกิดความโลภ ไม่อยากทำความดี เช่น การบริจาคทาน เป็นต้น และทำให้ไม่มีเวลาเข้าวัดฟังธรรม และเมื่อไม่มีเวลา

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๕.

จิตใจจึงต้องจมอยู่กับความทุกข์ที่ตนวางแผนเอาไว้ นั่นก็คือ ทรัพย์สินต่างอันเกิดจากความโลภ อีกประการหนึ่ง การไม่มีเวลาปฏิบัติธรรมก็เป็นเหตุหนึ่งที่สามารถทำให้พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาต้องมัวอันสูญสลายไป ทั้งนี้ก็เพราะผู้คนไม่ปฏิบัติธรรมนั่นเอง ผู้คนในสังคมไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิตหากไม่ปฏิบัติธรรมแล้ว ก็เป็นการเปิดช่องทางให้กิเลสตัณหาต่างๆ เข้ามาสิงสู่จิตใจได้ง่าย ทำให้เสียผลประโยชน์อันมีคุณค่ายิ่งสำหรับชีวิต เช่น เมื่อพระภิกษุสามเณรต่างเอาดีแต่รับกิจนิมนต์ ไม่ศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยแล้ว ชาวบ้านทั้งหลายจะพึงพาใครในเมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ในชีวิต เพราะพระภิกษุสามเณรก็ยังหาที่พึ่งให้แก้ตนไม่ได้ มัวแต่แสวงหาลาภสักการะใส่ตนด้วยความอยากที่ผิด ดังคาถาที่ว่า “ภิกษุสี่ระยะโล้น ครองผ้าสังฆาฏิ ได้ข้าว น้ำ ผ้า และที่นอน ที่นั่ง ย่อมชื่อว่าได้เข้าศึกษาไว้มาก ภิกษุรู้โทษในลาภสักการะว่าเป็นภัยอย่างนี้แล้ว ควรเป็นผู้มีลาภน้อย มีจิตไม่ชุ่มด้วยราคะ มีสติตั้งมั่นความยินดีในลาภ”^{๓๔}

ผู้ใดละทองคำและเงินแล้ว ยังกลับมารับทองคำและเงินนั้นอีก โฉนดผู้นั้นจะพึงเงยหน้า ในระหว่างบัณฑิตทั้งหลายได้เล่า เพราะเงินหรือทองคำ ย่อมไม่มีเพื่อความสงบใจ แม้แก่บุคคลนั้น เงินและทองคำนั้น เป็นของไม่สมควรแก่สมณะ ไม่เป็นอริยทรัพย์แท้จริง ทองคำและเงินนี้ เป็นเหตุให้เกิดความโลภ นำมาซึ่งความมัวเมา ให้ เกิดความลุ่มหลง เป็นเครื่องให้กำหนดพัวพัน มีความระวาง มีความคับแค้นเป็นอันมาก และไม่มีคามยั่งยืนมั่นคง ก็คนทั้งหลายผู้ยินดีในทรัพย์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้ประมาท มีใจเศร้าหมอง ต่างผัดใจต่อกันและกัน กระทำความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันเป็นอันมาก การฆ่ากัน การถูกจองจำ การถูกลงโทษ มีการตัดมือและเท้าเป็นต้น ความเสื่อมเสีย ความเศร้าโศกร่ำไร ความฉิบหายวอดวายเป็นอันมาก ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้ติดเนื่องอยู่ในกามทั้งหลาย^{๓๕}

เมื่อทั้งวัดและบ้านต่างไม่มีเวลาคิดถึงตนเอง มัวหลงไหลไปกับวัตถุสิ่งของต่างๆ แล้วความสูญสิ้นแห่งพระธรรมคำสอนก็ย่อมจะเกิดขึ้นตามมาได้อย่างแน่นอน ฉะนั้น ทั้งฝ่ายวัดและฝ่ายบ้านควรหยุดคิดในการแสวงหาไว้ก่อน แล้วทบทวนถึงสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาในชีวิตว่า ทำไมชีวิตจึงมีแต่ทุกข์ ทุกข์เพราะอะไร เพราะความอยากของตนใช่หรือไม่ เมื่อสำนึกได้ดังนี้แล้ว ก็ควรดำเนินชีวิตให้ชอบตามหลักธรรมคำสอนต่อไป พยายามแก้ไขปัญหา ความทุกข์ของตนให้หมดสิ้นไปด้วย ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ความอยากที่ดี ถูกต้องนั้น ได้แก่ ความอยากประเภท กุศลฉันทะ หรือธรรมฉันทะ แปลว่า ฉันทะในกุศลธรรม คือ ความพอใจ ความชอบ ความอยากในสิ่งที่ดีงาม กุศลฉันทะ แปลว่า ฉันทะในกุศล ถึงแม้จะตัดคำว่าธรรมออกก็มีความหมายเท่าเดิม คือ ตรงกับกุศลธรรมฉันทะนั้นเอง กุศล แปลว่า ดีงาม ฉลาด เกื้อกูล คล่อง สบาย ไร้โรคเอื้อต่อสุขภาพ ได้แก่ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจิตใจ

^{๓๔} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๗๔/๒๔๕.

^{๓๕} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๗๑/๔๒๘.

เกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและคนอื่น ส่วนธรรมฉันทะ แปลว่า ฉันทะในธรรม หรือความต้องการธรรม คำว่า ธรรม ที่มาในคำว่า กุศลธรรม มีความหมาย กลางๆ คือ แปลว่า สิ่ง หรือ หลัก แต่เมื่อแยกออกมาใช้ลำพังเดียว ๆ ก็อาจแปลความหมายได้กว้าง ขึ้น ความหมายหลักของธรรมในกรณีนี้มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑) ความจริง สภาวธรรมหรือคำสอนที่แสดงสภาวธรรมนั้น หมายถึง สัจธรรม

๒) ความดีงาม สิ่งที่ดีงาม หรือภาวะที่ดีงาม^{๓๖}

ธรรมฉันทะจึงแปลได้ว่าฉันทะในความจริง ฉันทะในความดีงาม หรือความต้องการ ความจริง ความต้องการสิ่งที่ดีงาม ความต้องการความจริงเล็งไปถึงความรู้ต้องการรู้ความ จริงต้องการเข้าถึงตัวธรรม คือ ตัวจริง ตัวแท้ ความหมายที่แท้ เนื้อหาสาระที่เป็นแก่นแท้ ภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ตลอดจนความดีงามที่เป็นคุณค่าอันแท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ส่วน ความต้องการความดีงามก็เล็งถึงการกระทำ คือ ต้องการทำให้สิ่งที่ดีงามเกิดขึ้น โดยนัยนี้ ธรรมฉันทะก็แปลได้ว่า ความใฝ่ความจริงหรือความรักความจริง ความใฝ่ในสิ่งดีงาม หรือรัก ความดีงาม (ใฝ่ดี รักดี) และกินความถึงความอยากรู้ อยากทำ หรือใฝ่รู้ใฝ่ทำ อาจใช้คำสั้น ๆ คำเดียวว่าความใฝ่ธรรม^{๓๗}

ในมหาปริณิพานสูตรพระอานนทเถระได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าในการปฏิบัติและ เกี่ยวข้องกับมาตุคามหรือผู้หญิงทั้งหลายไว้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติใน มาตุคามอย่างไร”^{๓๘}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การไม่เห็น อานนท” พระอานนทเถระทูลถามต่อว่า “ข้าแต่พระผู้ มีพระภาค เมื่อการเห็นมีอยู่ จะพึงปฏิบัติอย่างไร” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การไม่เจรจา อานนท” พระอานนทเถระทูลถามต่อไปอีกว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อต้องเจรจา จะพึงปฏิบัติอย่างไร” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พึงตั้งสติไว้ อานนท”^{๓๙} จากใจความของเนื้อความข้างต้น พระพุทธเจ้าได้ตรัส เตือนให้ภิกษุทั้งหลาย (ชาย-หญิง) มีสติสัมปชัญญะและปัญญารู้เท่าทันถึงรูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะของมาตุคาม (เพศตรงข้าม) ว่า

สามารถส่งผลให้ชีวิตของความเป็นพระภิกษุ คนดีสิ้นสุดลงได้ กล่าวคือ ไม่มีการยัง ยับชังใจของตนตามพุทธพจน์ข้างต้น แม้ว่าในความเป็นจริง มาตุคามมีโอกาสใกล้ชิด

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๘๗.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๓.

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕-๑๖๒/๖๕-๑๓๕.

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๒/๑๑๔.

พระภิกษุสงฆ์มากกว่าคฤหัสถ์ผู้ชาย ทั้งนี้ก็เพราะจะสังเกตได้จากการทำบุญหรือช่วยกิจการงานพระศาสนาแล้วมีมาตุคามหรืออบาสิกาเสียเป็นส่วนใหญ่ แต่การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่ควรเห็น ไม่ควรเจรจาด้วยนั้น พระพุทธองค์มีพระพุทธประสงค์เพื่อให้พระภิกษุอยู่ได้ประมาทต่อกิเลสตัณหาที่มีอยู่ในจิตใจ กล่าวคือ ตราบที่ยังไม่บรรลุนิพพานเป็นพระอริยบุคคล หรือมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีสติปัญญานั้นเอง และหากมีเหตุจำเป็นจริงๆ ที่เกี่ยวข้องกับมาตุคาม พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาต แต่จำต้องตั้งสติไว้ให้มั่นคง ทั้งนี้ก็เพราะอารมณ์หรืออายตนะอันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะของผู้หญิงนั้นมีอิทธิพลต่อผู้ชายทุกคน ไม่เว้นแม้กระทั่งพระภิกษุสงฆ์สามเณร แม้ว่าพระภิกษุสงฆ์เองอาจจะคิดอะไรกับผู้หญิงเลยก็ตาม แต่ผู้หญิงอาจคิดหรือหวังผลจากพระภิกษุสงฆ์ได้ เช่น คิดในเรื่องรูปร่างหน้าตา การศึกษา คุณธรรม เป็นต้น การที่พระภิกษุสงฆ์จะสามารถกำจัดอารมณ์ในเรื่องนี้ได้จำเป็นต้องมีสติปัญญา มีความฉลาด และหากเกิดความคิดทางอกุศลหรือความกำหนัดขึ้นก็ควรปรึกษาหารือกับพระภิกษุผู้เป็นอาจารย์เสีย ซึ่งหากปล่อยให้อารมณ์พาไปแล้วก็ย่อมเกิดเป็นโทษภัยทั้งต่อชีวิตตน คนอื่น และต่อพระศาสนาได้ในที่สุด^{๔๐}

ในการปฏิบัติธรรมนี้ ปัจเจกบุคคลจำเป็นต้องมีผลกระทบด้านจิตใจอย่างมาก กล่าวคือ จิตใจมักตกไปในอารมณ์ใคร่ ปรารถนาในสิ่งต่างๆ เกิดความกังวลห่วงใยในคนที่รัก ทรัพย์สินสมบัติซึ่งก็เกิดมาจากกิเลสตัณหาตนเอง ฉะนั้น การที่จะสามารถปฏิบัติเพื่อกำจัดความโลภเพื่อความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้นั้น มวลมนุษย์จำต้องยึดใจให้ยินดีปฏิบัติตามหลักสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) สัทธาสัมปทา กระทำด้วยศรัทธา ความเชื่อมั่นต่อการทำความดี
- ๒) สีสัมปทา กระทำกาย วาจาให้ปกติ ไม่ให้เกิดความโลภด้วยการรักษาศีล
- ๓) จาคสัมปทา กระทำการกำจัดความโลภด้วยการบริจาควัตถุสิ่งของ
- ๔) ปัญญาสัมปทา กระทำความดีทุกอย่างด้วยปัญญาที่แท้จริง เช่น รู้ว่าตนได้ให้ทานก็เพื่อกำจัดความโลภ ความตระหนี่เท่านั้น มิได้ให้ทานเพื่อหวังผลอันใด เป็นต้น^{๔๑}

หลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ หากปฏิบัติได้แล้วก็จะทำให้ชีวิตประสบกับความสุขที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม หลักธรรมทั้งมวลยังส่งผลให้ได้รับประโยชน์ที่ยิ่งยวดกว่านั้นอีก กล่าวคือ ประโยชน์อย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่า หลักปรมาตถประโยชน์ อันเป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมจนสามารถถ่ายถอนความโลภ ความโกรธ และความหลงได้หมดสิ้น ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ

^{๔๐} อก.เอก. (ไทย) ๒๐/๒-๖/๑-๒.

^{๔๑} อก.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๔.

ผลกระทบด้านปฏิบัติธรรมนี้สามารถแก้ไขได้ด้วยยึดเอาหลักแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการเป็นที่ตั้ง และปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ อันเป็นหลักธรรมสำหรับระดับผู้คนในสังคมนั้นๆ ซึ่งจำต้องปฏิบัติไปในทางที่สามารถเอาชนะความโลภ ทำจิตไม่ให้ลุ่มหลง ยอยากได้รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ ที่น่าพอใจ ผู้ปฏิบัติต้องฝึกหัดมองสิ่งที่น่าใคร่ที่น่าพอใจเหล่านี้ว่า เป็นของไม่มี ความสวยงามที่แท้จริง ไม่คงทนถาวรอย่างที่คิดไว้ เมื่อฝึกฝนความคิดมองให้เห็นความจริง เช่นนี้ จิตที่เคยยึดมั่นถือมั่นก็จะค่อยๆ คลายจากความยึดมั่นน้อยลงไปบ้าง การปล่อยวางจะ ทำได้ง่ายขึ้นกว่าเดิม เพราะการฝึกหัดมองให้เห็นความจริง จะทำให้ได้ประสบกับความจริง ด้วยตนเอง ตามหลักพระพุทธศาสนานี้ เป็นการย้ำให้เห็นกรรมในฐานะกระบวนการแห่ง เหตุปัจจัย ตนเองก็ดี ผู้อื่นก็ดี จะมีส่วนเกี่ยวข้องแค่ไหนเพียงใด ย่อมต้องพิจารณาความเป็น เหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องและเป็นไปในกระบวนการ มิใช่พูดขาดลงไปง่ายๆ ในทันที ที่กล่าวมานี้ เป็นการป้องกันความเข้าใจผิดสุดโต่ง ที่มักเกิดขึ้นในเรื่องกรรมว่า อะไรๆ เป็นเพราะตนเอง ทำทั้งสิ้น ทำให้ไม่คำนึงถึงองค์ประกอบและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่เป็นปัจจัยเกี่ยวข้อง^{๔๒}

จากประเด็นที่ ๑ ที่ว่าด้วยสมบัติและวิบัติกับหลักกรรมหรือกฎแห่งกรรม อันหมายถึง การกระทำดีได้ดี การกระทำชั่วได้ชั่ว การประกอบกรรมของมนุษย์สำคัญที่สุด ชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกลิขิต โดยตัวเราเองเป็นเบื้องแรก และมีกรรมประเวทกรรมหมู่หรือกรรมสังคมก็อยู่ด้วย แต่ผลแห่ง ความดีและชั่วจะให้ผลก็ต้องมีจังหวะของมันเหมือนกัน ฉะนั้น กรรมเป็นหลักธรรมสำคัญ และเป็น เรื่องที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยปัจจุบันยังไม่เข้าใจชัดเจน ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนชาวไทยควรศึกษา และปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาให้กระจ่างแจ้ง เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้แล้ว ความสงสัย ความไม่เข้าใจ และความหลงมกมายในเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์จากองค์เจ้าพ่อท่าน เจ้าแม่ เป็นต้น ก็เป็น อันจบสิ้น กล่าวคือ หยุตมกมายทางกาย ทางวาจา และทางใจ พยายามฝึกฝน ประพฤติปฏิบัติกรรม ด้วยตนเอง ได้แก่ ละความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดี พร้อมทั้งอบรมจิตใจให้เกิดปัญญาในสรรพสิ่งได้ อย่างแจ่มแจ้ง กล่าวอีกนัยหนึ่ง เมื่อกรรมเป็นคำกลางๆ การจะวินิจฉัยว่ากรรม คือ การกระทำใดดี และการกระทำใดชั่วนั้นสามารถพิจารณาได้จากหลักเกณฑ์ ๒ ประการ ได้แก่

(๑) พิจารณามูลเหตุของการกระทำว่า กรรมนั้นเกิดจากเจตนาเช่นใด ถ้าเกิดจาก เจตนาดีที่มีกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นดี จัดเป็นกุศลกรรม ถ้าเกิดจากเจตนาที่ไม่ดี มีอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ กรรมนั้นไม่ดีจัดเป็นอกุศลกรรม

(๒) พิจารณาจากผลลัพธ์หรือวิบากของกรรม คือ กรรมใดทำแล้วก่อให้เกิดความ เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นไม่ดี^{๔๓}

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๖๑.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

ในการวินิจฉัยว่า กรรมใดดีหรือไม่ดีนั้น ให้ดูทั้งสองส่วนร่วมกัน คือ เจตนาและผลลัพธ์ที่ตามมากรรมที่ทำด้วยเจตนาดี มีจิตสะอาดผ่องใสและผลลัพธ์ออกมาเป็นความสุข ท่านเรียกว่าบุญ ส่วนกรรมใดที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมองและผลออกมาเป็นความทุกข์ ท่านเรียกว่าบาป พระพุทธศาสนามีทัศนะว่าบุญบาปที่ไม่สูญหายไปไหน เพราะกรรมสามารถติดตามไปให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังนั้น กรรมดีหรือกรรมชั่วทุกอย่างที่คนสั่งสมไว้มีผล อาจจะมีปัญหาตามมาได้ว่า เราสั่งสมกรรมไว้ได้อย่างไร บันทึกรักจดจำไว้ได้อย่างไร ในเรื่องนี้คำตอบ ก็คือว่า จิตใจของเราเองเป็นผู้จดจำกรรมทุกอย่างที่เราทำ แต่ที่เรานึกไม่ออก เพราะมันถูกเก็บไว้ในจิตใต้สำนึกที่เรียกว่า ฌวังคจิต

อย่างไรก็ตาม กรรมกับผลของกรรม (วิบาก) เป็นคนละอย่างกัน การกระทำทางกาย วาจาและใจที่ดีหรือไม่ดี เมื่อทำแล้วก่อให้เกิดผลตกค้างในจิตทันที ผลนั้นปรุงแต่งสภาพจิตผลักดันให้กรรมต่อไปเป็นไปดังกงล้อหมุนรอบไม่สิ้นสุดจนกว่าจะสิ้นกรรม ดังท่านเรียกว่า ฌวัจกร คือ กงล้อแห่งภพ เพราะฉะนั้น หลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะตรงกันข้ามกับปรัชญานิยัตินิยม (Determinism) ซึ่งเป็นลัทธิที่ถือว่า เจตจำนงของมนุษย์ไม่เป็นไปโดยอิสระ แต่ถูกกำหนดโดยภาวะทางจิตใจและทางวัตถุ^{๔๔} อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะคำสอนที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) ปุพเพกตวาท ลัทธิที่ถือว่าสิ่งที่เคยเกิดหรือเคยทำไว้ในอดีตกำหนดความเป็นไปในปัจจุบันอย่างชนิดที่ว่าอะไรจะเกิดก็ต้องเกิด ไม่มีทางหลีกเลี่ยง เข้าลักษณะที่เรียกว่ากรรมลิขิต คำสอนนี้เป็นนิยัตินิยม (Determinism) ประเภทหนึ่ง

(๒) อิสสรนิมมานวาท ลัทธิที่ถือว่าพระเจ้าหรือพระพรหมสร้างโลกและมนุษย์พร้อมกำหนดอนาคตของโลกและโชคชะตาของมนุษย์ไว้ล่วงหน้าในลักษณะที่เรียกว่าพรหมลิขิต คำสอนนี้เป็นนิยัตินิยม (Determinism) อีกประเภทหนึ่ง

(๓) อเหตุปัจจัยวาท ลัทธิที่ถือว่าสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นลอยๆ ไม่มีเหตุปัจจัย ไม่มีใครสร้าง ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ใดๆ ทั้งสิ้น โลกนี้เป็นเอกภพที่ไร้ระเบียบ (Chaos)^{๔๕}

พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับลัทธิทั้งสาม พระพุทธศาสนามีหลักการสอนที่เป็นกรรมวาที คือ สอนว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชีวิตเป็นกรรมลิขิตคือ ถูกกำหนดให้รับผลกรรมที่เคยทำไว้ทุกอย่างโดยไม่มีหนทางหลีกเลี่ยง พระพุทธศาสนาสอนว่ามนุษย์สามารถทำกรรมดีในปัจจุบันเพื่อหักล้างกรรมชั่วในอดีตก็ได้ นอกจากนี้ สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นในโลกเกิดขึ้นโดยไม่มีพระเจ้าผู้สร้างหรือผู้กำหนดชะตาชีวิต แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเอง

^{๔๔}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖.

^{๔๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๗๓.

ลอยๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัย พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนสำคัญเรียกว่า อิทัปปัจจยตา (การที่สิ่งต่างๆ เกิดมีเพราะสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย) หรือปฏิจจสมุปบาท (การที่สิ่งต่างๆ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น) ทั้งนี้ก็เพราะพระพุทธศาสนาต้องการให้มวลมนุษย์เข้าใจกฎแห่งกรรม อันเป็นกฎแห่งเหตุและผล หรือที่เราเข้าใจกันว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพราะฉะนั้น คำตอบทางพระพุทธศาสนาจึงมีต่อเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ว่า เกี่ยวเนื่องมาจากเหตุ คือ การกระทำของมนุษย์เองทั้งสิ้น สาเหตุของความแตกต่างกันระหว่างหมู่มวลมนุษย์ คือ กรรมหรือพฤติกรรม ได้แก่ การกระทำของมนุษย์ ดังพุทธดำรัสที่ว่า “บุคคลจะเป็นคนชั่วเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ จะเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่เป็นคนชั่วเพราะกรรม เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม”^{๔๖}

ตามหลักพระพุทธศาสนา บุคคลแตกต่างกันเพราะ “กรรม” ซึ่งหมายถึง การกระทำของบุคคลนั้น การประพฤติปฏิบัติของเขามาเป็นเครื่องตัดสินว่าเป็นคนดีหรือคนไม่ดีนั้น เป็นเครื่องกำหนด เรื่องกรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถย่อให้เข้าใจได้ง่ายและเห็นตามความเป็นจริงโดยจัดตามผลที่ปรากฏ จำแนกกรรมตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงแห่งชีวิตว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้มองด้วยสายตาของมนุษย์ เรียกว่า กฎธรรมชาติหรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆ แน่นนอน อย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์ทุกคนไม่ว่าเขาจะอยู่ในฐานะอย่างไร เมื่อได้เข้าสู่พระพุทธศาสนาแล้ว ทุกคนมีความเสมอกันหมด ทั้งด้านการประพฤติปฏิบัติ และความเป็นอยู่ รวมถึงการบรรลุผลนิพพานได้เท่าเทียมกัน ดังพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความมหัศจรรย์ประการที่ ๔ ในจำนวน ๘ ประการในพระพุทธศาสนาที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์แพศย์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิม ถึงการนับว่าพระสมณศากยบุตรทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมuna อจิรวดี สรภู มหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่ามหาสมุทرنั่นเอง ภิกษุทั้งหลาย แม้อ้อที่วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ถึงการนับว่าพระสมณศากยบุตรทั้งนั้น นี่ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๔^{๔๗}

^{๔๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๓๕๒.

^{๔๗} อัง.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑๘/๑๕๗.

การได้ปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานี้ ก็แสดงให้เห็นถึงสมบัติทั้ง ๔ ซึ่งประกอบอยู่ในหลักจักรธรรม ๔ ประการ

- ๑) ปฏิรูปเทสวาสะ การรู้จักเลือกอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
- ๒) สัมปยุตตสัมปยุตตสยะ การรู้จักเสาะแสวงหาสมาคมกับคนดีมีศีลธรรม
- ๓) อัตตสัมมาปณิธิ การรู้จักตั้งตนไว้ถูกต้อง
- ๔) ปุพเพกกุญญาตา การมีต้นทุนดี เคยได้กระทำความบุญกุศลไว้ในชาติที่แล้วๆ มา^{๔๘}

ทั้ง ๔ ประการข้างต้นนี้ อธิบายได้ว่า

๑) ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นที่ดี เหมาะสม มีวิเคราะห์ว่า บริษัท ๔ ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้นย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามหามงค ๙ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้น ชื่อว่า ประเทศอันสมควร การอาศัยอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย”^{๔๙} สถานที่ซึ่งถือกันว่าเป็นประเทศที่อยู่อันสมควรเหมาะสมในทัศนะพระพุทธศาสนานั้น ต้องประกอบไปด้วยพุทธบริษัท ๔ จำพวก มีการประกอบศีล (ทาน) สมาธิ ภาวนา มีคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในสังคมปัจจุบันนับว่ามีบุญวาสนาที่ได้อยู่อาศัยในสถานที่ดี เหมาะสมสำหรับตน อยู่ใกล้วัดวาอาราม แต่ถึงแม้ไม่สามารถอยู่ใกล้พระอาราม พระสงฆ์ได้ ทานเหล่านั้นก็ล้วนอยู่ใกล้ธรรม อยู่ในธรรมวินัยที่ตนได้ยึดถือเอาเป็นสรณะที่พึ่งตลอดเวลา

๒) สัมปยุตตสัมปยุตตสยะ การรู้จักเสาะแสวงหาสมาคมกับคนดีมีศีลธรรม มีพระบาลีวิเคราะห์ไว้ในเรื่องการคบคนพาลและบัณฑิตว่าคนเช่นไรเรียกว่าคนพาลไม่ควรคบ และคนเช่นไรเรียกว่าบัณฑิตควรคบหาด้วย บทวิเคราะห์มีว่า

การไม่คบ ความไม่มีคนพาลนั้นเป็นเพื่อน ความไม่เข้าพวกด้วยคนพาลนั้น ชื่อว่าการไม่เสพ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า “คนพาล” จริงอยู่ คนเหล่านั้น แม้ทั้งหมด ท่านเรียกว่าคนพาล เพราะไม่เป็นอยู่ด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นอยู่ด้วยอาการสักว่าหายใจ เหล่าสัตว์ผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีเว้นจากฆ่าสัตว์เป็นต้นเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า บัณฑิต อีกประการหนึ่ง พระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ พระมหาสาวก ๘๐ และพระสาวกของพระตถาคตเหล่าอื่น ครูสุ

^{๔๘} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๔๑.

^{๔๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลคฤทนี ปรีโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘๖.

เนตต์ และอภิตตดาบสเป็นต้น ในอดีตกาลพึงทราบว่ “บัณฑิต” ท่านเหล่านั้นแม้ทั้งหมดเรียกว่าบัณฑิต เพราะดำเนินในประโยชน์ทั้งหลายด้วยปัญญาคติ^{๕๐}

บุคคลที่ควรคบหา คือ บุคคลประเภทบัณฑิต โดยละเว้นเหล่าชนที่เป็นพาล ซึ่งการพิจารณานั้นดูจากลักษณะของกรรมหรือการกระทำ ๑๐ ประการซึ่งเรียกว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ผ่านทางกาย วาจา และจิตใจหรือเรียกว่า ถือเอาการรักษาศีล การให้ทาน และการปฏิบัติธรรมทางจิตเป็นประมาณก็ได้

พระพุทธศาสนาจึงได้จัดบุคคลออกเป็น ๖ คู่ตามทิศต่างๆ มีอยู่ทิศหนึ่ง ได้แก่ ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ซึ่งหมายถึง พระอริยบุคคล มีพระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวกเป็นต้น ที่ชาวบ้านทั้งหลายพึงประพฤติดิปฏิบัติบำรุงท่านในฐานะกัลยาณมิตรของตนด้วยหลัก ๕ อย่าง ได้แก่

- (๑) ทำก็ทำด้วยเมตตาจิต
- (๒) พุดก็พุดด้วยเมตตาจิต
- (๓) คิดก็คิดด้วยเมตตาจิต
- (๔) ไม่ปิดประตู ได้แก่ มีความยินดีเมื่อท่านมาหาถึงบ้านช่อง
- (๕) ถวายอาามิสทาน^{๕๑}

เมื่อกัลยาณมิตรเหล่านั้นได้รับปรนนิบัติบำรุงเช่นนี้จากเหล่าคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนแล้ว ก็พึงอนุเคราะห์ชาวบ้านด้วยหลัก ๕ อย่างในฐานะเป็นกัลยาณมิตร ดังนี้

- (๑) สอนให้ละเว้นการทำความชั่ว
- (๒) สอนให้ปฏิบัติในคุณงามความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจที่งดงาม
- (๔) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง หรือที่ฟังแล้วให้แจ้งชัดยิ่งขึ้นไป
- (๕) บอกทางสวรรค์ให้ คือ สอนเรื่องทาน ศีล และภาวนา เป็นต้น^{๕๒}

ทิศเบื้องบน ได้แก่ “กัลยาณมิตรนี้ ถือได้ว่า เป็นมิตรที่ดียิ่งในทางธรรม ซึ่งสามารถส่งผลแก่ชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรมได้ กัลยาณมิตรประเภทนี้จัดเป็นเนื่อนาบุญของคฤหัสถ์ทั้งหลาย สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อเกื้อกูล เพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๕๓}

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/๒๐๕-๒๐๖.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๓๔-๔๐.

๓) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ถูกต้อง มีวิเคราะห้ไว้ว่า

จิต ชื่อว่า ตน อีกนัยหนึ่ง ภาพทั้งหมด ชื่อว่าตน จิตและอัตภาพทั้ง ๒ นั้น เรียกว่า ตน เพราะอรรถว่าไป ได้แก่ แล่นไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ถึง คือประสบทุกข์ในสงสารต่างโดยชาติและชราเป็นต้นติดต่อกัน อตต ธาตุ เป็นไปในความไปโดยความติดต่อ ความไปไม่ขาดระยะ ชื่อว่า ความไปโดยความติดต่อนี้ ด้วยสามารถความอื่น จิตและอัตภาพทั้ง ๒ นั้น เรียกว่าตน เพราะอรรถว่า มานะว่า เรา ตั้งลงแล้วในอัตภาพนี้ และเพราะอรรถว่า กิน ได้แก่ เสวยสุขและทุกข์ ขึ้นชื่อว่าความตั้งตนไว้ชอบ (ได้แก่) บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังตนผู้ทุศีลให้ตั้งอยู่ในศีล ยังตนผู้ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ยังตนผู้ตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในความถึงพร้อมด้วยการบริจาค นี้เรียกว่า การตั้งตนไว้ชอบ^{๕๔}

คนไทยจำต้องตั้งสติ ตั้งตนให้ถูกต้อง ให้สมกับเกิดมาพบพระพุทธศาสนา (กาลสมบัตติ) ได้ทำบุญสุนทาน ได้บรรพชาอุปสมบท และได้ศึกษา ปฏิบัติ บรรลุธรรม

๔) ปุพเพกุปฺภุญตา ความเป็นผู้มีบุญกุศลที่ได้ทำไว้มากในชาติที่แล้วๆ มา มีวิเคราะห้ว่า “ผู้มีกุศลอันสั่งสม คือ มีอธิการอันทำไว้ปรารภพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระชินาสพ ในชาติที่ล่วงมาแล้วชื่อว่า ผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน แท้จริง บุคคลเห็นปานนี้ มีกุศลมูลอันหนาขึ้นแล้ว สดับเทศนาของพระเจ้า หรือพระสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมบรรลุพระอรหัตด้วยกุศลมูลนั้นนั่นแล เพราะฉะนั้น ความที่บุคคลเห็นปานนี้มีบุญอันทำไว้ในก่อน จึงเรียกว่า “เป็นมงคล”^{๕๕}

คำว่ากุศลก็ดี คำว่าอธิการก็ดี คำว่าบุญก็ดี ทั้งหมดเป็นเหตุที่ดี เป็นบุญ ซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งต่างๆที่ไม่ดี เป็นอกุศล มิได้กระทำบุญไว้ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า บารมี นั่นเอง มีอยู่ ๓ ชั้น เรียกว่า บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี ซึ่งมีความยิ่งหย่อนกว่ากันเป็นลำดับไปจนถึงชั้นปรมัตถบารมี คือ ให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็หมายถึงบารมีที่สมบูรณ์ นำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๕๖} บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่

- (๑) ทาน (ทานะ)
- (๒) ศีล (ศีละ)
- (๓) การออกบวช (เนกขัมมะ)
- (๔) ปัญญา (ปัญญา)
- (๕) ความเพียร (วิริยะ)

^{๕๔}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, มงคลตลทิตินี ปจโม ภาโค, หน้า ๑๑๗.

^{๕๕}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, มงคลตลทิตินี ปจโม ภาโค, หน้า ๙๙.

^{๕๖}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ทศบารมี ทศพิธราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘-๒๙.

- (๖) ความอดทน (ขันติ)
- (๗) ความสัตย์ (สัจจะ)
- (๘) ความตั้งใจมั่น (อธิฐาน)
- (๙) เมตตา (เมตตา)
- (๑๐) ความวางใจเป็นกลาง (อุเบกขา)^{๕๗}

ทั้ง ๑๐ นี้จัดเป็นบารมีระดับพื้นฐาน ส่วนอุปบารมีและปรมัตถบารมี ก็คือ การประพฤติปฏิบัติที่ยิ่งขึ้นไปกว่าระดับนี้ เช่น ทานบารมี (ให้ทานวัตถุสิ่งของต่างๆ) ระดับสูงเป็นทานอุปบารมี (ให้อวัยวะเช่น ตา เลือด และไต เป็นต้น) และระดับสูงสุดเป็นทานปรมัตถบารมี (ให้ชีวิต สละชีวิต)

การได้อยู่อาศัยที่อยู่ในถิ่นที่ดี การคบหาบัณฑิต การวางตนได้เหมาะสม และมีบุญในอดีตชาตินับว่าเป็นมีค่าสูงสุดของความเป็นมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนา หลักธรรมทั้ง ๔ ประการข้างต้นมีการกล่าวถึงชาตินี้ (ข้อที่ ๑ - ๓) และชาติที่แล้ว (ข้อที่ ๔) ฉะนั้น หากมองความเป็นจริงถึงลักษณะแห่งความเป็นธรรมชาติ ความเป็นกลางแห่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว จะพบว่า สิ่งที่เป็นมงคล เป็นบุญกุศล หรือบารมีในชีวิตของเรานั้นมีอยู่ถึง ๓๘ ประการในมงคลสูตร^{๕๘} นั้น พระพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องอดีตกรรม (พลังของอดีตกรรม) เพียงข้อเดียวเท่านั้น ได้แก่ “ข้อที่ ๕ ปุพเพ กตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในปางก่อน” แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญหรือเน้นลงไปที่กรรมปัจจุบันของมนุษย์มากที่สุด กล่าวคือ การกระทำในชีวิตปัจจุบันของมนุษย์ว่ามีอิทธิพลหรือเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการบรรลุผล เนื่องจากปัจจุบันกรรมทั้ง ๓๗ ข้อนั้นสามารถส่งผลที่น่าพอใจไปสู่อนาคตกรรมของตนได้ กล่าวง่ายๆ ก็คือ อาศัยเหตุที่ดี ทำปัจจุบันเพื่ออนาคตที่ดีกว่า โดยไม่หันไปมองหรือใส่ใจกับอดีตที่ผ่านมามากนัก เนื่องจากว่าเราปุถุชนไม่สามารถล่วงรู้ได้ว่า เราเคยได้กระทำความดี ความชั่วอะไรมาบ้าง เพราะฉะนั้น จุดจบหรือเป้าหมายที่สูงสุดแห่งการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เป็นสถานะที่ไร้กรรม ไม่ว่าจะเป็นกรรมในอดีต กรรมในปัจจุบันหรืออนาคต ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือไม่ดี และจะเป็นบุญกุศลหรือไม่ ไม่เป็นประมาณเท่ากับความสุขไม่ที่เจือปนเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนให้ยึดมั่นถือมั่นว่านั่นของเรา นั่นของเขา เราได้ทำความดีเช่นนั้น สามารถถ่ายทอดนารากเหง้าแห่งความทุกข์ได้หมดสิ้น และหลักธรรมทั้ง ๓ ข้อแรกนั้นยังสามารถรวมลงเป็นหลักธรรม ๔ ประการซึ่งผู้ที่ต้องการปฏิบัติธรรม บรรลุธรรมไม่ว่าระดับใดก็ต้องผ่านกระบวนการของหลักธรรมเหล่านี้ มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) สัมปรีตสังเสวะ การเสวนาสัตบุรุษ การคบหาคนดี
- (๒) สัทธรรมสวณะ การสดับสัทธรรม การฟังหรือเรียนรู้ธรรมที่ถูกแท้

^{๕๗} พุ.พทุธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

^{๕๘} พุ.พทุธ. (ไทย) ๒๕/๕-๖/๒-๓.

(๓) โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี การรู้จักคิด

(๔) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควร การปฏิบัติธรรมถูกหลัก^{๕๙}

หลักธรรมทั้ง ๔ ประการ ล้วนเป็นหลักธรรมที่มุ่งส่งเสริมในการฝึกอบรมกาย วาจา ใจ เมื่อเรามีต้นทุนหรือเหตุปัจจัยที่เอื้ออำนวย เช่น อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม รู้จักคบหาเหล่าบัณฑิต พยายามศึกษาฟังคำสอนของท่าน พร้อมทั้งนำมาใส่ใจพิจารณาและปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักการ เมื่อปฏิบัติถูกหลัก ก็ทำให้บรรลุผล คือ ประจักษ์แจ้งมรรคผลต่างๆ ได้ในที่สุด แม้กรรมในชาติที่แล้วจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กล่าวถึงมากเพียงใดก็ตาม ก็ไม่อาจเทียบกับกรรมต่างๆ ในปัจจุบัน เช่น อยู่ในถิ่นสถานที่เหมาะสม คบหาแต่คนดี เป็นกัลยาณมิตรคอยแนะนำพร่ำสอน ตั้งใจศึกษาปฏิบัติด้วยความพากเพียร พยายามสมเหตุสมผลจึงจะก่อให้เกิดผลที่พึงปรารถนาได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ชนผู้ปรารถนาอายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความเพลินใจ พึงทำความไม่ประมาทให้มากยิ่งขึ้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมยึดถือประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในสัมปรายภพ ผู้มีปัญญา ท่านเรียกว่าบัณฑิต เพราะบรรลุถึงประโยชน์ทั้งสองนั้น”^{๖๐}

การปฏิบัติธรรม ปัจเจกบุคคลจำเป็นต้องมีหลักธรรมอื่นๆ ประกอบด้วย ได้แก่ “ธรรมเป็นโลกบาล ๒ ประการ” เมื่อเกิดความโลภ โกรธ หลงขึ้นในจิตใจแล้ว ก็ย่อมทำให้เป็นคนมีอารมณ์แห่งอกุศล จะคิด จะพูด จะทำก็เกิดความเสียหายแก่ตนและคนอื่นได้ ดังนั้น หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่ถือว่าเกิดขึ้นเพื่อกำจัดอกุศลมูลทั้ง ๓ ก็คือ หลักธรรมอันเป็นโลกบาล คือ คัมครองโลกหรือคัมครองชีวิตทั้งมวลมี ๒ อย่างได้แก่

๑) หิริ ความละอายแก่ใจ ได้แก่ ความละอายใจในการประพฤตินั้น หิรินี้มีความรังเกียจบาปมีกายทุจริตเป็นต้นเป็นลักษณะ บางคนเกิดความละอายใจอันมีความเคารพเป็นลักษณะ โดยเหตุ ๔ อย่าง ได้แก่ เคารพชาติตระกูล เคารพครูอาจารย์ เคารพทรัพย์มรดก และเคารพคนประพฤติดีเป็นสำคัญ เมื่อมีความเคารพทั้ง ๔ ประการแล้วบุคคลจะไม่คิดหรือกระทำความชั่ว อุปมาเหมือนคนรักสวयรักงามเกลียดของสกปรก รู้เห็นอยู่ ย่อมละอายไม่ยอมแตะต้องก้อนเหล็กแม้เย็น แต่เปื้อนคูฉันใด คนมีหิริก็ไม่ยอมแตะต้องบาปอันเปรียบด้วยคู ฉะนั้น

๒) โอตตปปะ ความเกรงกลัว ได้แก่ ความหวาดกลัวผลชั่ว ไม่กล้าทำความชั่ว โอตตปปะนั้น มีความสะดุ้งแต่บาปเป็นลักษณะ โดยเหตุ ๔ อย่าง ได้แก่ กลัวตนเองดิเตียนตนเอง กลัวผู้อื่นดิเตียน กลัวอาชญา และกลัวทุกคติ เมื่อเห็นภัยทั้ง ๔ อย่างแล้ว บุคคลก็จะไม่ทำความชั่ว เปรียบดังคนผู้รักชีวิต รู้เห็นอยู่ ย่อมเกรงกลัวไม่กล้าจับเหล็กที่ร้อนหรือสรพิษหรือสัตว์ร้ายฉันใด

^{๕๙} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๓๒.

^{๖๐} วจ.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๓.

คนมีโอดตัปปะยอมไม่กล้าแต่ต้องความชั่วอันเปรียบด้วยของร้อนหรือสรรพหรือสัตว์ร้ายฉนั้นนั้น บังเจกบุคคล หากมีธรรม ๒ ประการนี้ในจิตใจแล้ว การล่องละเมิดกระทำความชั่วต่างๆ ด้วยอำนาจ ด้วยอารมณ์ที่ผิดๆ เช่น การล่องละเมิดศีล กฎหมาย เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะการปฏิบัติธรรมใน พระพุทธศาสนา โดยสรุปแล้ว ก็คือ หลักแห่งปฏิบัติเพื่อละความชั่ว และเพื่อสร้างที่ดีให้แก่ชีวิต ยิ่งๆ ขึ้นไปนั่นเอง^{๖๑}

ธรรมอันทำให้งาม ๒ ประการ หลักธรรมหมวดนี้ก็มีความสำคัญยิ่งต่อการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ เมื่อเกิดความอยากได้ในสิ่งต่างๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่อ่อนนุ่มสบาย และความรู้สึกที่เป็นสุขทางใจ หากแสวงหาได้มาก็ควรมีสติ รู้จักความพอประมาณในสิ่งเหล่านั้น แต่หากไม่ได้มาก็ไม่ควรคร่ำครวญเสียใจทุนทุรายจนเกินไป ดังนั้น หลักธรรมหมวดนี้จึงสามารถระงับ ควบคุมให้มนุษย์มี อารมณ์เป็นหนึ่งได้ กล่าวคือ ช่วยให้ชีวิตไม่เดือดร้อนและประมาทจนเกินไป และทำให้ชีวิตงดงามด้วย กิริยา วาจา และอัธยาศัย มีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่

๑) ขันติ ความอดทน ได้แก่ ความอดทนต่อกิเลสและผัสสะชื่อ ขันติ ความอดทนนั้น มีหลายอย่าง เช่น อดทนต่ออารมณ์โลก โทสะ โมหะที่เกิดขึ้น อดทนต่อคำล่วงเกินด่าว่าของผู้อื่น อดทนต่อความลำบากและความหนาวร้อน เป็นต้น ความอดทนในที่นี้ หมายถึงความอดทนในฝ่ายดี อย่างเดียวซึ่งเป็นไปทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ว่าโดยประเภทแล้วมี ๓ ประการ ได้แก่

(๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เช่น อดทนต่อความหนาว ความร้อน และ อดทนในการประกอบการทำงานอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ล่ออำนาจความโลภในวัตถุสิ่งของต่างๆ ด้วยการประกอบทุจริต

(๒) อดทนต่อทุกขเวทนา เช่น เมื่อเวลาเกิดเจ็บป่วย ก็ไม่แสดงอาการทุนทุราย วุ่นวายจนเกินกว่าเหตุไป จนเลิกล้มความตั้งใจในการปฏิบัติกิจการหน้าที่ของตน

(๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เช่น ในคราวที่ได้ประสบอนิภูตรมณณ์มีคำด่า คำเสียด สี คำสาปแช่งของผู้อื่น แม้ว่าคำนั้นไม่มีมูลความจริงก็อดทน

อีกนัยหนึ่ง ขันติ ความอดทนนี้ หากว่าโดยลักษณะมีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

(๑) อดทนด้วยการกลั้นไว้ได้ (ตติกาขันติ) ต้องใช้สติเฝ้าอยู่เสมอว่าคนที่อยู่ รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะต้องกระทบกระทั่งกันบ้างเป็นธรรมดา ถ้าได้ยินได้ฟังเสียงที่ไม่เพราะหูก็ต้อง อดทนโดยนำเอาความดีเข้าต่อสู้เพื่อชนะความไม่ดีนั้น ไม่ก่อเหตุวิวาทห่มเสียงกันขึ้น

(๒) อดทนจนเป็นตะเบตะเซ (ตปขันติ) ข้อนี้มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นไปอีก คนที่ อยู่นิ่งๆ เงยๆ คอยระวังคำพูดของตนอยู่เสมอ โดยมากมักจะเป็นคนมีตะเบตะเซทุกคน คนที่พูดมากจู้จี้ ขี้ บ่นจนรำคาญ ว่าคนโน้น คนนี้บ้าง มักจะเสียตะเบ เพราะจะทำให้คนอื่นขาดความเคารพเกรงกลัว

^{๖๑} อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๖๕.

(๓) อุดทนจนยังคำพูดของผู้อื่นให้กลับอยู่เป็นเพื่อนเป็นมิตรกันได้ (อิริยาสน์ขันติ) ได้แก่ การทนได้ ทรงได้เหมือนลักษณะของแผ่นดิน แม้ต้นไม้ ภูเขาและอื่นๆ แผ่นดินก็ยังทรงไว้ได้ อุดทนจนเปลี่ยนเรื่องร้ายให้กลายเป็นเรื่องดี เขาจะตำหนิตไยตน คำว่า พุดหยาบคายเสียดสีให้เจ็บใจอย่างไรก็ทนได้ ไม่แสดงอารมณ์ที่ไม่ดีออกมา ไม่แสดงการโต้ตอบ มวลมนุษยีย่อมมีอารมณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นส่วนดีและชั่ว กล่าวคือ ยังมีความโลภอยากได้บ้าง ความกำหนดรักใคร่บ้าง ความหลงบ้าง ความมัวเมาบ้าง มากกระทบ อาจล่อหรือยั่วจิตชักจูงให้กำหนดยินดีอยากได้บ้าง ให้ขัดเคืองเสียใจบ้าง ให้หลงมัวเมาบ้างอยู่เสมอๆ ถ้าบุคคลผู้ใดมีความประมาทปล่อยสติแล้ว อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความพอใจยินดี ความโกรธและความหลงก็อาจเข้าครอบงำจิตได้ และถ้าไม่อดกลั้นข่มใจไว้ ปล่อยให้ไปตามอารมณ์ตามอำนาจของกิเลสตัณหาแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้บุคคลนั้นทะเยอทะยาน กระเสือกกระสนชวนขวายไปในการกระทำต่างๆ ไม่เลือกว่าการกระทำนั้นดี ชั่วถูกหรือผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ผล คือ ความทุกข์ก็ย่อมเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น การอดทนข่มใจไว้ ไม่ปล่อยให้ไปตามอำนาจของ โลภะ โทสะ โมหะ และความทะยานอยาก จึงเป็นคุณ บุญกุศลสำหรับผู้ปฏิบัติตามธรรมเพื่อกำจัดความโลภดังกล่าว ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ขันติ ปรมิ ตโป ตีติกขา ขันติ คือ ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง” ^{๖๒} เมื่อมีความอดทนแล้ว พระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงอานิสงส์หรือประโยชน์ของขันติ ความอดทนว่ามีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) เป็นที่รัก ชอบใจของคนเป็นอันมาก
- (๒) เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร
- (๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ
- (๔) เป็นผู้ไม่หลงกระทำกาละ
- (๕) เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๖๓}

๒) โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม ได้แก่ ความสงบเสงี่ยมทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะเมื่ออดทนได้แล้วก็ไม่แสดงกิริยากายวาจา ให้ผิดปกติ คนที่ถูกหมิ่นประมาทได้รับความเจ็บใจ ไม่แสดงการโต้ตอบเพราะอดทนได้ โสรัจจะ ธรรมข้อนี้ย่อมเข้าสนับสนุนขันติ ความอดทนให้สูงเด่นยิ่งขึ้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลพึงเห็นบุคคลใดผู้มักขี้โทษ เหมือนบุคคลผู้บอกขุมทรัพย์ มักกล่าวข่มขี่ มีปัญญา พึงคบบุคคลผู้เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะว่าเมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณที่ประเสริฐ โทษที่ลามกย่อมไม่มี” ภูเขาศิลาล้วนเป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะลมฉันใด บัณฑิตทั้งหลายก็ย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะนินทาและสรรเสริญ ฉะนั้น” ^{๖๔}

^{๖๒} ติ.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๗.

^{๖๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๕/๒๘๓.

^{๖๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๒๕.

สรุปว่า ความอดทนและความสงบเสถียรนี้ก็ต้องอาศัยสติและปัญญากำกับอยู่เสมอ เมื่อสิ่งชั่วนั้นๆ เกิดขึ้นในจิตก็มีสติอดกลั้นไว้และใช้ปัญญาพิจารณาตามดูไปเช่น พิจารณาถึงคุณและโทษในสิ่งนั้นว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี เมื่อใช้สติและปัญญาพิจารณาตามไปอยู่ อกุศลมูลที่เกิดขึ้นก็จะไม่สามารถคงอยู่ได้ กล่าวคือ จะค่อยๆ เสื่อมสูญไปเอง เหมือนโจรผู้ร้ายที่ปองจะลักของเข้าไปในเรือนเมื่อเจ้าของทรัพย์แลเห็นคอยดูก็ไม่สามารถจะลักของได้ฉนั้นใด ความโลภที่จะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในจิตได้ก็อาศัยจิตขาดสติเข้ามาคุมกำกับและปัญญาพิจารณา ถ้าเมื่อจิตประกอบด้วยสติปัญญาอยู่แล้ว ความชั่วร้ายทั้งหลายก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ฉนั้น

๓) อปัณณกปฏิบัติ ๓ ประการ อปัณณกปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด มีอยู่ ๓ ประการ^{๖๕}

(๑) อินทริยสังวร คือ การสำรวมอินทริย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถือเป็นการระวังไม่ให้บาปอกุศลหรืออารมณ์ต่างๆ มีรูป เสียง เป็นต้นมาเข้ามาครอบงำจิตใจ เมื่อต้องรับรู้หรือประสบกับอารมณ์ต่างๆ ที่สามารถทำให้จิตใจเกิดอารมณ์นั้นขึ้นในการดำเนินชีวิต ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลายก็ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริย์ทั้งหลายอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่ถือเอาโดยนิमित ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทริย์ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนทริย์ ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทริย์ พึงเสียดด้วยหูแล้วดมกลิ่นด้วยจมูกแล้วลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ถูกต้องโณภูมัพพะด้วยกายแล้วรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ถือเอาโดยนิमित โดยอนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ รักษาามโนทริย์ ถึงความสำรวมในมโนทริย์ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริย์ทั้งหลายอย่างนี้แล^{๖๖}

เมื่อเกิดอกุศลธรรมทั้งหลายขึ้นแล้ว ปัจเจกบุคคลจำต้องมีสติและมีความสำรวมอินทริย์ต่ออารมณ์อันเป็นสิ่งที่เย้ายวนต่างๆ ที่น่าใคร่ น่าปรารถนาทางรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ฉะนั้น กล่าวได้ว่า ความสำรวมอินทริย์นี้จัดเป็นธรรมที่คอยช่วยขับไล่อารมณ์แห่งกิเลสตัณหาให้ออกไปจากจิตใจได้อย่างดีเยี่ยม

(๒) โภขเนมัตตัตถุญตา คือ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร การใช้สอยวัตถุสิ่งเครื่องใช้ต่างๆ ไม่ยึดเอาอารมณ์เป็นที่ตั้ง กล่าวคือ ใช้สติปัญญา

^{๖๕} องค์กร. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๔๒.

^{๖๖} องค์กร. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๔๒-๑๔๓.

ความฉลาด พิจารณาไตร่ตรองถึงคุณและโทษของการบริโภคสิ่งต่างๆ ว่าทำไมต้องบริโภค บริโภคเพื่ออะไร เพื่อความสนุกสนานหรือ บริโภคอย่างไรจึงจะถูกต้องและเหมาะสมตรงตามพุทธประสงค์ เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ฉันทอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อจะมัวเมา ไม่ใช่เพื่อจะประดับ ไม่ใช่เพื่อจะประเทืองผิว เพียงเพื่อกายนี้ตั้งอยู่ เพื่อกายนี้เป็นไปเพื่อจะกำจัดความเบียดเบียนลำบาก เพื่อกายจะอนุเคราะห์พรหมจรรย์ด้วยคิดเห็นว่าเราจะกำจัดเวทนาเก่าเสีย และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความที่กายจักเป็นไปได้นาน ความเป็นผู้ไม่มีโทษและความอยู่สำราญจักเกิดมีแก่เรา ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะอย่างนี้แล^{๖๗}

การรู้จักประมาณตนในเรื่องการอยู่ การกินนี้ก็ถือว่าช่วยสนับสนุนสร้างเสริมสติปัญญาและกำลังใจได้ดีในการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น หากปัจเจกบุคคลมีความรู้จักประมาณแล้ว ก็เลิสดัณหาอันจะนำไปสู่ยึดมั่นถือมั่น ตระหนี่และทุกข์ในชีวิตนั้น ก็เป็นอันสามารถแก้ได้ด้วยหลักกรรมหมวดนี้ซึ่งคอยประคับประคองพฤติกรรมทางกาย วาจาและใจให้อยู่ในสภาพที่พร้อมกำจัดสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย

๓) ซาคริยานุโยค คือ ประกอบความเพียรด้วยความตื่นตัวอยู่เสมอ ได้แก่ การหมั่นประกอบความเพียรเพื่อกำจัดกิเลสตัณหาต่างๆ ให้หมดไปจากจิตสันดาน โดยไม่เห็นแก่การนอนหลับ การพักผ่อนมากจนเกินไป กล่าวคือ มีความขยันหมั่นเพียรตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ เตรียมพร้อมอยู่ตลอดเวลาในการปฏิบัติกิจการงานต่างๆ

สรุปว่า หลักกรรมแต่ละหมวดเหล่านี้สอดคล้องเกี่ยวเนื่องและมีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรม เพื่อกำจัดอกุศลธรรม ความชั่วร้าย เป็นความเพียรที่ถูกต้องอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้บรรลุความสุขในชีวิต เป็นคนดี ที่ไม่เจือปนด้วยบาปธรรมทั้งหลายและจะเป็นเข้าถึงกระแสแห่งความพ้นทุกข์ บรรลุธรรมขั้นสูงได้ การตัดหนทางแห่งความวิบัติได้นั้น ต้องดำรงตนด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรมในพุทธศาสนา และปฏิบัติตามหลักกรรมในพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

๔.๒.๔ สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ

สังคมไทยในปัจจุบัน ได้มีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ เมื่อ พุทธศักราช ๒๕๐๔ (ฉบับปัจจุบัน คือ ฉบับที่ ๑๑ พุทธศักราช ๒๕๕๕-๒๕๕๙) ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเกิดจากหลายปัจจัย เช่น การพัฒนาทางการศึกษา ทำให้อัตราผู้รู้หนังสือมากขึ้น จำนวนผู้เข้าเรียนในมหาวิทยาลัยและจำนวนมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น คนไทยนิยมไปเรียนต่อต่างประเทศมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับ

^{๖๗} องค์กร. (ไทย) ๒๐/๔๕๕/๑๔๓.

ในช่วงนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา ทำให้วัฒนธรรมตะวันตกแพร่ขยายเข้ามาในสังคมไทยมากขึ้น ในด้านครอบครัว ครอบครัวมีขนาดเล็ก โดยมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว สังคมแบบเครือญาติหรือสังคมชนบทของไทยเปลี่ยนไป วางแผนครอบครัวและความเจริญทางการแพทย์ ทำให้ประชากรวัยสูงอายุมีจำนวนมากขึ้น ขณะที่ประชากรวัยเด็กลดลง ความสัมพันธ์แบบเครือญาติลดลง ผู้หญิงไทยออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น และเกิดปัญหาสังคมต่างๆ ตามมา เช่น ปัญหาเด็กเร่ร่อน ปัญหาสิ่งเสพติด และปัญหาอาชญากรรม เป็นต้น การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนา ฉบับที่ ๑๑ จึงเป็นการนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่ พร้อมทั้งเร่งสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศให้เข้มแข็งขึ้น เพื่อเตรียมความพร้อมคน สังคม และระบบเศรษฐกิจของประเทศให้สามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและสังคมไทยให้มีคุณภาพ มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากร และได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม รวมทั้งสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจด้วยฐานความรู้ เทคโนโลยี นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์ บนพื้นฐานการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน ยังจำเป็นต้องบริหารจัดการแผนพัฒนา ฉบับที่ ๑๑ ให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม ภายใต้หลักการพัฒนาพื้นที่การกิจ และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมไทย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง^{๒๔}

จากความสำเร็จของการพัฒนาในช่วง ๕๐ ปีที่ผ่านมาครั้งถึงพุทธศักราช ๒๕๔๐ สิ่งที่ควบคุม่า กับความสำเร็จกลับกลายเป็นปัญหาที่สะสมพอกพูนตามมาและ เพิ่มมากยิ่งขึ้น ขณะนี้กลายเป็นปัญหาอันใหญ่ของสังคมไทยยุคโลกภิวัตน์ ปัญหาอันยิ่งใหญ่ตาม คือ ปัญหาด้านสังคม จนอาจสรุปเป็นข้อความสั้นๆ แต่น่าคิดอย่างยิ่งว่า "เศรษฐกิจก้าวหน้า สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน" ยิ่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้ก้าวหน้ามากเท่าใด และความเจริญด้านวัตถุมีมากเท่าใดสภาพด้านจิตใจกลับเสื่อมลง จิตใจคนสับสน ว่าเหว คนชาติที่พึงทางใจครอบครัวที่เคยเข้มแข็งกลับอ่อนแอ แดกแยก ชุมชน หมู่บ้าน ที่เคยเข้มแข็งก็ตกอยู่ในสภาพเดียวกัน

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ความทุกข์ของมวลมนุษย์นั้นว่าจริงๆ ก็มีอย่างเดียว คือ ตัณหา ความทะยานอยาก อยากเป็นนั่น อยากมีนี่ ไม่อยากพบสิ่งนั้นสิ่งนี้ นั่นเอง และจากความอยากนี้เองจึงทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจ การแข่งขันกันทำมาหากิน ใครเก่ง สามารถก็หาเงินได้สบาย ส่วนคนที่ไม่เก่งก็เกิดความทุกข์กายใจ เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจจึงโซซัดโซเซความสนาของตน พาลไปบ่นเพ้อว่าตนมัน

^{๒๔} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=395> [๒๐ ต.ค. ๒๕๕๕].

คนบาป คนมีกรรมมากจึงไม่สามารถมีความสุข ความสะดวกสบายอย่างคนอื่นเขา เมื่อเกิดอารมณ์เหล่านี้มากๆ ในจิตใจก็ทำให้ชีวิตจมปัก ท้อแท้ ไม่อยากสู้กับปัญหาของชีวิต จนกระทั่งลงมือกระทำ ความชั่วตามใจตนปรารถนา มีการลักขโมย อิจฉาริษยา และตระหนี่หวงแหนสิ่งที่ตนมี เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะตนยังมีความรู้ ความเข้าใจและการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องนักต่อเรื่องเหล่านี้ แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะสอนให้มวลมนุษยชาติแต่ละคนยึดเอาประโยชน์ของตนเสียก่อนก็จริง แต่ประโยชน์ที่ยึดเอานั้น ต้องเป็นประโยชน์ที่ดี ไม่เบียดเบียน เอาไรต์เอาเปรียบหรือไปตัดทวงฉ้อฉลใครมา เป็นประโยชน์ที่เกิดจากความขยันหมั่นเพียรที่ชอบธรรมของตนเอง ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลไม่พึงยังประโยชน์ของตนให้เสื่อม เพราะประโยชน์ของผู้อื่นมากนัก บุคคลรู้จักประโยชน์ของตนแล้ว พึงชวนชวายเป็นประโยชน์ของตน”^{๖๙}

พระพุทธศาสนาไม่ได้ห้ามมวลมนุษยชาติว่า อย่าแต่งงาน จงทิ้งบ้านทิ้งเรือนไปบวชกันเสียให้หมด อย่าเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ พระพุทธศาสนาไม่มีหลักคำสอนอย่างนี้ แต่มวลมนุษยชาติจะดำรงเพศเป็นบรรพชิตหรือฆราวาสนั้น จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามหนทางที่ตรัสไว้ ถ้าเขาไม่เกี่ยวข้องกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส คือ กามารมณ์นี้ก็ต้องทำด้วยสติสัมปชัญญะ ให้ความพอเหมาะพอดีในทางที่จะไม่ให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา แต่จะทำให้เกิดความรู้บางอย่างบางประการขึ้นมาเรื่อยๆ จนรู้สึกเบื่อหน่ายในตอนหลัง อย่างนี้ก็กลายเป็นการศึกษาไป การที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสเหล่านั้นก็กลายเป็นการศึกษาไปในตัว ถึงจะเป็นอะไรก็ตามใจ ถ้ามนุษย์ยังจำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องกับวิชา ด้วยปัญญาด้วยความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ที่เพียงพอได้ทั้งนั้นแล้วมันจะค่อยเลื่อนๆ ของมันไปเองตามลำดับๆ จนกระทั่งว่าไม่เกี่ยวข้อง หรือ ไม่มีอะไรเลยสิ่งใดให้ความยั่วยวนมาก สิ่งนั้นก็ให้ความทุกข์มาก เพราะฉะนั้น การไม่เข้าไปเสียเวลากับสิ่งเหล่านั้น ย่อมเป็นการถูกกว่า ถูกต้องกว่า หมายความว่า เสียเวลาไปในการมีความสุข ความสงบดีกว่าที่จะเสียเวลาในการที่จะเป็นบ่าวเป็นทาสของกิเลสตัณหาในเรื่องอย่างนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้ามีประโยชน์ในข้อนี้เอง คือ ชี้ให้เห็นว่าคนเราจะต้องมีความรู้สึกคิดนึกอย่างไร จะต้องดำรงจิตใจไว้อย่างไร จึงจะไม่เป็นไปในทางของความทุกข์ กล่าวคือ ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง

สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบัน เป็นไปในรูปแบบแข่งกันมี แข่งกันร่ำรวย มีผลทำให้ผู้คนในสังคมเกิดภาวะตึงเครียดทางจิตใจ เกิดความมักมาก ต้องการเยอะๆ ผู้คนในสังคมจะต่างคนต่างแสวงหา ไม่คำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติว่าจะสิ้นเปลืองหรือหมดไปเร็วกว่ากำหนด สภาวะการณ์เหล่านี้กำลังก่อตัวขึ้นมาให้เห็นแล้วทั่วทุกมุมโลก เช่น ฝนตกหนักในฤดูที่ไม่ใช่ฤดูฝน เกิดน้ำป่าไหลบ่าท่วมทับไร่นา บ้านเรือน เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน นี่คือ ผลพวงอันโหดตามมาจากระบบเศรษฐกิจแบบโลภารมณ์ โทสะอารมณ์ และโมหารมณ์ กล่าวคือ เศรษฐกิจที่เพียงต้อง

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๖.

ผลผลิตและกำไรให้ได้มากๆ นั่นเอง ซึ่งได้สร้างความทุกข์ให้แก่มวลมนุษย์มากกว่าคุณประโยชน์ ซึ่งในแง่แห่งความเจริญทางวัตถุนี้ถือได้ว่ามีคุณประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์อยู่ แต่การประกอบกิจการต่างๆ ที่นำไปสู่ความพินาศของมนุษย์ด้วยกันอันมีรากมาจากตกเป็นทาสของความโลภ และการตกเป็นทาสของกิเลส ตัณหานั้นก็มีมากมายซึ่งสรุปลงในมิถิลาชีวิต ๕ ได้แก่

- ๑) ธุรกิจทางด้านศตราวาฐ ได้แก่ ผลิตและค้าอาวุธมีปืน ระเบิด นิวเคลียร์
- ๒) ธุรกิจทางด้านปศุสัตว์รวมทั้งมนุษย์ ได้แก่ ทำการค้าขายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันและสัตว์น้อยใหญ่เพื่อเป็นอาหาร เพื่อเกมส์กีฬา และเพื่อความเพลิดเพลินสนองความอยากของมนุษย์
- ๓) ธุรกิจทางด้านผลิตอาหารและเครื่องอุปโภคด้วยเนื้อหนังสัตว์ต่างๆ ได้แก่ การค้าขายเนื้อสัตว์น้อยใหญ่เพื่อผลิตเป็นอาหาร เพื่อเป็นเครื่องประดับร่างกาย
- ๔) ธุรกิจทางด้านน้ำเมา ได้แก่ การผลิตและจำหน่ายขายสุรา เบียร์ ยาเสพติดต่างๆ อันนำไปสู่ความปัญหาของทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต
- ๕) ธุรกิจทางด้านสารเคมี เช่น ยาพิษที่สามารถทำให้มนุษย์ผู้กิน สูดดมหรือเข้าใกล้ ถึงความตาย เป็นต้น^{๗๐}

ธุรกิจเหล่านี้เกิดจากอะไร ถ้าไม่เกิดจากการไม่รู้เท่าถึงการณ์ของพิษสงหรือโทษภัยของความโลภ ความโกรธและความโง่เขลาของมวลมนุษย์ มนุษย์เกิดมาก็ต้องตายทุกคน แล้วทำไมต้องไปผลิตสร้างสิ่งต่างๆ เพื่อทำลายชีวิตกันด้วย ดังนั้น ธุรกิจทั้งหลายเหล่านี้ และธุรกิจการงานอื่นๆ เช่น เปิดร้านคลับบาร์ เปิดรับพนันต่างๆ เป็นต้นก็จัดเป็นธุรกิจที่เกิดจากวิบัติของมวลมนุษย์ทั้งนั้น พระพุทธศาสนาจึงพยายามสอนว่า “บุคคลค้นหาด้วยจิตตลอดทิศทั้งหมด ไม่ได้พบใครซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ใดๆ เลย สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนสัตว์อื่น”^{๗๑}

ในทางพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนเกี่ยวกับการประกอบธุรกิจ การงานว่าบุคคลใดต้องการร่ำรวยมีทรัพย์สินเงินทองและเกียรติยศชื่อเสียง จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ ประการ หรือเรียกว่า หัวใจเศรษฐี อุ อา กะ สะ (ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์)^{๗๒} โดยจะต้องประพฤติปฏิบัติชอบดังต่อไปนี้

- ๑) อุ ย่อมาจากคำว่า อุฏฐานสัมปทา แปลว่า ให้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาความรู้ หนักเอาเบาสู้อยู่ในหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย กิจการทั้งหลายต้องรู้จัก

^{๗๐} อด.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

^{๗๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๔๘/๙๕.

^{๗๒} อด.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๒.

รับผิดชอบ ทำงานทุกชนิดอย่างจริงจังตั้งใจ งาน คือ ชีวิต ชีวิต คือ งานบันดาลสุข ทำงานให้สนุก เป็นสุขเมื่อทำงาน มีใช้ร่อความสุขจากความสำเร็จของงานอย่างเดียวขาดทุนและขอให้ถือคติว่า

๒) อา ย่อมาจากคำว่า อารักขสัมปทา แปลว่า ให้ถึงพร้อมด้วยการรักษาคุ้มครอง ทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ด้วยความขยัน หมั่นเพียร ไม่ให้เงินทองรั่วไหลมีอันตราย ระมัดระวังการ จับบายใช้สอยมิให้เปลืองเงินทองโดยใช่เหตุ ตลอดจนรักษาหน้าที่การงานของตัวเองไม่ให้เสื่อมเสีย ขอให้ยึดหลักการเก็บเล็กผสมน้อยหรือการเก็บหอมรอมริบ ซึ่งล้วนเป็นขบวนการเก็บรักษาทรัพย์สิน เงินทองที่ ได้ผลเป็นอย่างดี

๓) กะ ย่อมาจากคำว่า กัลยาณมิตตตา แปลว่า การมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว เพราะ คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล คบคนจึงต้องดูหน้าว่าเพื่อนเป็นคนดีที่มี ลักษณะไม่เป็นคนปอกลอก ไม่ดีแต่พูด ไม่หัวประจบและไม่เป็นคนชักชวนไปในทางฉิบหาย มีการดื่ม น้ำเมา เทียวกลางคืน มั่วเมาในการเล่นและฝึการพนันเข้าสิงจิตใจ

๔) สะ ย่อมาจากคำว่า สมชีวิตา แปลว่า การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามา ได้ รู้จักกำหนดรายรับและรายจ่าย อย่าให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยหรืออวดคัดค้านจนเกินไปให้รู้จักออม เงิน ออมเงินเอาไว้ ฉุกเฉินเมื่อไรจะได้ใช้เงินออมและขอให้ถือคติว่าความปรารถนาที่จะสมบัติ (ความ ร่ำรวย)ปราศจากวิบัติ (ความยากจน) นั้นเป็นไปได้ เพียงแค่ประพฤติปฏิบัติตามหลักหัวใจเศรษฐกิจ ๔ ประการ คือ ขยันหา รู้จักเก็บรักษา คบคนดี มีชีวิตพอเพียง ก็เพียงพอที่จะเยี่ยวยาแก้ไขปัญหาในการ ดำเนินธุรกิจการงาน ดำเนินชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจได้อย่างแท้จริงสมความปรารถนาทุก ประการ จุดอันตรายอย่างยิ่งทั้งแก่ผู้ผลิตจำหน่าย และผู้บริโภคตามความอยากของตนโดยไม่มีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นเพียงเครื่องดำรงชีพเท่านั้น มิใช่จุดหมายปลายทางที่ควร ยึดติด และผลกระทบจึงเป็นเรื่องเสียหาย เช่น

๑) ผลกระทบจากธุรกิจน้ำเมา มีผลเสีย ๖ ประการ ได้แก่

- (๑) คนซื้อเสียทรัพย์ คนผลิตและจำหน่ายได้ทรัพย์
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาทด้วยความมีเมา
- (๓) เกิดโรคภัยไข้เจ็บอันเกิดจากการเสพสิ่งเหล่านั้น
- (๔) ถูกดำเนินคดีเตียนจากผู้รู้ มีศีลธรรม
- (๕) ทำให้เป็นคนไม่รู้จักร่างกาย กล้าทำในสิ่งที่ไม่ควรกล้า เช่น ปล้นทรัพย์ ลักขโมย

เป็นต้น

(๖) ทำให้สติปัญญาลดน้อยถอยลง ^{๗๓}

๒) ผลกระทบจากธุรกิจด้านการพนัน ๖ ประการ ได้แก่

- (๑) ผู้ชนะย่อมเป็นที่อิจฉา จ้องล้างแค้นของผู้ที่แพ้พนัน

^{๗๓}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๙/๑๔๐.

- (๒) เมื่อสูญเสียทรัพย์ก็เกิดความเสียดาย แต่ไม่ยอมหยุด พยายามจะเอาคืนให้ได้รำไป
- (๓) ความเสื่อมทางด้านทรัพย์สมบัติก็ย่อมเกิดตามมา อันนำไปสู่ปัญหาสังคมต่างๆ เช่น การทะเลาะกันในครอบครัว การไปปล้นขโมยทรัพย์สินของคนอื่น
- (๔) เป็นคนไม่มีใครให้ความเคารพนับถือหรือเชื่อถือได้
- (๕) เพื่อนฝูงหรือมิตรสหายพากันดูหมิ่นสบประมาท
- (๖) ไม่มีใครอยากจะร่วมชีวิตด้วย^{๗๔}

หากเกิดความประมาทชั่วเมาระทำให้กิจการงานทุกอย่างด้วยความอยากได้มากๆ ขึ้นไป แล้ว ก็อาจชักพาชีวิตไปสู่การล่วงละเมิดกฎหมายบ้านเมืองและศีลธรรมได้ ซึ่งมีผลเป็นโทษอย่างยิ่ง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าท่านทั้งหลาย กลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลาย ก็อย่าทำกรรมชั่ว ไม่ว่าในที่แจ้ง หรือในที่ลับ ถ้าท่านทั้งหลายจักกระทำ หรือกระทำความชั่วอยู่ ก็จะไม่พ้นไปจากทุกข์ ได้ แม้จะตั้งหน้าหนีไปอยู่”^{๗๕} พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนว่าการกระทำอันใดที่ทำแล้วไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น ทั้งไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง การกระทำนั้นเป็นความดีมีความสุขและเป็นบุญติดตัวไปในชาติหน้า ส่วนการกระทำอย่างตรงกันข้ามเป็นความชั่วมีความทุกข์และเป็นบาป พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า การเกิดมามีชีวิตไม่ว่าภพภูมิไหนย่อมเป็นทุกข์ ทั้งทุกข์กาย ทุกข์ใจ ส่วนการที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารก็เพราะมีกิเลส เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ต้องรับวิบากหรือผลของกรรมวนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป ไม่ว่าผลของกรรมที่เราทำนั้นจะดีหรือเลว ผลของสุจริตและทุจริตก็ยังคงให้ผล (วิบากของกรรม) อยู่ตลอดเวลา

พระพุทธศาสนายอมรับว่า ความต้องการ ความอยาก ความปรารถนาของมวลมนุษย์นั้น มีมากมายเหลือเกิน มีเท่าไรก็ไม่รู้จักพอเพียง พยายามให้มียิ่ง ๆ ขึ้นไปในปัจจัย ๔ อันได้แก่ “เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค”^{๗๖} ซึ่งในปัจจุบันมีอยู่มากมาย เช่น “รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ โทรทัศน์ ตู้เย็น ล้วนเป็นสิ่งสนองตัณหาและกาม ซึ่งหาข้อยุติและความเพียงพอไม่เจอ สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า “กามะหิ โลกมहि นตถิ ติตติ ความอึด ความพอด้วยกามทั้งหลายไม่มีในโลก”^{๗๗} กล่าวได้ว่า โลกมนุษย์จึงเต็มไปด้วยอารมณ์แห่งกิเลสตัณหา หากไม่สามารถควบคุมจิตใจให้เกิดความอึดด้วยความพอของตนเอง ดังนั้น ผลกระทบที่เป็นลบทางด้านเศรษฐกิจนี้จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย หากผู้คนในสังคมปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการอันเป็นหลักธรรมที่พร้อมหรืออำนวยผลประโยชน์ในการดำเนินชีวิตปัจจุบัน

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐.

^{๗๕} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕/๑๐๗..

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๘๐.

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๑/๓๑๔.

- ๑) กระทำด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการงานที่สุจริต
- ๒) การกระทำการรักษา คือ รู้จักเพียรพยายามคุ้มครองเก็บทรัพย์ไว้
- ๓) รู้จักคบเพื่อนที่ดี
- ๔) มีความเป็นอยู่ที่เหมาะสม ยินดีพอใจตามที่ตนมี^{๗๘}

หลักธรรมทั้ง ๔ นี้ ถือเป็นหลักธรรมที่มวลมนุษย์จำเป็นต้องนำมาประยุกต์ใช้ในการงาน การแสวงหาวัตถุสิ่งของ การรู้จักใช้สอย และวางตัวให้ถูกต้อง หากปฏิบัติได้ตามนี้ ทุกคนจะมีความสุขมาก จะไม่คดโกงกัน ร่วมงานร่วมธุรกิจกันด้วยความซื่อสัตย์สุจริต สังคมก็สงบสุข ทั้งนี้ก็เพราะเกิดความสุข ๔ ประการหลังจากได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) อติสุข สุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ด้วยความขยันหมั่นเพียรแสวงหามาในทางสุจริต
- ๒) โภคสุข สุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ที่แสวงหาได้มานั้น
- ๓) อนณสุข สุขที่เกิดจากการไม่เป็นหนี้ เพราะจิตใจเกิดความพอเพียงแล้ว
- ๔) อนวัชสุข สุขที่เกิดจากการประพฤติดนที่ไม่มีโทษ ผิดศีลธรรม กฎหมายบ้านเมือง^{๗๙}

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ทฬิทฺธิย ภิกฺขเว ทุกฺข โลกสฺมี กามโภคิโน ภิกฺขุทั้งหลาย ความจนเป็นทุกข์ในโลก ของผู้บริโภคมคาม”^{๘๐} เพราะไม่มีความสุข ๔ ประการข้างต้น ส่วนความจนทางธรรมนั้น พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้ว่า “เป็นคนไม่มีศรัทธา (ความเชื่อ) ไม่มีhiriไม่มีโอตตปะปะไม่มีความเพียรไม่มีปัญญาในกุศลธรรม บุคคลนี้เรียกว่าเป็นคนจน ไม่มีทรัพย์ของตนเอง ไม่มั่งคั่ง ในวินัยของพระอริยเจ้า”^{๘๑}

มนุษย์ทุกคนจึงไม่ควรประพฤติดนให้เป็นคนจนทั้งทางโลกและทางธรรม ส่วนในการประกอบทำงานนั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนและมีหลักธรรมคำสั่งสอนให้เรายึดติดว่างานนั้นต้องทำเวลานั้นงานนี้เวลาอย่าเพิ่งทำงาน เมื่อเกิดความสุขด้านเศรษฐกิจด้วยการประกอบกิจการงานที่สุจริตแล้ว (ปโยคสมบัติ) ฉะนั้น จึงจำต้องรู้จักบริหารทรัพย์สินเหล่านั้นที่ได้มาอย่างถูกต้องซึ่งเรียกว่าหลักโภคอาทิยะ อันเป็นหลักการใช้จ่ายทรัพย์ที่ได้มาให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) ใช้ในการเลี้ยงตัวเองและคนในครอบครัว มีบิดามารดา บุตรธิดา
- ๒) บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

^{๗๘} อด.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๒.

^{๗๙} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๖๘.

^{๘๐} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๑๖/๓๒๐.

^{๘๑} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๑๖/๓๒๑.

๓) ใช้ป้องกันภัยอันตราย เช่น คราวเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น

๔) ทำพิธีกรรม ๕ อย่าง ได้แก่

(๑) ญาติพลี การสงเคราะห์ญาติพี่น้อง

(๒) อติถิพลี การต้อนรับแขก

(๓) ปุพฺพเปตพลี การทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับสิ้นชีวิตไปแล้ว

(๔) ราชพลี การเสียภาษีอากรให้แก่บ้านเมือง

(๕) เทวตพลี ทำการสักการะสิ่งที่เคารพบูชาในตระกูล

๕) อุปถัมภ์บำรุงสมณะบรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ^{๘๒}

อีกนัยหนึ่ง กล่าวได้อย่างเต็มปากว่า อุปนิสัยของชาวไทยมักรอยคอยอุทิศยามหรือวันเวลาเพื่อที่จะทำการงานหรือทำบุญ ซึ่งมีสาเหตุสืบมาจากความเชื่อในเรื่องอุทิศยาม วันนี้อันห้ามทำอย่างวัน วันนั้นห้ามอย่าทำอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งอันที่จริง ถือว่าผิดหลักพระพุทธศาสนาเช่นกันในเรื่องนี้ เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า ทุกวันเป็นวันที่สามารถสร้างคุณงามความดี สร้างอิทธิปาฏิหาริย์ให้แก่ชีวิตของตนได้ทุกวัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเช้า เช้าวันนั้นย่อมเป็นเช้าที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา ใจ ในเวลากลางวันวันนั้นย่อมเป็นกลางวันที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเย็น เย็นวันนั้นย่อมเป็นเย็นที่ดีของสัตว์นั้น”^{๘๓}

สรุปว่า พุทธศาสนิกชนที่แท้จริง จึงต้องมีความเชื่อมั่นที่ถูกต้องเพื่อสร้างความร่ำรวย (สมบัติ ๔) กล่าวคือ มีอริยทรัพย์ ๗ ประการ ได้แก่

(๑) สัทธา ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อในกฎแห่งกรรม

(๒) ศีล ความประพฤติทางกาย วาจา และใจ ดีงามเรียบร้อย

(๓) หิริ ความละอายต่อความชั่ว

(๔) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวความชั่ว

(๕) พาหุสัจจะ การศึกษาหาความรู้ไว้ได้มาก คือ รู้ศิลปวิทยาการ

(๖) จาคะ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ วัตถุสิ่งของแก่คนอื่นตามสมควร

(๗) ปัญญา การใช้ปัญญาได้อย่างถูกต้องตามความจริง^{๘๔}

อริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ จัดเป็นทรัพย์ที่อันนวยสุขให้ในชาตินี้ได้และยังสามารถติดตามบุคคลไปในชาติหน้าได้ ฉะนั้น การที่พุทธศาสนิกชนทุกคนจะสามารถปฏิบัติหลักธรรมเหล่านี้ได้นั้น

^{๘๒} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๔๐-๔๑.

^{๘๓} อด.เอก. (ไทย) ๒๐/๕๕๕/๓๗๘-๓๗๙.

^{๘๔} อด.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖/๕.

ทุกคนต้องยึดเอาหลักอิทธิบาท ๔ ประการ กล่าวคือ ต้องเชื่อมั่นว่า หลักธรรมทั้ง ๗ ข้อข้างต้นนั้น สามารถปฏิบัติได้จริง

๓.๒.๕ สมบัติและวิถีที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทย คือ การเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ทุกคนอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนในระดับครอบครัว เป็นครอบครัวขยายที่มีคนหลายรุ่นอาศัยอยู่ร่วมกัน คือ รุ่นปู่ย่าตายาย รุ่นพ่อแม่ รุ่นลูก รุ่นหลาน รวมทั้งมีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ใกล้ชิดกัน โดยมีศูนย์กลางของชุมชน คือ วัด ผู้ใหญ่ในชุมชน เช่น พระ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ ได้รับการนับถือและเป็นผู้ตัดสินความขัดแย้งในชุมชน มีขนบธรรมเนียมประเพณี การละเล่น และความเชื่ออันเนื่องมาจากการเป็นสังคมเกษตรกรรมจากการนับถือศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมเรื่องการนับถือผีสงฆ์เทวดา เมื่อเวลาผ่านไป สังคมมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ เช่น ความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ การเมืองการปกครอง และบรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งมีผลให้วิถีชีวิตของคนไทยในสมัยต่างๆ มีความแตกต่างกัน เรื่องสมบัติและวิถีในทัศนะพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันสอดคล้องกับสมบัติ ๔ ประการ ได้แก่ ได้เกิดในประเทศที่เหมาะสม มีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เศรษฐกิจก็ไม่ฝืดเคืองนัก ไม่เหมือนกับประเทศอื่นๆ ที่ประสบปัญหาต่างๆ (วิถี ๔) ดังนั้น หลักธรรมที่สามารถปฏิบัติได้ระหว่างคนไทยด้วยกันพร้อมทั้งขยายผลไปสู่คนชาติอื่นๆ ตามทัศนะพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย

๑) หลักพรหมวิหาร ๔ ประการ การปฏิบัติตนด้วยหลักธรรมหมวดนี้นั้นว่ามีความสำคัญยิ่งประการหนึ่งที่จะช่วยให้มวลมนุษยชาติอยู่ร่วมกันได้ภายใต้พากฟ้าแห่งสันติสุข มีมิตรภาพอันไร้พรมแดน อบอวลไปด้วยความรัก ความเอื้ออาทรห่วงใยกันและกัน ๔ ประการ ได้แก่

(๑) เมตตา ความรักใคร่เอ็นดู ปราศจากดีต่อผู้อื่น คุณธรรมข้อนี้เป็นการลดความสำคัญของตัวเอง ไม่เห็นแก่ตัว มุ่งที่ความสุขของผู้อื่นเป็นสำคัญ ทำให้บุคคลช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น เพราะการที่สังคมดำรงอยู่ได้อย่างสันติสุขทุกผู้ทุกนามก็เพราะความเมตตาที่มีต่อกัน เช่น บุตรธิดาเติบโตเจริญงอกงามก็เพราะเมตตาของบิดามารดา

(๒) กรุณา ได้แก่ ความสงสารคิดจะช่วยผู้ที่ได้รับความทุกข์ให้พ้นจากทุกข์ พยายามหาทางช่วยเหลือบำบัดให้บรรเทาหรือให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน

(๓) มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกชื่นชมยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี และมีความสุข

(๔) อุเบกขา ได้แก่ ความวางเฉยไม่ยินดียินร้าย มีจิตใจเป็นกลาง ราบเรียบและเที่ยงธรรม ไม่มีอคติด้วยความรักและความชัง ไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจนเสียความยุติธรรม

คุณธรรมข้อนี้เป็นการใช้สติปัญญาพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยความสุ่มรอบคอบ มีความถูกต้องและยุติธรรม^{๘๕}

๒) หลักสาราณียธรรม ๖ ประการ หลักธรรมนี้ถือเป็นหลักธรรมที่สามารถช่วยให้มวลมนุษยชาติมีความรักใคร่ เห็นอกเห็นใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความสมัคสมานสามัคคีกัน ไม่ล่วงละเมิดเบียดเบียนกันให้ได้รับความทุกข์ ช่วยให้มวลมนุษยชาติไม่ลุ่มหลงความอยากได้ ความอยากเป็น อยากมีอันผิดธรรม กฎหมาย หลักธรรมทั้ง ๖ ประการประกอบไปด้วย

(๑) เมตตาทายกรรม ได้แก่ กระทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดี โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๒) เมตตาวจีกรรม ได้แก่ พูดต่อกันด้วยเมตตา คือ กล่าวแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ สักสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดีและแสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๓) เมตตามโนกรรม ได้แก่ คิดถึงต่อกันด้วยเมตตา คือ การตั้งใจพิจารณาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

(๔) สาธารณโภคี ได้แก่ การแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

(๕) สีสามัญญตา ได้แก่ การพยายามประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

(๖) ทิฐีสามัญญตา ได้แก่ ปรับความคิดเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพ รับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้เพื่อจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน^{๘๖}

สรุปว่า หลักธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ ถือเป็นหลักธรรมเครื่องประกันความประพฤติของปัจเจกบุคคลทุกคนในสังคมประเทศได้เป็นอย่างดีว่า หากปัจเจกบุคคลทุกคนสามารถปฏิบัติตนตามหลักธรรมทั้ง ๖ เหล่านี้ได้แล้ว การที่จะร่วมใจกันกำจัดภัยปัญหาต่างๆ ของชาติบ้านเมืองอันเกิดธรรมชาติก็ดี เกิดจากกิเลสตัณหาภายในของแต่ละคนก็ดี ก็สามารถเกิดขึ้นและมีประสิทธิภาพสูงได้ และสมบัติและวิบัติในประเด็นนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันจำเป็นต้องมีศีลธรรมกำกับตลอด ทั้งนี้ เพื่อบรรลุชีวิตที่ครบบริบูรณ์ด้วยสมบัติ ๔ ประการและหลักไกลจากวิบัติ ๔ ประการ

สรุปโดยภาพรวม สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตส่วนบุคคล ครอบครัว การปฏิบัติธรรม เศรษฐกิจ และการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันนี้ มีจุดเริ่มต้นที่ตัวบุคคลแต่ละบุคคล แล้วขยายไปสู่

^{๘๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๔.

^{๘๖}อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๘๒/๓๒๒.

ครอบครัวยุคใหม่ (การปฏิบัติธรรม) การทำสมาธิ และการอยู่ การใช้ชีวิตร่วมกันในสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมบัติทั้ง ๔ ล้วนส่งเสริม ช่วยเกื้อกูลชีวิตของบุคคลได้ และในชีวิตจำต้องหลีกเลี่ยงจากการกระทำกรรมชั่วซึ่งจะส่งผลให้ได้รับวิบัติ คือ ผลเสีย ผลร้าย ผลชั่วในทัศนะพระพุทธศาสนานั้นเอง ดังนั้น สมบัติและวิบัติที่สัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์นี้ จึงเป็นเรื่องที่มวลมนุษย์จำต้องปฏิบัติร่วมกันเพื่อความผาสุกในชีวิต ความเจริญมั่นคงของสังคมอย่างถาวร

๔.๓ ผลกระทบของสมบัติและวิบัติที่มีต่อสังคมไทย

ผลกระทบของสมบัติ-วิบัตินี้เกิดจากการที่มนุษย์ไม่สามารถดำเนินชีวิตด้วยปัญญา จึงทำให้ชีวิตของตน คนที่อยู่รอบข้าง และสังคมที่ตนอยู่ร่วมประสบกับความทุกข์ยากลำบาก เตือนร้อนวุ่นวาย ซึ่งผลกระทบนั้น สรุปได้ในโลกธรรม ๘ ประการ อันหมายถึง สถานะที่สามารถเกิดขึ้นแก่มวลมนุษยชาติ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่

๑) ฝ่ายอิฏฐารมณ์ กลุ่มที่น่าปรารถนา ๒) ฝ่ายอนิฏฐารมณ์ กลุ่มที่ไม่น่าปรารถนา

(๑) มีลาภ

(๑) เสื่อมลาภ

(๒) มียศ

(๒) เสื่อมยศ

(๓) มีสรรเสริญ

(๓) มีนินทา

(๔) มีสุข

(๔) มีทุกข์^{๘๗}

โลกธรรม ๘ นี้ เป็นของมีประจำโลก เกิดขึ้นแก่สัตว์โลกทุกตัวตนไม่มากก็น้อย และสามารถบังคับให้บุคคลเป็นไปตามอำนาจ กล่าวคือ โลกธรรมกลุ่มอิฏฐารมณ์ (สมบัติ) จะทำให้อยากได้พยายามที่จะให้มี บางทีโดยไม่มีขอบเขตจำกัด และเมื่อได้มาแล้วก็มักจะหลงมัวเมาลุ่มหลง ติดอยู่ในสิ่งนี้ ซึ่งอาจให้เกิดโทษหลายประการ เช่น

(๑) ลาภ ทำให้เกิดความโลภ ยิ่งได้มายิ่งเพิ่มความอยากเป็นตรีคุณ เมื่อแสวงหาโดยทางที่ชอบไม่ได้ ก็หามาโดยทางสุจริต มีฉ้อโกง

(๒) ยศ ทำให้ลุ่มหลง นึกว่าตนอยู่เหนือใครทั้งหมด จะทำอะไรก็ไม่มีใครสามารถคัดค้าน ดังนั้น ยศจึงเป็นเหตุทำให้หยิ่งจองหอง

(๓) สรรเสริญ ทำให้มัวเมา เข้าใจว่าตนเก่งวิเศษ ตามคำยกย่องของคนอื่น ทำให้หลงผิดคิดว่าตนทำอะไรก็ได้รับความนิยมนิยมชอบจากคนอื่น ในที่สุดเมื่อไม่มีใครสรรเสริญ ก็เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ กลุ่มใจได้รับโทษ

^{๘๗} อก.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๙๕-๖/๑๒๒-๑๒๓.

(๔) สุข ทำให้คนเห็นแก่ตัว ขี้ขลาด ไม่ให้กล้าที่จะเผชิญความยากลำบากต่างๆ คอยแต่หาทางเอาเปรียบคนอื่นเพื่อความสุขของตน เนื่องจากความรู้สึกอึดอัดไม่มีขอบเขต ดังนั้น เมื่อความสุขนั้นหาย หรือ หหมดไป หรือ เปลี่ยนแปลงไป ก็จะนำความทุกข์มาให้^{๘๘}

ส่วนโลกธรรมกลุ่มอนิฏฐารมณ์ (วิบัติ) เป็นสิ่งที่ไม่มีใครปรารถนาไม่ยากประสบ แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว หากไม่รู้ทัน หรือ บังคับใจไว้ไม่ได้ ก็จะทำให้ประสบความทุกข์มาก เช่น ถูกเขานินทา จะเกิดความท้อแท้ใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งถูกนินทาโดยไม่มีมูลความจริง การนินทาสามารถทำคนดีให้กลับเป็นคนเลวก็ได้ สามารถทำให้แตกความสามัคคีก็ได้ เป็นต้น ดังนั้น ควรทำจิตใจของตนให้มั่นคง ไม่หวั่นไหวไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ที่ดีและไม่ดีใดๆ ก็ตามที่ตนประสบ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “จิตของผู้ใดเปรียบด้วยภูเขาหิน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่โกรธเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการโกรธเคือง จิตของผู้ใดอบรมแล้วอย่างนี้ ทุกข์จักถึงผู้นั้นแต่ที่ไหน”^{๘๙} และข้อว่า “บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมฝึกฝนตน ภูเขาหินล้วน เป็นแท่งที่ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะลมฉั่นใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะนินทาและสรรเสริญ ฉะนั้น”^{๙๐}

โลกธรรม ๘ นี้ ย่อมเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ทุกคน ดังนั้น การลดแรงกระทบด้านนี้จึงประกอบด้วยวิธีฝึกจิตใจเพื่อรับโลกธรรมทั้ง ๘ เช่น

๑) หัดเป็นคนมองทุกอย่างทั้งในแง่ดีและแง่เสีย และเตรียมใจให้พร้อมที่จะรับทั้งสองแง่กันอย่างมีเหตุผล

๒) พยายามมองชีวิตนี้ว่า เป็นเรื่องธรรมดา ซึ่งเราก็ไม่แตกต่างจากคนอื่นมากนัก เราและคนอื่นมีสภาพเหมือนกัน แม้จะอยู่คนละฐานะก็ตาม คือ จะต้องประสบกับสิ่งเหล่านี้

๓) หัดเป็นคนปล่อยวาง อย่างที่เรียกกันว่า “ปลงตก” การปล่อยวางเป็นลักษณะของจิตใจที่หนักแน่น เชื่อมมั่นในตนเอง

๔) หัดเป็นคนเสียสละ คือ สละทั้งน้ำใจและวัตถุสิ่งของยินดีที่จะให้เกียรติยกย่องคนอื่น พอใจที่จะช่วยเหลือคนอื่น โดยถือว่าเป็นหน้าที่ของตนและไม่หวังผลตอบแทนนอกจากคิดว่าเป็นหน้าที่เท่านั้น

๕) หัดเป็นคนมีชีวิตอยู่อย่างง่ายๆ ที่เรียกว่า ชีวิต “สมณะ” หรือ “สันโดษ” และไม่ฝักใฝ่ที่จะเอาเปรียบคนอื่นเพื่อให้ตนมีชีวิตอยู่อย่างฟุ้งเฟ้อ การอยู่อย่างง่ายๆ กินง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตองมาก เป็นชีวิตที่คล่องตัว ไม่มีความกังวล

^{๘๘} กระทรวงศึกษาธิการ, **ธรรมวินัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙-๕๐.

^{๘๙} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๙๖/๙๕.

^{๙๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๑๘.

๖) สำรวจตัวเองอยู่เสมอว่า แต่ละวันมีโลกธรรมข้อไหนเกิดขึ้นบ้างและตัวเองมีความรู้สึกอย่างไร การสำรวจตัวเองเป็นวิธีประเมินผลชีวิตที่มีค่าที่สุด แต่ต้องกระทำอย่างมีเหตุผลตรงไปตรงมา ทั้งนี้ ไม่ได้หวังผลอื่นใด นอกจากต้องการศึกษาสภาวะของตน และทำให้ตนมีสุขกับชีวิตแบบง่ายๆ เท่านั้น ผลกระทบด้านนี้ที่มีต่อสังคมส่วนรวมนี้นี้ มีความเป็นไปได้สูงที่มวลมนุษยชาติกำลังจะเดินหน้าสู่ความหายนะไม่ว่าจะเป็นหายนะทางธรรมชาติหรือด้วยน้ำมือของมวลมนุษย์เอง ดังพระคาถาที่ว่า “คนเกี่ยวข้องในคน คนยินดีกะคน คนถูกคนเบียดเบียน และคนเบียดเบียนคน ก็จักต้องการอะไรกับคนหรือกับสิ่งที่คนทำให้เกิดแล้วแก่คนเล่า ควรละคนที่เบียดเบียนคนเป็นอันมากไปเสีย”^{๙๑} คนหรือมนุษย์เท่านั้นที่จะสามารถสร้างคุณและโทษให้แก่กันและกันได้ตลอดชีวิต “พระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งทั้งปวง เมื่อมนุษย์ตายแล้ว ก็นำไปได้แต่บุญ (ความดี) และบาปติดตัวไปได้เท่านั้น ยกเว้นท่านผู้ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น หมดกิเลสไม่หวนกลับมาเกิดอีก (พระอรหันต์) เท่านั้น”^{๙๒} พุทธศาสนิกชนที่ดี ต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมคำสอนให้ดีที่สุด เพื่อผลที่ดีที่สุดแก่ชีวิต เริ่มตั้งแต่ประโยชน์สุขในชาติปัจจุบัน (โลกมนุษย์ คติสมบัติ) ประโยชน์สุขในชาติหน้า (สวรรค์ คติสมบัติ) และประโยชน์สูงสุดที่เป็นไปเพื่อโลกนี้และโลกหน้า (พระนิพพาน)

สรุปว่า ในสมัยปัจจุบัน เนื่องด้วยสถานการณ์ของโลกปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผู้คนในสังคมเกิดความอยากรในสิ่งต่างๆ มากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ผู้คนต้องการหลักประกันขวัญกำลังใจให้แก่ชีวิต ความสำเร็จในชีวิตหน้าที่การงานของตน และความสุขความร่ำรวย เป็นต้น จึงหันหน้าเข้าสู่กลวิธีต่างๆ ทั้งดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาวะเสื่อมถอยของจิตใจของผู้คนได้เป็นอย่างดี

๔.๔ แนวทางและเป้าหมายของการปลูกฝังหลักสมบัติตามแนวพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

พระพุทธเจ้าตรัสถึงโลกนี้โลกหน้าไว้ว่า ผู้ไม่ประมาท ไม่ว่าเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ย่อมเพิลิตเพิลินในโลกนี้และโลกหน้าแน่แท้ ดังพระคาถาว่า “ผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว ย่อมเพิลิตเพิลินในโลกนี้ละไปแล้ว ย่อมเพิลิตเพิลิน เขาย่อมเพิลิตเพิลินในโลกทั้ง ๒ เขาย่อมเพิลิตเพิลินว่า “เราทำบุญไว้แล้ว” ไปสู่สุคติ ย่อมเพิลิตเพิลินยิ่งๆ ขึ้นไป”^{๙๓}

^{๙๑} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๗๒/๒๔๕.

^{๙๒} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตธมฺโม), วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓-๕.

^{๙๓} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๗.

ส่วนผู้ประมาท ประกอบชีวิตด้วยการกระทำชั่วต่างๆ ก็ย่อมได้รับความเดือดร้อน ความทุกข์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าเช่นกัน ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ละไปแล้วย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเดือดร้อนในโลกทั้ง ๒ เขาย่อมเดือดร้อนว่า “กรรมชั่วเราทำแล้ว” ไปสู่ทุกคติ ย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น”^{๙๔}

ตามหลักพระพุทธศาสนายืนยันถึงการมีชีวิตของสรรพสัตว์ว่า ตราบเท่าที่ยังมีกิเลสอยู่ ตราบนั้นก็ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ ยังเกี่ยวข้องกับโลกนี้และโลกหน้า ยกเว้นพระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลสแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์บางจำพวกย่อมเกิดในครุฑ พวกที่ทำความชั่วไปนรก พวกที่ทำความดีไปสวรรค์ ส่วนพวกที่หมดกิเลสแล้วย่อมปรินิพพาน”^{๙๕}

พระพุทธศาสนาแม้จะกล่าวถึงโลกหน้าที่ดี (สวรรค์) และโลกหน้าที่ไม่ดีมีนรกเป็นต้นก็ตาม พระพุทธเจ้าก็ไม่ประสงค์ให้สรรพสัตว์ยึดติดเพียงแค่การทำความดีเพื่อโลกหน้าเท่านั้น เพราะทั้งโลกนี้และโลกน่ายังมีความทุกข์ ถึงมีความสุขก็เป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืน ไม่ถาวรเท่ากับความสุขที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติขัดเกลากิจใจของตน แนวทางการปลูกฝังหลักสมบัติและละเว้นวิบัติในทัศนะพระพุทธศาสนา ก็คือ การสอนในเรื่องความเชื่อตามกฎแห่งกรรม กล่าวคือ พุทธศาสนิกชนทุกคนต้องหมั่นประกอบแต่คุณงามความดี กุศลกรรมอย่างสม่ำเสมอ อย่ามีความประมาทต่อเวลา ชีวิตและกรรมเป็นอันขาด ซึ่งมีหลักธรรมอยู่หมวดหนึ่งที่สามารถช่วยเตือนสติพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี หลักธรรมที่ว่า คือ “อภินิหารปัจเจกชน ๕ ข้อ” อันเป็นข้อพิจารณาถึงความจริงของทุกชีวิตเพื่อมิให้เกิดความประมาทมัวเมา โดยรำลึกอยู่เสมอๆ ในใจด้วยปัญญาอันแน่วแน่

- ๑) เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่สามารถล่วงพ้นความแก่ไปได้
- ๒) เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่สามารถล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้
- ๓) เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่สามารถล่วงพ้นความตายไปได้
- ๔) เราจักต้องมีภพพลัดพรากจากของรักเป็นธรรมดาด้วยกันทั้งสิ้น
- ๕) เรามีกรรมเป็นของตน ทำกรรมใดไว้ไม่ว่าดีหรือชั่ว เราจักต้องรับผลของกรรมนั้น”^{๙๖}

สาเหตุที่มนุษย์ทั้งหลายทุกรูปนามต้องพิจารณาฐานะ ๕ ข้อเนื่อง ๆ ด้วยความไม่ประมาทมัวเมานั้น ก็เพราะพระพุทธศาสนามีวัตถุประสงค์เพื่อให้สรรพสัตว์ไม่เป็นผู้ประมาท ละเว้นความชั่วประพฤติปฏิบัติแต่กรรมดี และเพราะเวลาของชีวิตมีไม่มากนัก ดังนี้

- ๑) เป็นเหตุละหรือบรรเทาความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาวหรือความเยาว์วัย

^{๙๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๗.

^{๙๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๑.

^{๙๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๘๑-๘๒.

๒) เป็นเหตุละหรือบรรเทาความมัวเมาในความไม่มีโรคร้ายไข้เจ็บว่าตนเองมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์เป็นต้น

๓) เป็นเหตุละหรือบรรเทาความมัวเมาในชีวิตเช่นว่าตนเองมีความร่ำรวย

๔) เป็นเหตุละหรือบรรเทาความมัวเมาในความยึดติดในของที่ตนรักทั้งหลาย เช่น บุตรธิดา สามีภรรยาและทรัพย์สินเงินทองเป็นต้น

๕) เป็นเหตุละหรือบรรเทาความมัวเมาในการกระทำต่างๆ ที่ทุจริตในการดำรงชีวิต เช่นทำงานที่ทุจริตมีค้ายาเสพติด^{๙๗}

หลักพิจารณาทั้ง ๕ ข้อนี้มีไว้สำหรับมวลมนุษย์ทุกชาติมิใช่เพียงแค่พุทธศาสนิกชนเท่านั้น ที่คิดว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงประทานไว้แก่มวลมนุษย์ให้รู้ว่าชีวิตของตนนั้นควรดำเนินชีวิตอย่างไรให้เหมาะสมในปัจจุบัน และหากพุทธศาสนิกชนทุกคนล้วนแต่ตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาก็น่าจะบังเกิดแต่ความสงบสุขในการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมอย่างแน่นอน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ล้วนแล้วแต่มาจากการที่มวลมนุษย์ไม่ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรม คิดแต่ว่าตนหรือชาติของตนเท่านั้นเป็นใหญ่ ตนจะครอบครองโลก อยากได้อะไรก็ต้องได้ ดังนั้น มวลมนุษย์ควรหันกลับมาทบทวนถึงความจริงเหล่านี้บ้าง ใช้ปัญญาพิจารณาถึงความเป็นจริงในแต่ละข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานไว้ให้ว่า เป็นดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนหรือไม่ วิธีการใดจึงจะถือว่าใช้ชีวิตได้อย่างคุ้มค่ากับการได้เกิดมาเป็นมนุษย์และพบกับพระธรรมคำสอนอันวิเศษสุด มีอิทธิปาฏิหาริย์สำหรับผู้ปฏิบัติเสมอ ไม่ต้องไป้องอนหรือคอยเอาอกเอาใจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกมนุษย์ก็สามารถสร้างตนให้เป็นเทวดาได้เช่นกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “การได้ความเป็นมนุษย์ได้ยาก ความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายได้ยาก การฟังพระสัทธรรมได้ยาก การอุปบัติแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ยาก”^{๙๘}

โลกมนุษย์นั้นเป็นภพภูมิที่มนุษย์ทุกคนสามารถที่จะสร้างความดีและละเลิกความชั่วด้วยหลักธรรมคำสอนสั่งของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพระมหากรุณาคุณสั่งสอนและประพจน์ให้ดูเป็นตัวอย่างแก่เหล่าสาวกพุทธบริษัท ๔ ของพระองค์อย่างประมาณมิได้ แม้กรรมดีกรรมชั่วจะลบล้างกันไม่ได้ แต่หากทำความดีไว้มากๆ จิตใจใสสะอาดบริสุทธิ์อยู่เสมอก็เป็นไปได้ว่าตนกำลังสร้างกรรมดีอันต่อเนื่องทำให้ไม่ค่อยจะเปิดโอกาสให้ผลกรรมชั่วในอดีตมาแทรกได้เช่นกัน แต่ไม่สามารถหยุดการให้ผลของกรรมได้ ยกเว้นกรรมจะหมดแรงไปเอง เรียกว่า อโหสิกรรม การมีข้อสงสัยว่า กรรมมีจริงหรือ โลกหน้ามีจริงหรือ เหล่านี้เป็นต้น พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำเรื่องกรรมและเรื่องโลกหน้าไว้ เมื่อตนได้พิจารณาด้วยเหตุผลแล้วก็จะเห็นได้ว่า

^{๙๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๙๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๙.

(๑) ถ้าการกระทำความชั่ว ไม่มีผลจริงและโลกหน้าก็ไม่มีจริง คนทำชั่วแล้วตายไปก็ไม่ได้ไม่เสียเท่ากับเสมอตัว

(๒) ถ้าการกระทำความชั่วมีผลจริง และโลกหน้ามีจริง คนทำชั่วแล้วตายไปก็มีหวังไปทุกข์เท่ากับเสีย หรือขาดทุน

(๓) ถ้าการกระทำชั่วไม่มีผลจริงและโลกหน้าไม่มีจริง คนทำชั่วยังเป็นที่นินทาของคนทั่วไปในโลกนี้ ก็ยังเสียหรือขาดทุนอยู่ดี

(๔) ถ้าการกระทำความดี ไม่มีผลจริง และโลกหน้าไม่มีจริง คนทำดีแล้วตายไป ก็ไม่ได้ไม่เสียเท่ากับเสมอตัว

(๕) ถ้าการกระทำความดี มีผลจริง และโลกหน้ามีจริง คนทำดีแล้วตายไป ย่อมมีหวังไปสุคติ เท่ากับได้หรือมีกำไร

(๖) ถ้าการกระทำความดีไม่มีผลจริง และโลกหน้าไม่มีจริง คนทำดีก็ยังเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไปในโลกนี้ เท่ากับยังได้หรือยังมีกำไร^{๙๙}

ความเชื่อในกฎแห่งกรรมนี้ หากพิจารณาด้วยเหตุผล ด้วยปัญญาแล้วก็จะเห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตโดยมีความเชื่อเรื่องกรรมเป็นหลักมีแต่เสมอตัวกับได้กำไร ส่วนการดำเนินชีวิตโดยไม่มี ความเชื่อเรื่องกรรมเป็นหลักโดยมุ่งเน้นแต่ความเชื่อในอำนาจภายนอกมีแต่เสมอตัวกับขาดทุน ฉะนั้น ผู้คนในสังคมไทยที่ไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมนี้ มีแนวโน้มไปทางชอบทำชั่วมากกว่าชอบทำดี ส่วนคนที่มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมก็มีแนวโน้มไปทางชอบทำดีมากกว่าชอบทำชั่ว ในประเด็นนี้เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นว่า เรื่องกฎแห่งกรรมนั้นเป็นพื้นฐานของเรื่องศีลธรรม คนที่ไม่เชื่อเรื่องกรรมจึงมักเป็นคน ไม่มีศีลธรรม กล่าวได้ว่าหลักกรรมเป็นหลักการในการสร้างกำลังใจของผู้คนในสังคมให้พยายาม ประพฤติปฏิบัติในกรอบแห่งศีลธรรม ส่วนศีลธรรมเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อควบคุมกรรมของตนให้ดีตาม กฎแห่งกรรม แนวทางที่เหมาะสมในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมเรื่องสมบัตินี้ จำต้องเน้นไปที่ ศรัทธาเพราะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพื่อปัญญา มิใช่สิ่งที่มีเป้าหมายในตัวเอง มิใช่มีศรัทธาแล้วหยุดอยู่ เพราะที่จริง ศรัทธาความเชื่อเป็นเพียงปัจจัยพื้นฐานที่จะทำให้เกิดความรู้ เนื่องจากศรัทธาอาจเป็น ศรัทธาที่ถูกหรือผิดก็ได้ ศรัทธาจึงต้องมีปัญญากำกับไว้เสมอ ซึ่งเรื่องเกี่ยวกับศรัทธาและปัญญานี้ พุทธศาสนิกชนสามารถพบได้ในหมวดธรรมะทั้งหลายทั่วไป เช่น

(๑) สัมปรายิกัตถะ ๔ คือ สัทธา สีละ จาคะ และปัญญา^{๑๐๐}

(๒) พลละ ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา^{๑๐๑}

(๓) อริยวัฑฒิ ๕ คือ สัทธา สีล สุตะ จาคะ และปัญญา^{๑๐๒}

^{๙๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๓-๑๒๔/๑๐๐-๑๒๑.

^{๑๐๐} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๙๒-๓.

^{๑๐๑} อ.ป.บ. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๑.

(๔) เวสัชชกรณธรรม ๕ คือ สัทธา สีล พาหุสัจจะ วิริยารัมภะ และปัญญา^{๑๐๓}

(๕) อริยทรัพย์ ๗ คือ สัทธา สีล หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา^{๑๐๔}

เมื่อผู้คนในสังคมไทยได้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ควรมีการตรวจสอบวัดผลกุศลธรรมที่ปฏิบัติเห็นว่าเจริญงอกงามขึ้นเพียงใด โดยมีหลักสำหรับ ตรวจสอบความเจริญของชีวิต ๕ ประการเรียกว่า อริยวัฑฒิ ๕ ประการ ประกอบด้วย

๑) ศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อ พิจารณาได้ว่าตนเองทั้งคู่มั่นใจ มีความเชื่อมั่น ในบุญกุศล หรือในพระรัตนตรัยมากขึ้นหรือไม่ เพียงไร ได้แก่ มีศรัทธามากขึ้นหรือไม่

๒) สีล ได้แก่ ความประพฤติปฏิบัติดี เมื่อได้ปฏิบัติตามหลักธรรมแล้ว พิจารณาได้ว่า ตนนั้นมีกฐะเบียบในการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมดีขึ้นไหม ได้แก่ มีศีล ดีขึ้นไหม

๓) สุตะ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียน พิจารณาได้ว่าเราทั้งสองมีความรู้จากการได้ฟัง ธรรม ได้เรียนรู้มากขึ้นและกว้างขวางเพียงพอไหมในธรรมที่จะปฏิบัติอยู่ หรือในหลักธรรมที่จะ นำมาใช้แก้ปัญหาด้วยกันนั้น ได้แก่ มีสุตะ มากขึ้นไหม

๔) จาคะ ได้แก่ การเสียสละแบ่งปัน พิจารณาได้ว่าตนนั้น มีการลด ละ เลิกอารมณ์ แห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง และมีการเสียสละมากขึ้นไหม ได้แก่ มีจาคะ มากขึ้นไหม

๕) ปัญญา ได้แก่ ความรอบรู้ พิจารณาได้ว่าตนมีความรู้ความเข้าใจในความเป็นจริง ของสิ่งทั้งหลายถูกต้องหรือไม่ รู้จักสาเหตุและวิธีแก้ไขปัญหานั้นๆ อย่างไร และรู้จักควบคุมกาย วาจา และใจได้ดีขึ้นไหม ได้แก่ มีปัญญามากขึ้นหรือไม่^{๑๐๕}

สรุปว่า แนวทางการปลูกฝังหลักสมบัติและละเว้นวิบัติในทัศนะพระพุทธศาสนา ก็คือ ระบบการพัฒนาชีวิตมนุษย์ทางกาย วาจาและใจนั่นเอง เป็นการพัฒนาแบบเน้นการมีส่วนร่วม ระหว่างคนกับธรรมชาติหรือพัฒนาแบบเน้นการมีส่วนร่วมทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก หมายความว่า กล่าวถึงการพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญาของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็กล่าวถึงพัฒนา แบบชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และในหลักคำ สอนของพระพุทธศาสนานั้นก็ยังแนะนำการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมด้วย โดยมีเป้าหมาย ของการปลูกฝังเรื่องสมบัติในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย กล่าวคือ คนไทยยุคใหม่ในปัจจุบัน ส่วน ใหญ่นับถือพระรัตนตรัยเพียงคำพูดเท่านั้น กล่าวคือ นับถือตามธรรมเนียม ตามบิดามารดา ปู่ย่าตา ยายเท่านั้น แต่มีพฤติกรรมสวนทางให้เลื่อมใสศรัทธาเป็นส่วนใหญ่ คนไทยตกอยู่ในสภาพไม่แตกต่าง

^{๑๐๒} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๙๑.

^{๑๐๓} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๔๔.

^{๑๐๔} อก.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖/๕.

^{๑๐๕} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๗๐-๗๑.

จากประเทศที่เจริญหรือประเทศที่พัฒนาแล้วที่หมกมุ่น หลงใหลในวัตถุมากกว่าสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจ ทำให้เดินเข้าสู่สิ่งที่เรียกว่า อบายมุขได้ง่ายมากกว่าการเดินทางเข้าสู่วัด เพื่อบำเพ็ญบุญ บำเพ็ญทาน บารมีเพื่อให้ชีวิตได้พบกับความสุข ความเจริญ การดำรงชีวิตสมัยใหม่ของพุทธศาสนิกชนมีความยุ่งยากสลับซับซ้อน มีการแข่งขัน มีเล่ห์กลมากมาย ชาวไทยธรรมดาแม้จะมีการศึกษาสูงเพียงไรก็ย่อมมีสภาพจิตใจที่หวั่นไหวต่อความเป็นไป ความเสี่ยงต่างๆ ที่เข้ามาสั่นคลอนความมั่นคงทางจิตใจ อยู่มีใช่น้อย ดังนั้น การนับถือพระพุทธศาสนาในระดับการใช้สติปัญญาไตร่ตรอง และประพฤติปฏิบัติตนตามความเชื่อ ตามเหตุผลที่ได้ไตร่ตรองดีแล้วกับการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในแนวทางเดียวกับการนับถือพระภูมิเจ้าที่หรือผีบางเทวดา จึงเป็นเสมือนอุดมการณ์บนเส้นทางที่ อยู่ในใจของชาวไทยผู้ยังต้องผจญเหตุการณ์และความแปรปรวนต่างๆ ในชีวิต ชาวพุทธส่วนใหญ่มุ่งความสุขที่สามารถเข้าถึงได้ทางโลกมากกว่าทางธรรมจึงมีความโน้มเอียงที่จะนับถือพระพุทธศาสนา ในความศักดิ์สิทธิ์มากกว่า หรือที่เรียกว่าเป็นพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านนั่นเอง เป้าหมายของการปลุกฝังเรื่องสมบัติในพระพุทธศาสนาในสังคมไทยจึงตั้งอยู่บนฐานของอรรถะ ประโยชน์ ๓ ประการ ประกอบด้วย

๑) ทัศนคติที่มีกตลประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นจุดหมายที่เป็นปัจจุบัน ถือได้ว่าเป็นจุดหมายขั้นต้น หมายถึง ประโยชน์ที่เห็นได้ในชีวิตประจำวันได้แก่ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นต้น การที่บุคคลจะบรรลุถึงประโยชน์ในปัจจุบันนี้ได้และการดำเนินชีวิตให้ประสบสุขและประสบผลสำเร็จในปัจจุบัน ๔ ประการ ได้แก่

(๑) อุภูฐานสัมปทา สมบูรณ์ด้วยความหมั่นเพียรในการประกอบภารกิจของตนในการศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติหน้าที่ประกอบธุรกิจหรือปฏิบัติราชการ

(๒) อารักขสัมปทา สมบูรณ์ด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ในทางที่ชอบธรรม หากไม่สามารถเก็บทรัพย์ได้ ก็ไม่อาจรักษาฐานะทางเศรษฐกิจของตนได้ จึงต้องรู้จักเก็บออมรักษาทรัพย์เอาไว้เพื่อเป็นทุน ตลอดถึงเก็บสะสมไว้เพื่อเลี้ยงดูตนเอง ดูครอบครัวให้มั่นคง

(๓) กัลยาณมิตรตตา คบค้าสมาคมกับคนดีไม่คบคนชั่วเป็นมิตร

(๔) สมชีวิตา คือ การเป็นอยู่พอสมควรกับกำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ในปัจจุบัน ก็รู้จักพอใจพอประมาณพอควรพอดีในการซื้อหาจับจ่ายใช้สอยบริโภค เรียกหลักการนี้ว่า เศรษฐกิจแบบเพียงพอไม่ให้ผิดเคืองจนเกินไปนั่นเอง^{๑๐๖}

ประโยชน์ในปัจจุบันนี้ยังสรุปลงในความสุข ๔ ประการ ได้แก่

(๑) อตถิสุข ได้แก่ ความสุขเพราะมีทรัพย์สมบัติ

(๒) โภคสุข ได้แก่ ความสุขที่เกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคที่ต้องการ

^{๑๐๖} อ.อ.อุก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๒.

(๓) อนุสนธิ์ ได้แก่ ความสุขที่ไม่ต้องเป็นหนี้ใคร ไม่ได้ไปกู้ทรัพย์สินใครมา

(๔) อนุวัชชสุข ได้แก่ ความสุขที่เกิดขึ้นจากการประกอบกิจการที่ไม่มีโทษ ทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยการงานที่สุจริต^{๑๐๗}

๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในเบื้องต้นหรือในภพหน้า จัดเป็นประโยชน์ด้านคุณธรรม คุณค่าของชีวิตภายในเกื้อกูลอุดหนุนคุณภาพของชีวิตให้มีความก้าวหน้า เป็นจุดหมายขั้นที่สูงขึ้นไปถือว่าเป็นสิ่งประกันให้กับชีวิตบุคคลนั้นควรได้รับเมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว แต่เนื่องจากประโยชน์ในระดับนี้ถือได้ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับประโยชน์ระดับต้นอย่างเห็นได้ชัด เพราะว่าเมื่อต้นเหตุดี ปลายเหตุที่เป็นผลก็ย่อมดี ได้แก่

(๑) สัทธาสัมปทา สมบูรณ์ด้วยศรัทธา คือ ความเชื่ออันบุคคลให้ตั้งมั่นในคุณงามความดี เชื่อมมั่นในผลกรรมดีที่ตนได้ปฏิบัติมาแล้ว

(๒) สีสัมปทา ความสมบูรณ์ด้วยศีล คือ การควบคุมรักษาอาการที่แสดงออกทางกาย ทางวาจาให้เป็นปกติเรียบร้อย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมส่วนรวม คือ ไม่ทำตัวเป็นพิษเป็นภัยต่อสังคมแห่งสิ่งแวดล้อม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นคนมีศีลธรรมหรือมนุษยธรรม

(๓) จาคสัมปทา สมบูรณ์ด้วยจาคะ คือ สมบูรณ์ด้วยการบริจาค ได้แก่ การเสียสละโดยมุ่งอนุเคราะห์สงเคราะห์บุคคลอื่นด้วยเมตตากรุณาหรือการบริจาทานด้วยเมตตากรุณาอันเป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่กันและกัน หรือการบริจาทานด้วยความสำนึกกตัญญูต่อท่านผู้มีความดี เช่น มารดา บิดา พระสงฆ์ ประเทศชาติ

(๔) ปัญญาสัมปทา สมบูรณ์ด้วยปัญญา คือ สามารถจำแนกแยกแยะให้เห็นว่าอะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญ เป็นต้น ตลอดจนสามารถใช้ปัญญามองสิ่งทั้งหลายเห็นตามสภาพความเป็นจริงในเรื่องนั้น ขจัดความเขลาความหลงออกไปจากจิตใจได้ตามลำดับ ความสมบูรณ์ด้วยปัญญานี้จะเกิดขึ้นได้^{๑๐๘}

๓) ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง จัดเป็นประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ นิพพาน เป็นสภาวะที่เข้าถึงด้วยการรู้แจ้งสภาวะของสรรพสิ่งทั้งปวงรู้เท่าทันธรรมชาติของโลก ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตมีจิตเป็นอิสระ ปราศจากกิเลส อยู่ปราศจากความทุกข์ มีความเห็นประจักษ์แจ้งความสุขสภาวะที่บุคคลดำรงอยู่นี้เป็นความดีสูงสุดของชีวิต อนึ่ง จุดหมายสูงสุดตามประโยชน์ทั้ง ๓ ข้างต้นยังหมายถึงการบรรลุอรรถะหรือประโยชน์อีกนัยหนึ่งซึ่งมีอยู่ ๓ ระดับ ประกอบด้วย

๑) อัสดัตถประโยชน์ ประโยชน์ส่วนตน

^{๑๐๗} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๒/๖๒/๙๐.

^{๑๐๘} วจ.อภฺจก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๒๔.

๒) ปฏิถประโยชน์ ประโยชน์ของผู้อื่น

๓) อุภยัตถประโยชน์ ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย^{๑๐๙}

เป้าหมายของการปลูกฝังเรื่องสมบัติในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ยังสามารถสรุปลงในหลักประกันชีวิตและความเป็นอยู่ ๓ ด้านครบถ้วนบริบูรณ์ ประกอบด้วย

๑. ด้านพฤติกรรม เมื่อได้บำเพ็ญธรรมด้วยความเพียรพยายามที่ชอบตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ก็เกิดผลสัมฤทธิ์ในด้านต่างๆ ดังนี้

๑) พฤติกรรมทางกาย การกระทำต่อสิ่งแวดล้อมทางกายหรือวัตถุ เช่น แม่น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งประกอบด้วย

(๑) สามารถการใช้อินทรี คือ ตาหู จมูก ลิ้น กาย ในการรับรู้ โดยไม่เกิดโทษ ก่อผลเสียหายแต่ได้ผลดี ส่งเสริมคุณภาพชีวิต และการฝึกอินทรีให้มีประสิทธิภาพในการใช้งาน ให้ดูเป็น ฟังเป็น

(๒) รู้จักและเข้าในการเสพบริโภคปัจจัย ๔ และการใช้ประโยชน์จากวัตถุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยีด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจมุ่งคุณค่าที่แท้จริง ให้ได้คุณภาพชีวิต ส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ไม่หลงถูกหลอกไปด้วยคุณค่าเทียม ตามค่านิยมฟุ้งเฟ้อ โก่งๆ ที่ทำให้บริโภคมาก แต่สูญเสียคุณภาพชีวิต เรียกว่า กินเป็น บริโภคเป็น ใช้เป็น เริ่มต้นด้วยการกินพอดี

๒. พฤติกรรมทางสิ่งแวดล้อม การกระทำต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น ผู้คนและจารีตประเพณี เป็นต้นซึ่งประกอบด้วย

๑) การอยู่ร่วมสังคม ก็ไม่เบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนหรือเวรภัย แต่รู้จักมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์อย่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อย่างน้อยต้องสามารถดำรงตนอยู่ในขอบเขตศีล ๕ และธรรม ๕ ประการ

๒) รักษากติกาสังคมกฎเกณฑ์ หรือกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คือ วินัยแม่บทแห่งชุมชนหรือสังคมของตนและวัฒนธรรม รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าจรรยาบรรณต่างๆ

๓) ทาน คือ การให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือปลดปล่อยความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ให้มีความสุข และส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม

๔) การประพฤติเกื้อกูลแก่ชีวิตอื่นๆ ทั้งสัตว์ มนุษย์และพืชพรรณ เช่น การร่วมสร้างสรรค์ รักษาเขตอุทยาน การปลูกสวน ปลูกป่า และสร้างแหล่งน้ำ

^{๑๐๙} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๒๖๑-๒๖๒.

๓. พฤติกรรมทางอาชีพ การกระทำในด้านอาชีพ คือ การทำมาหาเลี้ยงชีพ โดยมี ศิลปวิทยา วิชาชีพ ที่ฝึกไว้อย่างดี มีความชำนาญที่จะปฏิบัติให้ได้ผล และเป็นสัมมาชีพ ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ ได้แก่

๑) ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือก่อผลเสีย ต่อสังคมส่วนรวม

๒) เป็นเครื่องแก้ปัญหาชีวิตหรือสังคม เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ เกิดประโยชน์ เกื้อกูลเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของตน ไม่ทำชีวิตให้ตกต่ำหรือทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือทำให้เสื่อมจากคุณความดี

๔. พฤติกรรมด้านจิตใจ เมื่อปัจเจกบุคคลได้บำเพ็ญความเพียรทางกายหรือทางพฤติกรรม ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ขั้นต่อไปก็เพียรพยายามบำเพ็ญพฤติกรรมทางใจ แยกออกได้ ดังนี้

๑) คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมความดีงามต่างๆ เช่น เมตตา กรุณา กตัญญู กตเวทิตา อดทน หิริโอตตปัสสะ ซึ่งหล่อเลี้ยงจิตใจองงาม และเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมที่ดีงาม

๒) สมรรถภาพจิต ได้แก่ ความสามารถ เข้มแข็ง มั่นคง มีประสิทธิภาพของจิต เช่น ฉันทะ (ความใส่ใจ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ) ความเพียร(วิริยะ) ความขยัน (อุตสาหะ) ความอดทน(ขันติ) ระลึกรู้ได้ทัน ตื่นตัว ควบคุมตนได้ (สติ) มั่นคง แน่วแน่ ไสสยบอยู่ตัวของจิต (สมาธิ) มีความไม่ประมาทเป็นต้น ที่ทำให้ก้าวหน้านั่นคงในพฤติกรรมที่ดีงาม พร้อมทั้งจะใช้ปัญญา

๓) สุขภาพจิต ได้แก่ สภาพจิตที่ปราศจากความขุ่นมัว เศร้าหมอง เร่าร้อน เป็นต้น มีความสดชื่น เิบอ้ม ร่าเริง เบิกบาน ผ่อนคลาย ผ่องใส เป็นสุข ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพกาย และทำให้พฤติกรรมที่ดีงาม มีความมั่นคง สอดคล้องกลมกลืน ด้วยว่าสุขภาพจิตมีความสำคัญต่อชีวิตของมวลมนุษย์เป็นอย่างมากและเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนทุกคนสุขภาพจิตมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสุขภาพของร่างกายเลยซึ่งเราจะเห็นว่าโรงพยาบาลโรคจิตในปัจจุบันมีจำนวนมากขึ้น และแต่ละแห่งต้องรับคนไข้มากขึ้น ปัญหาทางสุขภาพจิตเสื่อมในปัจจุบันทวีจำนวนมากขึ้นซึ่งก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากซับซ้อนในสังคม เช่น ปัญหาอาชญากรรมทั้งของผู้ใหญ่และเด็กวัยรุ่น ปัญหาชีวิตครอบครัวที่ขาดความสุข ก่อให้เกิดการวิวาท ร้าวราน หย่าร้าง ปัญหาของเด็กที่ถูกทอดทิ้ง สาเหตุเหล่านี้เกิดจากสภาพของจิตใจที่ผิดปกตินั่นเอง

๕. พฤติกรรมด้านปัญญา เมื่อได้บำเพ็ญมาทั้ง ๒ ขั้นข้างต้นแล้ว ขั้นสุดท้าย คือ ขั้นปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อชีวิตและสรรพสิ่งในด้านต่างๆ เช่น

๑) ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สดับตรับฟังหรือศึกษาเล่าเรียนและรับถ่ายทอดศิลป-วิทยาตลอดจนข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

๒) การรับรู้ประสบการณ์และเรียนรู้สิ่งต่างๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียงด้วยความชอบชัง หรืออคติทั้งหลาย

๓) การคิดพิจารณาวินิจฉัยอย่างมีวิจารณ์ญาณด้วยการใช้ปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ถูกกิเลส เช่น ความอยากได้ผลประโยชน์ และความเกลียดชังครอบงำ

๔) การรู้จักมอง รู้จักคิดที่จะให้เข้าถึงความจริงและได้คุณประโยชน์ มีโยนิโสมนสิการ อย่างที่เรียกว่า มองเป็น คิดเป็น เช่น รู้จักวิเคราะห์ แยกแยะ สืบสาวเหตุปัจจัย เป็นต้น

๕) การรู้จักคิด จัดการ ดำเนินการ ในวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย

๖) ความสามารถแสวงหา เลือกคัด จัดประมวลความรู้ คิดให้ชัดเจนและ สามารถนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยงสร้างเป็นความรู้ความคิดใหม่ๆ เพื่อแก้ปัญหาและสร้างสรรค์

๗) ความรู้แจ้งความจริงของโลกและชีวิตหรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่ทำให้วางใจถูกต้องต่อทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถแก้ปัญหาชีวิต จัดความทุกข์ในจิตใจของตนได้ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย จิตไม่ถูกบีบคั้นครอบงำกระทบกระทั่ง ด้วยความผันผวนปรวนแปร ของสิ่งต่างๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ อยู่เหนือกระแสโลก สว่างโล่งโปร่งใสไร้พรมแดน ทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย และดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๑๑๐}

สรุปว่า หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเรื่องสมบัติ-วิบัตินี้ประกอบด้วยเหตุและผลที่สามารถพิจารณาไตร่ตรองได้ด้วยสติปัญญาของแต่ละคน ทางกาย วาจาและจิตใจเป็นหลัก ทั้งนี้ ในความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ ปฏิเสธไม่ได้ว่าวัตถุสิ่งของเป็นปัจจัยประการหนึ่งของชีวิต เป็นความสุขอย่างหนึ่งของชีวิตแต่ไม่ใช่ทั้งหมดของชีวิต มนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ การมีชีวิตที่สมบูรณ์จึงไม่ได้อยู่ที่มนุษย์จะทุ่มเททั้งหมดของชีวิตเพื่อเรื่องใดเรื่องเดียว การมีงานทำ มีรายได้ที่พอสมควร มีฐานะความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายพอสมควร มีสุขภาพที่ดี รู้จักทำประโยชน์ต่อผู้อื่นต่อสังคม เสียสละเพื่อผู้อื่นและสังคม มีหลักการของชีวิต มีศีลธรรมประจำใจ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นอีกด้านหนึ่งของชีวิตที่พึงคำนึงถึง การดำรงชีวิตในสังคมจึงควรมีความพอเหมาะพอควรระหว่างวัตถุทางโลกกับจิตใจทางธรรม กล่าวคือ ควรให้คุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว บุคคลก็อาจใช้ชีวิตแบบเคร่งเครียด โรคจิตโรคประสาทจะถามหา ดิ้นรนกระเสือกกระสนแสวงหาผลประโยชน์เกินความพอดี อันนำไปสู่ปัญหาด้านอื่นๆ ในสังคมเช่น การนำวิชาชีพอไปใช้ในทางที่ผิด การทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การติดยาเสพติด ปัญหาโสเภณี ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาครอบครัวแตกแยก และปัญหานักการเมืองผู้บริหารประเทศกุมอำนาจเกินบ้านเมือง เป็นต้น โดยแต่ละบุคคลต่อสู้แข่งขันเพื่อให้ตนได้สิ่งที่ต้องประสงค์มาเท่านั้น ส่วนใหญ่มุ่งความสำเร็จทางวัตถุเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต ซึ่งได้แก่ เครื่องประดับ เครื่องแต่งกายราคาแพง บ้านใหญ่โต รถยนต์คันงาม บางคนประสบความสำเร็จด้วยวิธีการทุจริต ตามครรลองของขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และระเบียบกฎหมาย แต่บาง

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๐-๑๒๔.

คนทุจริต คิดชั่วเพียงให้ได้มาตามทีใจที่ถูกอารมณ์บงการให้ปรารถนาเท่านั้น ดังนั้น มนุษย์แต่ละคน จำต้องหวนกลับมาพิจารณากาย วาจา และใจของตนเสียใหม่ว่าเป็นอย่างไร ดีหรือไม่ดี มีความสุขหรือ ความทุกข์มากน้อยเพียงใด ส่วนคนที่พลาดพลั้งไปกระทำการต่างๆ ตามอำนาจของอารมณ์นั้น ก็ควรสำนึกและพยายามแก้ไขตนเองตามพุทธวิธีการต่างๆ เพื่อความฉลาด เพื่อแก้ปัญหาดับความทุกข์ที่คิด ผิดว่าเป็นความสุขนั้นเสีย ไม่มีวันสายสำหรับการตั้งใจที่จะเริ่มกระทำความดีงาม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ในภายหลังผู้นั้นย่อมไม่ประมาท เขาย่อมยังโลกนี้ให้ สว่างไสว เหมือน พระจันทร์พ้นแล้วจากเมฆฉะนั้น ผู้ใดทำกรรมอันลามกผู้นั้นย่อมปิด (ละเว้น) เสียได้ด้วยกุศล บุคคลนั้น ย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากเมฆ ฉะนั้น”^{๑๑๑} คุณค่าที่แท้จริงของหลักธรรม คำสอนเรื่องสมบัติ-วิบัติในพระพุทธศาสนาจึงประกอบไปด้วยคำสอนที่มุ่งเน้นให้มวลมนุษย์เป็น

๑) ให้เป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล รู้จักมองเห็นการกระทำและผลการกระทำ ตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อสิ่งงมงาย ตีนขาว เช่น เรื่องแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์

๒) ให้เห็นว่าผลสำเร็จที่ตนต้องการที่ปรารถนาจะเข้าถึง จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือ ทำ จึงต้องพึ่งตนเอง และทำความเพียรพยายาม โดยไม่รอคอยโชคชะตา หรือหวังผลด้วยการอ่อนวอนเช่นสรวงต่อปัจจัยภายนอก

๓) ให้มีความรับผิดชอบต่อตนเองที่จะงดเว้นจากกรรมชั่วและรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการทำความดีต่อเขา

๔) ให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้นไป โดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้น ให้ประเสริฐจนถึงยิ่งกว่า เทวดา และพรหมได้ทุกๆ คน

๕) ให้ถือว่าคุณธรรม ความสามารถ ความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องวัดความทรามหรือประเสริฐของมนุษย์ ไม่ให้มีการแบ่งแยกโดยชาติชั้นวรรณะ

๖) ในแง่กรรมเก่า ให้ถือเป็นบทเรียนและรู้จักพิจารณาเข้าใจตนเองตามเหตุผล ไม่คอยเพ่งโทษแต่ผู้อื่น มองเห็นพื้นฐานของตนเองที่มีอยู่ในปัจจุบันเพื่อรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงและวางแผน สร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ถูกต้อง

๗) ให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป^{๑๑๒} ดังคำกลอนที่ว่า

ยามจะได้	ได้เห็นเป็น	ไม่เป็นทุกข์
ยามจะเป็น	เป็นได้ถูก	ตามวิถี
ยามจะตาย	ตายให้เป็น	เห็นสตุติ
ถ้าอย่างนี้	ไม่มีทุกข์	ทุกวันเอย

^{๑๑๑} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๒๗.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑-๒๘๒.

ตามปกติ มนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะยึดถืออยู่เสมอว่าตัวตนที่แท้ของตนมีอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง บ้างก็ยึดเอาจิตเป็นตัวตน บ้างก็ยึดว่ามีสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากแฝงซ่อนอยู่ในจิตนั้น ซึ่งเป็นเจ้าของ และเป็นตัวการที่คอยควบคุมบังคับบัญชากายและใจนั้นอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้น ตามทัศนะพระพุทธศาสนาจึง มุ่งให้มวลมนุษยชาติเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า “สัตว์ บุคคล ตัวตน” เป็นต้นนั้น เมื่อแยกออกไปแล้วก็จะพบแต่ส่วนประกอบของธาตุ ๔ ชั้น ๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งอื่นเหลืออยู่ที่จะมาเป็นตัวตนต่างหากได้ และแม้ธาตุ ๔ ชั้น ๕ เหล่านั้นแต่ละอย่างก็มีเพียงในรูปที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยกันไม่เป็นอิสระ ไม่มีโดยตัวของมันเอง อันแสดงถึงความเป็นอนัตตา ให้เห็นว่า ชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบเหล่านี้ ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นเอง ก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี เมื่อมองเห็นเช่นนั้นแล้วก็จะถอนความยึดมั่นถือมั่นในเรื่องตัวตนได้ มนุษย์จะไม่ต้องการแสวงหา หรือทำอะไรโดยมุ่งตนเป็นศูนย์กลางโดยมีอารมณ์หรืออายตนะภายนอกและภายในชักจูง นำทางให้มีพฤติกรรมที่ผิดธรรมชาติซึ่งก็ก่อตัวขึ้นในรูปของปัญหาทางด้านอารมณ์ พฤติกรรมในปัจจุบัน เช่น ปัญหาในชีวิต และสงครามกลางเมือง เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความไม่ฉลาดขาดปัญญา รู้ไม่เท่าทันต้นตอ ไม่พยายามแก้ไขต้นตอของปัญหา ซึ่งสรุปลงในวิชา รวมทั้งความประมาทของมวลมนุษยชาติ นั่นเอง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาให้ตั้งงามแล้ว ก็จะควบคุมและนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วย แม้ความสุขและความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจ ปัญหาของมนุษย์ก็จะเจริญงอกงามได้นั้น ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็ง สู้ปัญหา เอาใจใส่ มีความเพียรพยายามที่จะคิดค้น ไม่ทอดทิ้ง ยิ่งเรื่องที่เกิดหรือพิจารณานั้นยาก หรือละเอียดลึกซึ้งก็ยิ่งต้องมีจิตใจที่สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน คือ ต้องมีสติ มีสมาธิ จึงจะคิดได้ชัดเจน เจาะทะลุได้และมองเห็นทั่วตลอดซึ่งผลที่ดีและโทษของอารมณ์ทั้งหลาย และจิตที่ฝึกดีแล้วจึงเป็นฐานที่จะให้เกิดปัญญา ฉะนั้น สติสัมปชัญญะจึงมีคุณอย่างมากในการควบคุมจิตใจมิให้ตกเป็นทาสของอวิชชาอันเผยออกในรูปแบบความโลภ ความโกรธ และความหลง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สติของชนเหล่าใดไปแล้วในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นนิตย์ทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นชื่อว่า เป็นสาวกของพระโคตม ตื่นอยู่ ตื่นดีแล้วในกาลทุกเมื่อ”^{๑๓๓}

จากการศึกษาเรื่องสมบัติ-วิบัติในพระพุทธศาสนาทั่วทั้งหมด กล่าวได้ว่ามวลมนุษยชาติทั่วโลกไม่อาจปฏิเสธได้ว่าปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งมาจากการกระทำตามกิเลสตัณหาที่ตนต้องการโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ปล่อยให้อกุศลธรรมทั้งหลายอันมีความโลภ ความโกรธและความหลง (วิบัติ) ของตนเข้าครอบงำ ฉะนั้น แนวทางที่สามารถสร้างสันติสุขให้เกิดมีในโลกได้อย่างแท้จริงแล้ว (สมบัติ) คือ การนำเอาพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการดังกล่าว ดังนั้น วิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุสมบัติทั้ง ๔ ประการนั้นจึงต้อง

^{๑๓๓} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๓๘.

เริ่มที่ตัวมนุษย์แต่ละคนด้วยทาน ศีล และภาวนาตามลำดับ สันติสุข สันติภาพ เสรีภาพก็ย่อมเกิดขึ้น
ได้ในสังคมปัจจุบันแลอนาคตได้อย่างยั่งยืน